గూడ. సానీళా, త్వం అపి, అను ప్రథమాంత కర్తృపదములు రెండును, మాం, అను ద్వితీయాంత కర్మపదమును. ఉదరీకురుతామ్, అను క్రియాపదమును ఉన్నవి కాబట్టి ద్వికర్తృక సకర్మక కర్తరి ప్రయోగము. త్వం అపి కథంభూత ఏవం సన్ ను ఎట్టివాడవు? అగుచున్నయు! ఏవం= ఏ నీళాదేవి కంటెను తెలియగా తేని వాడవు. సా కథంభూతా. ఆ నీళాదేవి యెట్టిది? త్వన్మయా. నీకంటెను తెలియరానిదియై. కైః కేనచేతః భ్రూ విభ్రమ స్మిత కటాక్ష నిరీక్షణైః= కనుబొమల విలాసము, చిఱునవ్వు-క్రీగంటి చూపులు అను వానితోను. పునః కైః= ఇంకను తేనితో వివిధైః విలాసైః అనేకవిధములైన శృంగార చేష్టలతో, పునః కైః= ఇంకను తేనితో ఉదార మధురైః భావైః= సంభ్రమములును మనోహరములును అయిన, చిత్తవృత్తులతో.

శబ్ద రూప సమాసములు. (భావైః) భావేన, భావాభ్యాం, భావైః. భావ శబ్దః అకారాంతః పుంలింగః తృతీయా బహువచనాంతః. (ఉదార మధురైః) ఉదారాశ్చ తే మధురాశ్చ ఉదార మధురాః, తైః. ఉదార మధురైః. విశేషణోభయ పద కర్మధారయము. మధురేణ, మధురాభ్యాం, మధురైః. ఉదార మధుర శబ్దః అకారాంతః పుంలింగః తృతీయా బహువచనాంతః. (వివిధైః) వివిధేన - వివిధాభ్యాం - వివిధైః, వివిధ శబ్దః అకారాంతః పుంలింగః తృతీయా బహువచనాంతః. (విలాసైః) విలాసేన - విలాసాభ్యాం - విలాసైః. విలాస శబ్దః అకారాంతః పుంలింగః తృతీయా బహువచనాంతః. (భ్రూ విభ్రమ స్మిత కటాక్ష నిరీక్షణైః) భ్రువోః విభ్రమః భ్రూ విభ్రమః. షష్ఠీ తత్పురుష సమాసము. కటాక్షేణ నిరీక్షణం కటాక్ష నిరీక్షణం. తృతీయా తత్పురుష సమాసము. భ్రూ విభ్రమశ్చ స్మితం చ కటాక్ష నిరీక్షణం చ భ్రూ విభ్రమ స్మిత కటాక్ష నిరీక్షణాని, తైః. భ్రూ విభ్రమ స్మిత కటాక్ష నిరీక్షణైః. ద్వంద్వము. నిరీక్షణేన - నిరీక్షణాభ్యాం - నిరీక్షణైః. భ్రూ విభ్రమ స్మిత కటాక్ష నిరీక్షణ శబ్దః అకారాంత నపుంసక లింగః తృతీయా బహువచనాంతః. (చ) అవ్యయము. (యా) యా - యే. యాః. యచ్ఛబ్దః దకారాంత స్త్రీలింగః ప్రథమైకవచనాంతః. (త్వన్మయా) తవ వికారః త్వన్మయా. త్వన్మయా - త్వన్మయే - త్వన్మయాః. త్వన్మయా శబ్దః ఆకారాంత స్త్రీలింగః ప్రథమైకవచనాంతః. (త్వం) త్వం - యువాం - యూయమ్. యుష్మచ్ఛబ్దః దకారాంతః పుంలింగః ప్రథమైకవచనాంతః. (అపి) అవ్యయము. (యన్మయః) యన్మయః వికారః యన్మయః. యన్మయః - యన్మయౌ - యన్మయాః. యన్మయ శబ్దః అకారాంతః పుంలింగః ప్రథమైకవచనాంతః. (ఏవ) అవ్యయము. (సా) సా, తే, తాః. తచ్ఛబ్దః దకారాంత స్త్రీలింగః ప్రథమైకవచనాంతః. (మాం) మాం - ఆవాం, నౌ - అస్మాన్, నః. అస్మచ్ఛబ్దః దకారాంతః పుంలింగః ద్వితీయైక వచనాంతః. (నీళా) నీళా - నీళే - నీళాః. నీళా శబ్దః. ఆకారాంత స్త్రీలింగః ప్రథమైక వచనాంతః. (నిపాతః) అవ్యయము. (ఉదరీకురుతామ్) ఉదరీకురుతాం. ఉదరీకుర్వాతాం - ఉదరీకుర్వతామ్. ఉదరీ. ఇతి శబ్దపూర్వక డుకృఞ్ - కరణే, తన్వాద్యాత్మనేపది లోట్ ప్రథమ పురుషైకవచనాంతః. ఉదరీకృత

ముకుళీకృత మంగీకృత మిత్యర్థః. (ఉదారా) ఉదారా-ఉదారే-ఉదారాః ఉదారా శబ్దః ఆకారాంత స్త్రీలింగః ప్రథమైక వచనాంతః. త్వత్+ముఖా త్వన్ముఖా, అనునాసిక సంధి. యత్+మయః యన్మయః అనునాసిక సంధి. నిర్దిష్టైః+చనిత్యైః శ్చుత్వ సంధి. యన్మయః+ఏవ యన్మయ ఏవ, విసర్గలోప సంధి.

ఛందోలంకారములు. వసంతతిలకావృత్తము. త-భ-జ-జ-గగ యుండవలయును. సంభావనాలంకారము. నీళాదేవితో నుండియున్న దేవరవారు. ఇరువురును దాసుని పరిపూర్ణముగా అంగీకరింపవలయునని వాంఛించుట.

భావము. క్రింది రెండు శ్లోకములందు శ్రీ భూదేవుల సహయోగమును పెరుమాళ్ళతో మూడవదిగా అనుసంధించినారు. ఇందు నీళాదేవిని అనుసంధించి, ఆమె యంగీకారము ను ప్రార్థించుచున్నారు. గంభీర మనోహరములైన చిత్తవృత్తుల ~~సూచ~~ సూచకము లైన శృంగార చేష్టితముల చేతను భ్రూవిలాసములు-చిఱునగవు-క్రీగంటి చూపులు, అనువానితోను నీళాదేవి దేవరవారి తాదాత్మ్యమును లభించుటయు, దేవరవారు, ఆ నీళా దేవి యొక్క తాదాత్మ్యమును లభించుటయు గలదో? అట్టి నీళాదేవి, దాసుని అంగీ కరించి కైంకర్యములను స్వీకరింపవలయును. అని యనుగ్రహించుచున్నారు. 'యన్మయః' అను భావమునకు తగిన విధముగా, "మనస్తద్గత సృష్టిః నిత్యం హృది సమర్పితః." అను శ్రీరామాయణ శ్లోకమును అనుసంధింపదగును. పరస్పరము గల యనురాగమును చెప్పినారు.

భావై రనుక్షణ మపూర్వ రసానువిద్ధైః
అత్యద్భుతై రభినవై రభిసంధ్య దేవీః।
భృత్యాన్ యథోచిత పరిచ్ఛదినో యథార్హం
సంభావయంత మభితో భగవన్! భవేయమ్॥ ౨౩.

పదవిభాగము. భావైః, అనుక్షణమ్, అపూర్వ రసానువిద్ధైః, అత్యద్భుతైః, అభినవైః, అభిసంధ్య, దేవీః, భృత్యాన్, యథోచిత పరిచ్ఛదినః, యథార్హం, సంభావయంతం, అభితః, భగవన్, భవేయమ్.

అర్థము. భగవన్=భగవానుడా! అనుక్షణం=ప్రతిక్షణము, అపూర్వరసానువిద్ధైః, అపూర్వ=అపూర్వముగా ఉన్న, రస=శృంగార రస విశేషములతో, అనువిద్ధైః=కూడినవియు, అత్యద్భుతైః=మిక్కిలి యాశ్చర్యమును కలిగించునవియు, అభినవైః=క్రొత్తవిగానున్న, భావైః=చిత్తవృత్తులతో, దేవీః=పత్నులను, అభిసంధ్య=సంతోషింపజేసి, యథోచిత పరిచ్ఛదినః, యథోచితః=తమకు తగిన, పరిచ్ఛదినః=కైంకర్యమునకు కావలసిన యుపకరణము లను గలిగిన (నిత్యసూరులైన) భృత్యాన్=కింకరులను, యథార్హం=తగిన విధము గా, సంభావయంతం=సత్కరించుచున్న. భగవంతం అభితః=పరమపదనాథుడ వైన నిన్ను (దేవరవారిని) చుట్టియుండి, భవేయమ్=వర్తించువాడనగుదును.

ఆకాంక్ష. భవేయం=వర్తించువాడనగుదును. కః=ఎవడు? అహం=దాసుడనైన నేను. కం పరితః=భగవంతుడవైన నిన్ను చుట్టి, భగవంతం కథం భూతం=పర మపదనాథుడెట్టివాడు? సంభావయంతం=సత్కరించుచున్నవాడు, కాన్=ఎవరిని? భృత్యాన్=కింకరులైన నిత్యసూరులను. భృత్యాన్ కథంభూతాన్.
కింకరులెట్టివారు? ...

ప్రకరణములను కలిగినవారు, కథం? విష్ణో యథార్హం తగిన విధముగా, నేం
కృత్యాః ఏమి చేసి అభినంద్య సంతోషింప జేసి. కాః? వివరించి దేవీః పత్ను
లను, కైః? కేని చేతః భావైః చిత్తవృత్తుల తో భావైః కథంభూతైః చిత్తవృత్తు
లెట్టివి? అభినవైః క్రొత్తనైనవి, పునః కథంభూతైః ఇంకను ఎట్టివి? ఉత్ఫుల్ల
త్రైః మిక్కిలి ఉత్కర్షమును కల్గింపునవియు, పునః కథంభూతైః ఇంకను ఎట్టివి
అపూర్వరసానువిద్ధైః అపూర్వముగా నున్న శృంగార రస విశేషములతో కూడినవి. కవేః విష్ణు
దు: అనుక్రమేణ ప్రతిపదార్థము. అహం అను ప్రథమాంత కర్తృపదము. భగవంతం పతిః,
అను ద్వితీయాంత కర్మ పదము. భవేయం అను క్రియాపదము, చెప్పినందుకు సకర్మకకర్తరి
ప్రయోగము భగవన్, సంబోధనము

శబ్దరూప సమాసములు. (భావైః) భావేన-భావాభ్యాం-భావైః. భావశబ్దః అకారాంతః
పుంలింగః తృతీయా బహువచనాంతః. (అనుక్రమేణ) అవ్యయము. (అపూర్వరసాను
విద్ధైః) అపూర్వశ్చాసౌ రసశ్చ అపూర్వరసః. విశేషణపూర్వపదకర్మధారయము. అపూర్వ
రసేన అనువిద్ధైః అపూర్వరసానువిద్ధైః. తృతీయా తత్పురుషము. అనువిద్ధేన-అనువిద్ధా
భ్యాం-అనువిద్ధైః- అపూర్వరసానువిద్ధశబ్దః అకారాంతః పుంలింగః తృతీయా బహువ
చనాంతః. (ఉత్ఫుల్లత్రైః) అతిక్రాంతాః ఉద్వృత్తాన్ ఉత్ఫుల్లత్రైః. ఉత్ఫుల్లత్రైః ప్రా
దిసమాసము. ఉద్వృత్తేన-ఉద్వృత్తాభ్యాం. ఉద్వృత్తైః- ఉత్ఫుల్లత్రశబ్దః అకారాంతః
పుంలింగః తృతీయా బహువచనాంతః. (అభినవైః) అభినవేన-అభినవాభ్యాం-అభి
నవైః. అభినవశబ్దః అకారాంతః పుంలింగః తృతీయా బహువచనాంతః. (అభినంద్య)
అవ్యయము. (దేవీః) దేవీం-దేవ్యౌ-దేవీః. దేవీశబ్దః ఈకారాంతః స్త్రీలింగః ద్వితీయా బహు
వచనాంతః. (భృత్యాన్) భృత్యం-భృత్యౌ-భృత్యాన్. భృత్యశబ్దః అకారాంతః పుం
లింగః ద్వితీయా బహువచనాంతః. (యథోచితపరిచ్ఛదినః) ఉచితం అనతిక్రమ్య యథో
చితం. అవ్యయీభావ సమాసము. యథోచితః పరిచ్ఛదః యేషాం తే యథోచిత
పరిచ్ఛదినః. తాన్, యథోచిత పరిచ్ఛదినః. పరిచ్ఛదినం. పరిచ్ఛదినౌ, పరిచ్ఛదినః. యథో
చితపరిచ్ఛదిన్ శబ్దః నకారాంతః పుంలింగః ద్వితీయా బహువచనాంతః. (యథా
ర్హం) అర్హం అనతిక్రమ్య యథార్హం- అవ్యయీభావసమాసము. (సంభావయంతు)
సంభావయంతం.-సంభావయంతౌ-సంభావయతః. సంభావయత్ శబ్దః తకారాంతః పుం
లింగః ద్వితీయైకవచనాంతః. (భవతః) అవ్యయము. "అభితః పరితః సమయానిక
షా హా ప్రతి యోగే పి" అను వార్తికము చేత "అభితః భవంతం" అని ద్వితీయా విభక్తి, వచ్చి
నది. (భగవన్) భగవన్-భగవంతౌ- భగవంతః. భగవచ్ఛబ్దః తకారాంతః
పుంలింగః సంబోధన ప్రథమా విభక్తిః. రస+అనువిద్ధైః. రసానువిద్ధైః. సవర్ణదీర్ఘసంధి.
అతి+ఉద్వృత్తైః. అత్యుద్వృత్తైః, యణాదేశసంధి. యథా+ఉచిత, యథోచిత, గుణసంధి. పరి
చ్ఛదినః+యథార్హం. పరిచ్ఛదినో యథార్హం. ఉత్వము. ఓత్వము. గుణసంధి. యథ
థా+అర్హం. యథార్హమ్. సవర్ణదీర్ఘసంధి. అభితః+భగవన్. అభితో భగవన్.
ఉత్వము. ఓత్వము. గుణసంధి. (భవేయమ్) భవేయం, భవేవ, భవేమ. భూ-సత్తా
యాం ఇత్యస్మాద్ధాతోః పరస్మైపది. విధిలిఙ్. ఉత్తమపురుషైకవచనాంతః.

ఉదాత్తాలంకారము, సంభావనాలంకారము. దివ్యమహిషులతో నిత్యసూరులతో సేవింపబడుచుండి వారిని అభినందించుట - వారిని చుట్టి సేవించుచుండవలయు నని సంభావించుట.

భావము. నిరతిశయానందముగల పరమపదమున నిండోలగమునందు ఉన్న యుంచి ముందట యుండియు వెనుకట యుండియు ప్రక్కలయందు సులను ఉన్నటని అనుభవించుటకై కుట్టియుండవలయునని యీ శ్లోకమందు అస్మదాచార్యులు క్షణమునకు క్షణమునకు మాఱునవిధముగా ఎప్పుడు కప్పుడు నవనవముగా తోచుచు అపూర్వమైన సాత్త్వికాది భావములతో శ్రీభూనీళాదేవులను సంతసింపజేసి ఛత్ర చామర వేత్రాది కైంకర్యోపకరణములను గ్రహించియున్న విష్వక్సేనాది నిత్యసూరులను వారి వారి యధికారములకు తగిన విధముగా సత్కరించుచున్న దేవరవారిని, అస్థిరయందు ఈ విషయమును పొందుటకై దాసుడను కూడ ఒకడనుగా నిన్ను చుట్టుకొనుచు ముందును వెనుకను సేవించియుండగలనని విన్నవించుచున్నారు. అతి సంభ్రమ సంభావయంతమే " అని యన్వయము

హా హన్త హన్త! పాతకోఽస్మి ఖలోఽస్మి ధిఙ్ మాం
ముఞ్చన్నహో! అహమిదం కిము వాచ వాచా।
త్వామఙ్గ! మఙ్గళగుణాస్పదమస్తహేయం
అః స్తుత్యమేవ కథమర్హతి మాదృగంహః॥ 34

పదవిభాగము. హా, హన్త, హన్త, పాతకః, అస్మి, ఖలః, అస్మి, ధిక్, మాం, ముఞ్చన్, అహో, అహం, ఇదం, కిం, ఉవాచ, వాచా, త్వాం, అఙ్గ, మఙ్గళగుణాస్పదం, అస్తహేయం, అః, స్తుత్యం, ఏవ, కథం, అర్హతి, మాదృక్, అంహః.

అర్థము. స్వామీ! హా హన్త హన్త! అయ్యో! అయ్యో! పాతకః అస్మి= చెడితిని. ప్రయోజనములేని బ్రతుకు గలవాడను. ఖలః అస్మి= దుష్టుడ నయిన వాడను. మాం ధిక్= నన్ను నిందింపవలయును. అహో! ముఞ్చన్ అహం= విషయాంతరములందు వ్యామోహము గలనేను, (భగవద్విషయమును విడిచి) వాచా= నోటితో, ఇదం కిం ఉవాచ= దీనిని చెప్పితినో గదా! అఙ్గ= అయ్యో! మఙ్గళగుణాస్పదం= మంగళగుణం మంగళ గుణములకు, ఆస్పదం= స్థానమును, అస్తహేయం= సమస్త హేయగుణములు లేనివాడును అయిన త్వాం= నిన్ను (దేవరవారిని) మాదృక్= నావంటి, అంహః= పాపము చేయుచున్నవాడు, అః స్తుత్యం ఏవ= తలచుకొనుటకే, కథం అర్హతి= అర్హుడు కాడే (ఎట్లు అర్హుడు?)

ఆకాంక్ష. కథం అర్హతి= ఎట్లు అర్హుడు? కః= ఎవడు? మాదృక్ అంహః= నావంటి పాపము చేయుచున్నవాడు. కింకర్తుం= ఏమి చేయుటకు? అః స్తుత్యం ఏవ= తల చుకొనుటకే, కం= ఎవనిని త్వాం= నిన్ను (దేవరవారిని) త్వాం కథంభూతం= నీ వెట్టివాడవు? అస్తహేయం= సమస్త హేయగుణములు లేనివాడవు. పునః కథంభూతం= ఇంకను ఎట్టివాడవు? మఙ్గళగుణాస్పదం- మంగళగుణములకు స్థానమైనవాడవు. ఇదం కిం ఉవాచ= దీనిని చెప్పితినో కదా! కః= ఎవడు? అహం= నేను అహం కథంభూతః ... ఎట్టివాడను ... ముఞ్చన్=

విషయాంతరము లందు వ్యామోహము గలవాడను. కథంభూతః అస్మి. ఎట్టివాడ
ను. ఖలః అస్మి. దుష్టుడనగు చున్నవాడను. పునః కథంభూతః అస్మి. ఇంకను
ఎట్టివాడను. పాతకః అస్మి. ప్రమాదనము వేని బ్రతుకు గలవాడను. పాహి(మా
మాం!

శబ్దగత సమాసములు. (హా, పాహి, పాహి) అవ్యయములు. "హా విషాద శుగార్తిషు"
"పాహి, పాహి" ముకవ్యయం వాక్యారంభ శుగార్తిషు" ఇత్యమరః. (పాతకః) మ
హాపాతకః ప్రతిపాతః ప్రతిబన్ధో పాతకస్య సః" ఇత్యమరః. పాతకః పాతకౌ పాతకాః.
పాతకశబ్దః అకారాంతః పుంలింగః ప్రథమైక వచనాంతః. (అస్మి) అస్మి-స్వః-స్మః.
అస-భువి. ఇత్యస్మాద్ధాతోః పరస్మైపది లట్ ఉత్తమ పురుషైకవచనము. (ఖలః)
ఖలః-ఖలౌ-ఖలాః-ఖలశబ్దః అకారాంతః పుంలింగః ప్రథమైక వచనాంతః.
"దుర్జనః ఖలః" ఇత్యమరః. (అస్మి) పైనచెప్పినదే. (ధిక్) అవ్యయము "ధిక్, నిర్భర్త్స
న నిందయోః" ఇత్యమరః. (మాం) మాం, మా-ఆవాం, నౌ-అస్మాన్, నః. అస్మచ్ఛబ్దః దకా
రాంతః పుంలింగః ద్వితీయైక వచనాంతః. (ముష్ణన్) ముష్ణన్-ముష్ణన్తౌ-ముష్ణ
న్తః. ముష్ణచ్ఛబ్దః తకారాంతః పుంలింగః ప్రథమైక వచనాంతః. (అహో) అవ్య
యము. "అహో హీ చ విస్మయే" ఇత్యమరః. (అహమ్) అహం-ఆవాం-వయమ్. అస్మ
చ్ఛబ్దః దకారాంతః పుంలింగః ప్రథమైక వచనాంతః. (ఇదమ్) ఇదం-ఇమే-ఇమాని.
ఇదంశబ్దః మకారాంత నపుంసక లింగః ప్రథమైకవచనాంతః. (కిమ్) కిం-కే-కాని. కింశబ్దః
మకారాంత నపుంసకలింగః ప్రథమైకవచనాంతః. (ఉవాచ) ఉవాచ-~~ఊచతుః~~ఊచతుః-ఊ
చుః. వచ-పరిభాషణే ఇత్యస్మాద్ధాతోః పరస్మైపది లిట్ ప్రథమ పురుషైకవచనమ్.
(వాచా) వాచా-వాగ్భ్యాం-వాగ్భిః. వాక్ఛబ్దః చకారాంత స్త్రీలింగః తృతీయైక వచనాంతః.
(త్వామ్) త్వాం, త్వా-యువాం, వాం-యుష్మాన్, వః. యుష్మచ్ఛబ్దః దకారాంతః పుంలిం
గః ద్వితీయైక వచనాంతః. (అంగ) సంబోధనార్థకావ్యయము "స్యుః ప్యాట్ పాట్
అంగ హే హై భోః అథ సంబోధనార్థకాః" ఇత్యమరః. (మంగళ గుణాస్పదం)
మంగళాస్తే గుణాశ్చ మంగళగుణాః. విశేషణ పూర్వపద కర్మధారయము. మం
గళ గుణానాం ఆస్పదం, మంగళగుణాస్పదమ్. షష్ఠీ తత్పురుషము. ఆస్పదం-
ఆస్పదే-ఆస్పదాని. మంగళగుణాస్పదశబ్దః అకారాంత నపుంసకలింగః ద్వి
తీయైక వచనాంతః. (అస్తేయమ్) అస్తైః తేయః యస్య సః. అస్తేయః.
తం అస్తేయమ్. షష్ఠీ బహువ్రీహి. అస్తేయం-అస్తేయౌ-అస్తేయాన్.
అస్తేయశబ్దః అకారాంతః పుంలింగః ద్వితీయైక వచనాంతః. (అ!) ఖేదా
ర్థం. "అ స్యాత్ కోపపీడయోః" ఇత్యమరః. (స్వయమ్) తుఖుస్వంతా
వ్యయము. (ఏవ) అవ్యయము. (కథమ్) అవ్యయము. (అర్హతి) అర్హతి-అర్హతః-
అర్హన్తి. అర్హ-పూజాయాం. ఇత్యస్మాద్ధాతోః పరస్మైపది లట్ ప్రథమ పురు
షైక వచనమ్. (మాదృక్) మాదృక్-మాదృశౌ-మాదృశః. మాదృక్శబ్దః
శకారాంతః పుంలింగః ప్రథమైక వచనాంతః. (అంహః) అంహః-అంహసీ-

౦హాంసి. అంహః శబ్దః సకారాంత నపుంసకలింగః ప్రథమైక వచనాంతః." కలుషం వృజినైనో వంహోదురిత దుష్కృతమ్ ఇత్యమరః. హతకః+అస్మి, హతకోఽస్మి. ఉత్వము - ఉత్వము. గుణసంధి పూర్వరూప సంధి. ఖలః+అస్మి, ఖలోఽస్మి. ఉత్వము ఉత్వము. గుణసంధి. పూర్వరూపసంధి. ధిక్+మాం, ధిఙ్మాం. అనునాసికసంధి. మాదృక్+అంహాః, మాదృగంహాః. జశ్త్వసంధి.

శబ్దాలంకారములు. పదంత లకార వృత్త్యను, త-శ-ఖ-జ-గ లుండుట వలన. వ్యతిరేకాలంకారము. "ప్రతిరేకో విశేషశ్చేత్ ఉపమానోపమేయయోః" ఉపమేయమైన సర్వేశ్వరునికి అఖిల హేయ ప్రత్యనీకత్వము, కల్యాణగుణాస్పదత్వము విశేషముగా చెప్పబడి, తనకు కేవలము పాపరూపత్వమును అనర్హత్వమును చెప్పబడినది. కనుక వ్యతిరేకాలంకారము.

భావము. పరమపదనాథుని పేరోలగమందు నిత్యకైంకర్యమును చేయగలుగ వలయునని క్రింద అడిగినారు. ఆ పరమపురుషుని అసంఖ్యేయ కల్యాణగుణములను తమ అంతులేని అయోగ్యతలను తలచుకొని "ఉత్తమోత్తముడైన ఆ స్వామి యెక్కడ! అధముడైన నేనెక్కడ! దేవతలకర్హమైన పురోడాశమును కుక్క ఆశించిన విధముగా కదా మహాత్ములకు తగిన భగవత్కైంకర్యమును నేను కోరుట! మతి చెడి యిట్లను ఆశపడవచ్చునా! సంసారమందలి నేను ముదుగని నిత్యసూరులు ఆశపడదగిన నిత్యకైంకర్యమును నిత్యసంసారినైన నేను ఆశపడుట తప్పిదమే కదా! హా! హా! ఎంత సాహసమైన పనిని చేయ సాహసించితిని!" అని తమను తాము అసహ్యపడుచున్నారు.

అయ్యో! పాపిని, దరిద్రుడను నన్ను మఱచిపోయి కొన్ని పలికినాను. పాపాత్ముడను, ఏమి మాటలాడితిని! అఖిల హేయప్రత్యనీక కల్యాణైకతానువైన దేవరవారిని ఈ పాప రూపము స్మరించుటకును తగదు కదా! అనుచున్నారు. 'మాదృగంహాః' నావంటి పాపి, అనవలసినచోట 'నావంటి పాపము' అని తమను పాపముగానే చెప్పుకొనుట, పాపప్రాచుర్యమును బట్టి పాపమే రూపుదాల్చి కదా నేనున్నాను. అనబడినది.

అంహః ప్రసహ్య వినిగృహ్య విశోధ్య బుద్ధిం
వ్యాధూయ విశ్వమశివం జనుషానుబద్ధమ్ ।
ఆధాయ సద్గుణగణానపి నాఽహమర్హః
త్వత్పాదయోర్యదహమత్ర చిరాన్నిమగ్నః ॥ ౮౭.

పదవిభాగము. అంహః, ప్రసహ్య, వినిగృహ్య, విశోధ్య, బుద్ధిం, వ్యాధూయ, విశ్వం, అశివం, జనుషా, అనుబద్ధం, ఆధాయ, సద్గుణగణాన్, అపి, న, అహం, అర్హః. త్వత్పాదయోః, యత్, అహం, అత్ర, చిరాత్, నిమగ్నః.

అర్థము. స్వామీ! అంహః = నా పాపమును, ప్రసహ్య = బలాత్కారముగా, వినిగృహ్య = పోగొట్టుకొని, బుద్ధిం = బుద్ధిని, విశోధ్య = శుద్ధముగా చేసికొనియు, జనుషా =

జన్మవులతో, అనుబద్ధం = కూడనే బంధింపబడి యున్న, అశివం విశ్వం = దోషము ను అంతను, వ్యాధూయ = తులిపి పోగొట్టియు, సద్గుణగణాన్ = మంచి గుణ సముదాయములను, ఆదాయ అపి = గ్రహించి అలవడుచు కొనియును, త్వత్ పాదయోః = దేవరవారి (నమోకర) శ్రీ పాదములకు, అహం = నేను, న అర్హః = తగిన వాడను కాను. యతః ఎందువలన ననగా - అహం = నేను, అత్ర = ఈ అన్న సముద్రమందు, చిరాత్ = చాలకాలముగా, నిమగ్నః = మునిగియున్న వాడను గదా!

ఆకాంక్ష: చిరాత్ నిమగ్నః = చాలకాలముగా మునిగియున్న వాడను గదా! కః = ఎవడు అహం = నేను. కుత్ర = ఎక్కడ అత్ర = ఈ అన్న సముద్రమందు. న అర్హః = తగిన వాడను కాను. కయోః కేనికి త్వత్ పాదయోః = నమోకర (దేవరవారి) పాదములకు, కిం కృత్వా = ఏమి చేసియు, ఆదాయ అపి = గ్రహించి అలవడుచు కొనియును, కాన్ = కేటిని సద్గుణగణాన్ = మంచిగుణ సముదాయములను, పునః కిం కృత్వా = ఇంకను ఏమి చేసి? వ్యాధూయ = తులిపి పోగొట్టియు, కిం = దేనిని? అశివం విశ్వం = దోషమును అంతను, అశివం కథంభూతం = దోషమెట్టిది? అనుబద్ధం = కూడనే బంధింపబడి యున్నది. కేన = దేనితో? జనుషా = జన్మముతో? పునః కిం కృత్వా = ఇంకను ఏమి చేసి? విశుద్ధ్య = శుద్ధముగా చేసికొనియు, కాం = దేనిని? బుద్ధిం = బుద్ధిని. పునః కిం కృత్వా = ఇంకను ఏమి చేసి? వినిగృహ్య = లోగొట్టుకొని, కిం = దేనిని? అంహాంసి = పాపములను, కథం = ఎట్లు? ప్రసహ్య = బలాత్కారముగా

శబ్దరూప సమాసములు. (అంహః) అంహః - అంహసీ - అంహాంసి. అంహశ్శబ్దః సకారాంత నపుంసకలింగః ద్వితీయాబహువచనాంతః. "కలుషం వృజినైనోఘం అంహోదురిత దుష్కృతమ్" ఇత్యమరః. (ప్రసహ్య) అవ్యయము. "ప్రసహ్య తు హఠార్థకమ్" ఇత్యమరః. (వినిగృహ్య) (విశుద్ధ్య) అవ్యయములు (బుద్ధిం) బుద్ధిం - బుద్ధీ - బుద్ధీః, బుద్ధిశబ్దః ఇకారాంత స్త్రీలింగః ద్వితీయైకవచనాంతః. "బుద్ధిర్మనీషా ధిషణా ధీః ప్రజ్ఞా శేముషీ మతిః" ఇత్యమరః (వ్యాధూయ) అవ్యయము, (విశ్వమ్) విశ్వం - విశ్వే - విశ్వాని, విశ్వశబ్దః అకారాంత నపుంసకలింగః ద్వితీయైకవచనాంతః. (అశివమ్) అశివం - అశివే - అశివాని, అశివశబ్దః అకారాంత నపుంసకలింగః ద్వితీయైకవచనాంతః. (జనుషా) జనుషా - జనుర్భ్యాం - జనుర్భిః జనుశ్శబ్దః షకారాంత నపుంసకలింగః తృతీయైకవచనాంతః. "జనుర్జనన జన్మాని" ఇత్యమరః. (అనుబద్ధమ్) అనుబద్ధం - అనుబద్ధే - అనుబద్ధాని. అనుబద్ధశబ్దః అకారాంత నపుంసకలింగః ద్వితీయైకవచనాంతః (ఆదాయ) అవ్యయము (సద్గుణగణాన్) సద్గుణానాం గణాః, సద్గుణగణాః, తాన్ సద్గుణగణాన్. షష్ఠీతత్పురుషసమాసః - గణం - గణౌ - గణాన్. సద్గుణగణశబ్దః అకారాంతః పుంలింగః ద్వితీయాబహువచనాంతః. (అపి) అవ్యయము "గర్హా సముచ్చయ ప్రశ్న శంకా సంభావనాస్వపి" ఇత్యమరః. (న) అవ్యయము (అహమ్) అహం - ఆవాం - వయమ్. అస్మచ్ఛబ్దః దకారాంతః పుంలింగః ప్రథమైకవచనాంతః. (అర్హః) అర్హః - అర్హౌ - అర్హాః. అర్హశబ్దః అకారాంతః పుంలింగః ప్రథమైకవచనాంతః. (త్వత్పాదయోః) తవ పాదౌ త్వత్పాదౌ, తయోః త్వత్పాదయోః, షష్ఠీతత్పురుషసమాసః. పాదః పాద [illegible]

యోః - పాదానాం. వ్యతీ పదశబ్దః అకారాంతః పుంలింగః షష్ఠీ బహువచనాంతః. (యుక్తౌ) ఉప్పాయము, 'యుత్తద్వ్యతప్తలోకే తా' ఇత్యమరః. (అహమ్) అహం - ఆవాం - వయమ్. అస్మచ్ఛబ్దః దకారాంతః పుంలింగః ప్రథమైకవచనాంతః. (చిర) త్రలం పొప్పాయము, (చిరాత్) ఆప్పయము "చిరాయ చిరరాత్రాయ చిరస్యాద్యాశ్చిరార్థకాః" ఇత్యమరః. (నిమగ్నః) నిమగ్నః, నిమగ్నౌ, నిమగ్నాః, నిమగ్నా - నిమగ్నాః నిమగ్నశబ్దః అకారాంతః పుంలింగః ప్రథమైకవచనాంతః. జనుషా + అనుబద్ధం, జనుషానుబద్ధమ్. సవర్ణదీర్ఘసంధి. న + అహం. నాహమ్. సవర్ణదీర్ఘసంధి. చిరాత్ + నిమగ్నః. చిరాన్నిమగ్నః. అనునాసికసంధి. యత్ + అహం. యదహమ్. జశ్త్వసంధి.

ఛందోఽలంకారములు. వసంతతిలకావృత్తము. త-భ-జ-జ-గగ లుండవలయును. ప్రతీకాలంకారము. "ప్రతీకో విశేషణే తు ఉపమానోపమేయయోః." సకల సద్గుణపరిపూర్ణుడైన పరమపదనాథునికి చాలకాలముగా జన్మసముద్రమందు మునిగి యున్న నేను పాదసన్నిధి కైంకర్యము చేయుటకు ఎంత శుద్ధిపై ప్రయత్నించినను అర్హత లేని వాడనై యుంటిని.

భావము. క్రింది శ్లోకమున తన పాపప్రాచుర్యమును తలచుకొని అయోగ్యతానుసంధానమును చేసియున్న కూరత్తాళ్వానును చూచి సర్వేశ్వరుడు, "వత్సా! నీవు పాపప్రాచుర్యమును బట్టి నీవు భయపడవలయునా? దానిని పోగొట్టుట నాకు కష్టమా? చాల సులభము గదా! కావున నీవు అయోగ్యతానుసంధానమును చేయ అవసరము లేదు." అని అనుగ్రహించినట్లు భావించి యిట్లు అనుగ్రహించుచున్నారు. "స్వామీ! దేవరవారు నన్ను కైంకర్యమునకు చేయుటకై ఎంత పైసినప్పటికిని, అనాదికాలముగా జననమరణాది సముద్రమున మునిగియున్న నన్ను దేవరవారి దాస్యమునకు అర్హునిగా చేయుట సాధ్యము కాదు." అనుకొన్నారు. దీని వలన, సర్వేశ్వరుని శ్రీపాదములకు నాకు దాస్యము చేయు క్షమత్వము కలదని ~~[illegible]~~ తెలియక ముకాదు. ఇట్లు తనకు కూడ దాస్యమందు అన్వయం ఏదైనా గలదు అని, ఆ సర్వేశ్వరుని యందు విసుగోత్కృష్టము చెప్పబడినది. ఇదియే తనువాళ్ళకకు తెలియును.

ఈ శ్లోకమున రెండవ పాదమందు, 'వ్యాకులాయ, వ్యాధురాయ' అని పాఠభేదములున్నవి.

జానే కథం వా కిమహం మమాంగ! యదేవ సంగా
దంగీకరోషి న హి మంగళ మన్య దస్మాత్।
తేన త్వమేన మురరీ కురుషే జనం చే
త్తేనా ముతో భవతి యుక్తతరో హి కశ్చిత్ ॥ 36.

పదవిభాగము. జానే, కథం వా, కిం, అహం, అంగ, యత్, ఏవ, సంగాత్, అంగీకరోషి, న, హి, మంగళమ్, అన్యత్, అస్మాత్, తేన, త్వం, ఏనం, ఉరరీ కురుషే, జనం, చేత్, తేన, ఏవ, అమునా, భవతి, యుక్తతరః, హి, కశ్చిత్.

అర్థము. అంగ = ఓయీ స్వామీ! కథం వా = ఏవిధముగా కానివ్వుమున, అహం = నేను (సుదర్శనుడు) కిం జానే = ఏమి తెలుసుకొందును. యత్ ఏవ = ఏనా పాపమునే, సంగాత్ = సంబంధము వలన, ~~[illegible]~~ అంగీకరోషి = అంగీకరించుచుంటివో? అస్మాత్ = దీని కంటె, అన్యత్ = మరియొక, మంగళం = మంచి శుభము, న హి = లేదు గదా! తేన = అందుచేత, త్వం = నీవు (దేవరవారు) ఏనం జనం = ఈ జనుని, ఉరరీకురుషే చేత్ = అంగీకరించితివేని, అమునా = నాకంటెను (దాసునికంటెను) యుక్తతరః = వేరొక

ఆకాంక్ష. నైవాశ్నాతి = ఉండడు కదా! కః = ఎవడు? యుక్తతరః = యోగ్యుడు, కస్మాత్ = ఎవనికంటె? అయుతః = నాకంటెను (వానికంటెను) యుక్తతరః అను ప్రథమాంత కర్తృపదము. నైవాస్తి అను క్రియాపదము యున్నది గనుక, అకర్మక కర్తరి ప్రయోగము. ఉరరీకురుష్వ = అంగీకరించుతివేని, కః = ఎవడు? త్వం = నీవు (ధనవంతు వారు) కం = ఎవనిని? ఏనం జనం = ఈ జనుని. కేన = ఎందుచేత, తేన = అందుచేత, త్వం, అను ప్రథమాంత కర్తృపదము, ఏనం జనం, అను ద్వితీయాంత కర్మపదము, ఉరరీకురుష్వ, అను క్రియాపదము ఉన్నది గనుక సకర్మక కర్తరి ప్రయోగము. నహి = లేదుగదా! కిం = ఏది? అన్యత్ మంగళం = మరియొక మంగళము. కస్మాత్ = దేనికంటె? అస్మాత్ = దీ తకంటె. మంగళం, అను ప్రథమాంత కర్తృపదము, నహి, అను క్రియాపదము ఉన్నది గనుక అకర్మక కర్తరి ప్రయోగము. అంగీకరోషి = అంగీకరించుచుంటివో కః = ఎవడు? త్వం = నీవు (ధనవంతు వారు) కిం ఏనం = దేనిని? యాతాయాతం = ఏ రాకపోకనే. కస్మాత్ = ఎందువలన? సంగాత్ = సంబంధమువలన. యాతాయాతం, అను ద్వితీయాంత కర్మపదము, త్వం, అను ప్రథమాంత కర్తృపదము, అంగీకరోషి, అను క్రియాపదము ఉన్నది గనుక సకర్మక కర్తరి ప్రయోగము. కిం జానే = ఏమి యెఱుగుదును, కః = ఎవడు? అహం = నేను, (వాసుదేవు) కథం = తెల్పు? అథవా = అవిధము గాకాని వక్ష్యమున. అంగ, సంబోధనము.

శబ్దరూప సమాసములు. (జానే) జానే - జానీవహే - జానీమహే. జ్ఞా అవబోధనే ఇత్యస్మాద్ధాతోః ఆత్మనేపది లట్ ఉత్తమపురుషైక వచనాంతః. (అథవా) అవ్యయము. (కిం) కిం - కే - కాని. కిం శబ్దః మకారాంత నపుంసకలింగః ప్రథమైకవచనాంతః. (అహం) అహం - ఆవాం - వయం. అస్మచ్ఛబ్దః దకారాంతః పుంలింగః ప్రథమైకవచనాంతః. (అంగ) అవ్యయము. (యాతే) యాతే - యాతే - యాతాని యాతశ్శబ్దః దకారాంత నపుంసకలింగః ద్వితీయైకవచనాంతః, (ఏవ) అవ్యయము. (సంగాత్) సంగాత్ - సంగాభ్యాం - సంగేభ్యః. సంగ శబ్దః అకారాంతః పుంలింగః పంచమ్యేకవచనాంతః. (అంగీకరోషి) అంగీకరోషి - అంగీకురుథః - అంగీకురుథ, [illegible] డు కృఞ్ కరణే ఇత్యస్మాద్ధాతోః పరస్మైపది లట్ మధ్యమపురుషైక వచనము. (నహి) అవ్యయములు (మంగళమ్) మంగళం - మంగళే - మంగళాని. మంగళ శబ్దః అకారాంత నపుంసకలింగః ప్రథమైకవచనాంతః. "కల్యాణం మంగళం శుభమ్" ఇత్యమరః. (అన్యత్) అన్యత్ - అన్యే - అన్యాని. అన్య శబ్దః అకారాంత నపుంసకలింగః ప్రథమైకవచనాంతః. (అస్మాత్) అస్మాత్ - ఆభ్యాం - ఏభ్యః. ఇదం శబ్దః మకారాంత నపుంసకలింగః పంచమ్యేకవచనాంతః. (తేన) తేన - తాభ్యాం - తైః. తచ్ఛబ్దః దకారాంత నపుంసకలింగః తృతీయైకవచనాంతః. (త్వం) త్వం - యువాం - యూయమ్. యుష్మచ్ఛబ్దః దకారాంతః పుంలింగః ప్రథమైకవచనాంతః. (ఏనమ్) ఏతం, ఏనం - ఏతౌ, ఏనౌ - ఏతాన్, ఏనాన్, ఏతచ్ఛబ్దః దకారాంతః పుంలింగః ద్వితీయైకవచనాంతః. (ఉరరీకురుష్వ) ఉరరీకురుష్వ - ఉరరీకుర్వాథే - ఉరరీకురుధ్వే. డుకృఞ్ - కరణే, ఇత్యస్మాద్ధాతోః ఆత్మనే పది లట్ మధ్యమపురుషైకవచనాంతః. (జనమ్) జనం - జనౌ - జనాన్, జన

శబ్దః అకారాంతః పుంలింగః ద్వితీయైక వచనాంతః। (ప్రత్) ప్రత్యయము. సం-ప్ర- అయుతః) ప్రత్యయములు (భవతి) భవతి - భవతః - భవన్తి. ఇత్యాగతో యోగం ఇత్య న్యర్థాత్ కనస్తనది లట ప్రథమ పురుషైక వచనము. (యుక్తతరః) ప్రశస్తః యుక్తః యుక్తతరః। యుక్తతరః - యుక్తతరౌ - యుక్తతరాః। యుక్తతర శబ్దః అకారాంతః పుంలింగః ప్రథమైక వచనాంతః. (సి) ప్రత్యయము. (కశ్చిత్) కః+చిత్) కః-కౌ-కే. కిం శబ్దః మకారాంతః పుంలింగః ప్రథమైకవచనాంతః (చిత్) ప్రత్యయము. బాణే+అధునా, బాణేఽధునా. "ఏఙః పదాంతాదతి" (6-1-105) అను సూత్రము వలన పూర్వరూప సంధి వచ్చినది. యత్+ఏవ. యదేవ. జశ్త్వసంధి. అస్మాత్+అస్మాత్, అస్మాదస్మాత్. జశ్త్వ సంధి. ఏతత్+న, ఏతన్న, అనునాసిక సంధి. న+ఏవ, నైవ. వృద్ధి సంధి. అమతః+భవతి. అమతో భవతి. ఉత్వము-ఓత్వము సుగుణసంధి, యుక్తతరః+ఇహ, యుక్తతరో ఇహ. ఉత్వము-ఓత్వము గుణసంధి. కః+చిత్, కశ్చిత్, శ్చుత్వసంధి.

ఛందోఽలంకారములు. వసంతతిలకా వృత్తము. త-భ-జ-జ-గగలుండును. ఉల్లాసాలంకారము. "ఏకస్య గుణదోషాభ్యాం ఉల్లాసోఽన్యస్య తౌ యది" అనగుణదోషములను సంబంధము వలన ఇంకొకరికి అనుగ్రహించుట వలన ఉల్లాసాలంకారము.

భావము సర్వేశ్వరుని యొక్క సహజమైన కృపను తలచుకొని సమాధాన పడుచున్నారు. దాసునియందుగల దుర్గుణములను చూచినచో దేవరవారి కోపము ఉంకు అన్యాదృశ్యే, అని విస్మయము చెందుచున్నను. కాని "దోషో యద్యపి తస్య స్యాత్ సతామేతదగర్హితమ్" అనియు "విభీషణో వా సుగ్రీవ! యది వా రావణః స్వయం" అనియు అనుగ్రహించి రక్షింపగల దేవరవారికి సాధ్యము కానిదేమైన కలదా? నాయందు నేనుగా సంపాదించిన మంచితనము లేదు. అనుచున్నానే తప్పు. ~~దాసుడు~~ దేవరవారియందివచ్చి వేరు లేను కాదని చెప్పుటకు సహాయము "యమేవైష వృణుతే తేన లభ్యః" అను నట్లు దేవరవారుగా అనుగ్రహించుచుండుటవలన అయోగ్యుడను, అని తొలగిపోకయుండుటయే కాక నాకంటెను మైల యోగ్యుడెవ్వడును లేడు, అని ధైర్యముగా ఆవిష్కరించి నిలబడుటయు ప్రాప్తమగును గదా! అనుచున్నారు.

"అవశ ఇత్యత్ర త్వ సన్నైకస్వ చాదుః పాతకీపలక్షణ్య" (143) అనెడి శ్రీవచన భూషణ దివ్యసూక్తి యందలి అనుసంధేయము. అనగా సర్వేశ్వరుడే యతని లభింపజేసినపుడు ఇతనికి గల పాపము గూడ అడ్డముకాదు. అని యర్థము. ఇప్పుడు మణవాళ మామునుల వ్యాఖ్యానశ్రీసూక్తిని చూడుడు. "స్వామి యాయను స్వతంత్రుడని తలచి, స్వరూపము పరతంత్రుడని యెరిగి స్వప్రయత్నమును విడచినని కుమ్మరిక్, పాపంగళ్ ప్రధానమాగ ఎప్పుడుమ్ పాతకముమ్ ప్రతిబంధకమాగ మాట్టాదు" ఎన్రు, ఇత్తాల్ పరగతస్వీకారోపాయత్తుమ్ కాట్టప్పట్టదు". స్వామి స్వతంత్రుడైన యతడు, జీవుడు పరతంత్రుడైయున్న యతనిని తన యిచ్ఛ చేత లభింప దలచినపుడు. పాపములందు ప్రధానముగా చెప్పబడు పాతకము కూడ ప్రతిబంధకము కాదు. అనుట. దీని వలన పరగతస్వీకారోపాయము చూపబడినది." అని మామునుల వివరణము.

యస్మాత్ త్వదాశ భవదీయ కటాక్షలక్ష్యం

[illegible]

ఆగాంసి మే ఖలు సహస్ర మజస్ర మేవం
జన్మస్వతన్వతి కథం త ఇమే నుకమ్ప్యాః॥ 87.

పదవిభాగము:- యత్, న, అభవామ, భవదీయ కటాక్ష లక్ష్యం, సంసారగర్త, పరివర్తం, అతః, అగమామ, ఆగాంసి, మే, ఖలు, సహస్రం, అజస్రం, ఏవం, జన్మసు, అతన్వతి, కథం, తే, ఇమే, అనుకమ్ప్యాః,

అర్థము:- స్వామీ! భవదీయ కటాక్ష లక్ష్యం, భవదీయ = నీ సంబంధమైన జాయమాన మంద వ, కటాక్ష లక్ష్యం = కటాక్షమునకు గురిగా, (దాసుడనైనప్పటికి) యత్ = ఎందువలన, నాభవామ = కాలేకపోతిమో, అతః = అందువలన, సంసారగర్త పరివర్తం, సంసారం = సంసారము అనెడి, గర్త = పెద్ద గోతియందు, పరివర్తం = పడుటను, అగమామ = పొందితిమి. మే ఖలు = ఇట్టి నాచేత నేమి వరకు, ~~[illegible]~~ వారము, అజస్రం = తెంపులేక నిరంతరము, జన్మసు = జన్మములందు, ఏవం = ఇట్లే, సహస్రం = వేలకొలదిగా, అంతులేని, ఆగాంసి = పాపములను కూడా, అతన్వతి = చేయుచునేయుంటిమి. తే = ఆ ఇమే = ఈమేము, కథం = ఎట్లు అనుకంప్యాః = దయకు యోగ్యులము?

ఆకాంక్ష:- కథం అనుకంప్యాః = ఎట్లు నా దయకు యోగ్యులము? కే = ఎవరు? తే ఇమే = అట్టి యీమేము, అతన్వతి = చేయుచునేయుంటిమి. కే = ఎవరు? మే ఖలు = ఇట్టి వారమైన మేమె వరకైనా వారము, కాని = ఏటని? సహస్రం ఆగాంసి = వేలకొలదిగా అంతులేని పాపములను కూడా, కథం = ఎట్లు, ఏవం = ఇట్లే, కేషు = ఎందు జన్మసు = జన్మములందు, కదా = ఎప్పుడు? అజస్రం = తెంపులేక నిరంతరము. మే ఖలు, అను ప్రథమాంత కర్తృపదము. ఆగాంసి, అను ద్వితీయాంత కర్మపదము. అతన్వతి, అను క్రియాపదము. అన్నిటికను నకర్మక కర్తరి ప్రయోగము. అగమామ = పొందితిమి. కే = ఎవరు? వయం = మేము, కం = దేనిని సంసారగర్త పరివర్తం = సంసారమనెడి పెద్ద గోతియందు పడుటను. కుతః = ఎందువలన? అతః = ఇందువలన, నాభవామ = కాలేకపోతిమో కే = ఎవరు? ~~[illegible]~~ వయం = సంసారగర్తమందు పడినవారము, యతః, భవదీయ కటాక్ష లక్ష్యం = ఎందువలన నీ (దేవరవారి) జాయమాన కటాక్షమునకు గురిగా, (కానివారమో)

శబ్దరూప సమాసములు:- (యతో) అవ్యయము. (న) అవ్యయము. (అభవామ) అభవం, అభూ భావ - అభవామ. భూ - సత్తాయాం మిత్యే ధాతోః పరస్మైపది లజ్ ఉత్తమపు రుష బహువచనము. (భవదీయ కటాక్షలక్ష్యం) భవదీయశ్చాసౌ కటాక్షశ్చ. భవదీయ కటాక్షః. విశేషణ పూర్వపద కర్మధారయము. భవదీయ కటాక్షస్య లక్ష్యం. భవదీయ కటాక్ష లక్ష్యం షష్ఠీ తత్పురుషము. లక్ష్యం - లక్ష్యే - లక్ష్యాని. భవదీయ కటాక్ష లక్ష్య శబ్దః అకారాంత నపుంసకలింగ ద్వితీయైక వచనాంతః. (సంసార గర్త పరివర్తం) సంసారః ఏవ గర్తః, సంసారగర్తః. అవధారణాపూర్వపద కర్మధారయము. సంసార గర్తే పరివర్తం. సంసారగర్త పరివర్తం. పరివర్తం - పరివర్తే - పరివర్తాని. సంసారగర్త పరివర్త శబ్దః అకారాంత నపుంసకలింగ ద్వితీయైక వచనాంతః. " లక్ష్యం, లక్ష్యం, శరవ్యాం చ " ఇత్యమరః . " గర్తావటౌ భువిశ్వభ్రే " ఇత్యమరః. (అతః) అవ్యయము. (అగమామ) అగమం - అగమావ - అగమామ, గమ్లృ - గతౌ ఇత్యస్మాద్ధాతోః

పరస్మైపది. లట్ ఉత్తమ పురుష బహువచనమ్. (అగాంసి) అగః - అగసీ - అగాంసి, అగశ్శబ్దః సకారాంత నపుంసకలింగః ద్వితీయా బహువచనాంతః. "పాపాపరాధయోరాగః" ఇత్యమరః. (యే) యః - యౌ - యే. యచ్ఛబ్దః దకారాంతః పుంలింగః ప్రథమా బహువచనాంతః (శ్రీలు) అవ్యయము. (సహస్రమ్) సహస్రం - సహస్రే - సహస్రాణి సహస్ర శబ్దః అకారాంత నపుంసకలింగః ద్వితీయైకవచనాంతః. (అజస్రమ్) అవ్యయము "నిత్యానవరతాజస్రమపి" ఇత్యమరః. (ఏవం) అవ్యయము. (జన్మసు) జన్మని - జన్మనోః - జన్మసు, జన్మశబ్దః అకారాంత నపుంసకలింగః సప్తమీ బహువచనాంతః. (అతన్మహి) అతన్వి - అతనువహి, అతన్వహి - అతనుమహి, అతన్మహి. తను - విస్తారే ఇత్యస్మాద్ధాతోః ఆత్మనేపది లఙ్, ఉత్తమపురుష బహువచనమ్. (కథం) అవ్యయము (తే) సః - తౌ - తే. తచ్ఛబ్దః దకారాంతః పుంలింగః ప్రథమా బహువచనాంతః. (ఇమే) అయం - ఇమౌ - ఇమే ఇదం శబ్దః మకారాంతః పుంలింగః ప్రథమా బహువచనాంతః. (అనుకంప్యాః) అనుకంపితుం యోగ్యాః అనుకంప్యాః. అనుకంప్యః - అనుకంప్యౌ - అనుకంప్యాః. అనుకంప్యశబ్దః అకారాంతః పుంలింగః ప్రథమా బహువచనాంతః. యత్ + న. యన్న. అనునాసికసంధి. న + అభవామ, నాభవామ. సవర్ణదీర్ఘసంధి. అంహః + అగమామ, అంహోగమామ. ఉత్వము, ఓత్వము, గుణసంధి పూర్వరూప సంధి.. జన్మసు + అతన్మహి. జన్మస్వతన్మహి. యణాదేశసంధి. తే + ఇమే.. త ఇమే, 'ఏచోऽయవాయావః' అను సూత్రముచేత అయాదేశము రాగా తయ్ + ఇమే "లోపశ్శాకల్యస్య" అను సూత్రముచేత యలోపము రాగా త ఇమే. అను రూపమేర్పడినది. ఇమే + అనుకంప్యాః 'ఏఙః పదాంతాదతి' అను సూత్రముచేత పూర్వరూపసంధి చేయగా, ఇమేऽనుకంప్యాః అని అగును.

ఛందోऽలంకారములు. వసంత తిలకా వృత్తము. త-భ-జ-జ-గగలుండ వలయును. హేత్వలంకారము. "హేతుః హేతుమతా సార్ధం వర్ణనం హేతురుచ్యతే". జాయమానకటాక్షము లేనందున సంసారగర్త మందుండుట. కేలకొలదిగా పాపములను చేయుచుండుట కారణముగా భగవంతుని దయకు పాత్రులు కాకపోవుట.. అని హేతు హేతుమద్భావమున్నది.

భావము. శ్రీ దండి శ్లోకమందు ఒకవిధముగా సమాహితమైన కొందఱు మడలు తలబాయు పడుచున్నారు ఈ శ్లోకమున. తొంబది ... చేసిన పాపములతో నిండిన దాసుడను నేను నాయందు ఒక్క నిర్హేతుక కటాక్షమెట్లు కలుగునని శంకించుచున్నారు. ఒట్టి దయకు దాసుడను పాత్రముగా నగుటకు తగినవాడనేయయిన బాగు? "జాయమానం హి పురుషం, యం పశ్యేన్మధుసూదనః। సాత్త్వికస్స తు విజ్ఞేయః సవై మోక్షార్థ చింతకః॥" అను విధమైన జాయమాన ~~కటాక్షము~~ కాల కటాక్షమునే పొందియుండెడి వాడనే, ఆ కటాక్షమును పొందని వాడను గనుకనే సంసారమనెడి లోతైన గోతియందు పడి విలవిల లాడుచున్నాను. ఇట్టి మాయిమాణి పలుపుట్టుకలను ఎత్తి దేవర వారి దయకెట్లు పాత్రము డగుదును? అని విన్నవించుచున్నారు.

సత్కర్మ నైవ కిల కించన సంచినోమి
విద్యాప్యవద్యరహితా న చ విద్యతే మే ।
కించ త్వదంచిత పదాంబుజ భక్తిహీనః
పాత్రం భవామి భగవన్! భవతో దయాయాః ॥ ౮౪॥

పదవిభాగము- సత్కర్మ, న, ఏవ, కిల, కించన, సంచినోమి, విద్యా, అపి, అవద్య రహితా, న, చ, విద్యతే, మే, కిం, చ, త్వదంచిత పదాంబుజ భక్తిహీనః, పాత్రం భవామి, భగవన్, భవతః, దయాయాః.

అర్థము. హే భగవన్ = ఓ భగవానుడా! సత్కర్మ = మంచిపనిని, కించన = కొంచె మును, నైవ సంచినోమి = చేయకున్నాను. అవద్య రహితా = పాపములేని. విద్యా అపి చ = విద్యయును. మే = నాకు (దాసునికి) న విద్యతే = లేదు. కించ = ఇంకనేమనగా, త్వదంచిత పదాంబుజ భక్తిహీనః = త్వత్ = నీయొక్క (దేవరవారి) అంచిత = శ్రేష్ఠమైన. పదాంబుజ = పాదపద్మములందు, భక్తిహీనః = భక్తియు లేనివాడను. భవతః = నీయొక్క (దేవరవారి) దయాయాః = దయకు మాత్రము, పాత్రం = పాత్రమునుగా భవామి = అగుచున్నాను.

అన్వయక్రమం. భవామి = అగుచున్నాను. కః = ఎవడు, అహం = నేను (దాసుడను) కించనికి? పాత్రం = పాత్రమునుగా, కస్యాః = దేనికి? దయాయాః = దయకు. కస్యాః ఎవనియొక్క, భవతః = నీయొక్క (దేవరవారి) అహం కథం భూతః = నేను ఎట్టివాడను త్వదంచిత పదాంబుజ భక్తిహీనః = నీయొక్క (దేవరవారి) శ్రేష్ఠమైన పాదపద్మముల యందు భక్తిలేనివాడను. కించ = ఇంకను, న విద్యతే = లేదు. కస్య ఎవ్వనికి, మే = నాకు, (దాసునికి) కాం ఏది, విద్యా అపి చ విద్యయును, విద్యా కథంభూతా = ఎటువంటి ది? అవద్య రహితా = పాపములేనిది, నైవ సంచినోమి = చేయకున్నాను, కిం = దేనిని సత్కర్మ = మంచిపనిని, కథంభూతం = ఎట్టిపనిని కించన = కొంచెము కూడ. హే భగవన్, సంబోధనము.

శబ్దరూప సమాసములు. (సత్కర్మ) సత్ చ తత్ కర్మచ సత్కర్మ. విశేషణ పూర్వపద కర్మధారయము. సత్కర్మ, సత్కర్మణీ - సత్కర్మాణి. సత్కర్మ శబ్దః అకారాంత నపుంసకలింగః ద్వితీయైక వచనాంతః. (న-ఏవ-కిల-కించన) అవ్యయములు. (సంచినోమి) సంచినోమి-సంచినువః, సంచిన్వః - సంచినుమః, సంచినోషి, సం, ఇత్యుపసర్గ పూర్వక చిఞ్-చయనే ఇతి ధాతోః పరస్మైపది లట్ ఉత్తమ పురుషైక వచనమ్. (విద్యా) విద్యా-విద్యే-విద్యాః విద్యాశబ్దః ఆకారాంత స్త్రీలింగః ప్రథమైక వచనాంతః (అపి) అవ్యయము. (అవద్య రహితా) అవద్యరహితా, అవద్య రహితా-అవద్యరహితే-అవద్యరహితాః అవద్యరహితా శబ్దః ఆకారాంత స్త్రీలింగః ప్రథమైక వచనాంతః. తృతీయాతత్పురుషము. (న-చ) అవ్యయము (విద్యతే) విద్యతే-విద్యేతే-విద్యన్తే, విద్-లాభే ఇతి ధాతోః

తే: ఆత్మనేపది లట్ ప్రథమైకవచనాంతః. (మే) మమ, మే - ఆవయోః, నః - అస్మాకం,
నః. అస్మచ్ఛబ్దః దకారాంతః పుంలింగః షష్ఠ్యేకవచనాంతః. (క్రింది) అన్వయము.
(త్వదంబుజ పదాంబుజ భక్తి హీనః) అంబుజే ఇవ పదే ఇవ, అంబుజపదే, విశేషణ
పూర్వపదకర్మధారయము. తవ - అంబుజపదే, త్వదంబుజపదే, షష్ఠీతత్పురుషము. త్వ
దంబుజపదే ఏవ అంబుజే, త్వదంబుజపదాంబుజే. అవధారణాపూర్వపదకర్మధార
యము. త్వదంబుజపదాంబుజయోః భక్తిః, త్వదంబుజపదాంబుజభక్తిః. ష
ష్ఠీ తత్పురుషము. త్వదంబుజ — భక్త్యా హీనః. త్వదంబుజపదాంబుజ
భక్తి హీనః. తృతీయా తత్పురుషము. భక్తిహీనః - భక్తిహీనౌ - భక్తిహీనాః. త్వ
దంబుజపదాంబుజభక్తిహీనశబ్దః అకారాంతః పుంలింగః ప్రథమైకవచనాంతః.
(పాత్రమ్) పాత్రం - పాత్రే - పాత్రాణి. పాత్రశబ్దః అకారాంత నపుంసకలింగః ప్రథమై
కవచనాంతః. (భవామి) భవామి - భవావః - భవామః. భూ - సత్తాయాం.
ఇత్యస్మాద్ధాతోః పరస్మైపది లట్ ఉత్తమ పురుషైకవచనమ్. (భగవన్) హే
భగవన్, హే భగవన్తౌ - హే భగవన్తః. భగవచ్ఛబ్దః తకారాంతః పుంలింగః
సంబోధన ప్రథమైకవచనాంతః. (భవతః) భవతః - భవతోః - భవతామ్.
భవచ్ఛబ్దః తకారాంతః పుంలింగః షష్ఠ్యేకవచనాంతః. (దయాయాః) దయా
యాః - దయయోః - దయానామ్. దయాశబ్దః ఆకారాంత స్త్రీలింగః షష్ఠ్యేకవ
చనాంతః. న + ఏవ, నైవ. వృద్ధిసంధి. విద్యా + అపి. విద్యాపి. సవర్ణదీర్ఘ సంధి. అ
పి + అవద్యరహితా, అప్యవద్యరహితా, యణాదేశ సంధి. త్వత్ + అంబుజ. త్వదంబుజ.
జశ్త్వసంధి. పద + అంబుజ, పదాంబుజ. సవర్ణదీర్ఘ సంధి. భవతః + దయాయాః,
భవతో దయాయాః, రుత్వము. ఉత్వము గుణసంధి.

ఛందోఽలంకారములు: వసంతతిలకావృత్తము. త-భ-జ-జ-గగలుండు పాదములును.
కావ్యాలంకారము. సత్కర్మలను చేయకుండుట - నిరవద్యవిద్య లేకుండుట - పా
దపద్మములందు భక్తి లేకుండుట - అను హేతువుల వలన భగవత్ పాత్రత్వ
ము కేవలము భగవంతుని దయవలన కలుగునని - ప్రధాన హేతువు

భావము: క్రింది శ్లోకమునందు "కథం తు ఇమే స్యాదనుకంపా?" అనినారు. అన్నివిధము
లుగా భగవత్ కృపయందు నైరాశ్యమును గ్రహించుట సాధ్యమా? సార్వ
భౌముని పొందాల్సిము. జన్మదరిద్రునే లక్ష్యముగా గ్రహించినట్లు సర్వేశ్వరుని కృప
యును ఆకించనులనే ముఖ్యంగా గ్రహించినట్టిది కాబట్టి దానిని తెలిసినవారు,
తమ ఆకించన్యమును ముందుంచుకొని భగవత్కృపను ప్రార్థింతమని, సాహసిం
చి, యందు ప్రవర్తించుచున్నారు. కర్మజ్ఞాన భక్తులందు తమకు కొంచెము
కూడ యున్నయము లేదు, అనుటను మూడు పాదముల చేత తెలిపి, విశిష్టమైన
ఆకించనులనే వెదకుచు తిరుగునట్టి దేవరవారి కృపకు దాసుడనునే
పాత్రుడను అని తెలుపుచున్నారు. అంబుజము అనగా పద్మలోక
ముల చేతను పూజితము అని యర్థము. అట్టి భగవంతుని పాదపద్మములు అని
త్వదంబుజపదాంబుజములు. ~~[illegible]~~ ను పదమునకు అర్థము.

కిం భూయసా ప్రలపితేన యదేవ కించిత్
పాపాత్వ మల్ప మురు వా తదశేష మేషః।
జానన్నవా శత సహస్ర పరార్ధ కృత్వో
యోఽకార్ష మేన మగతిం కృపయా క్షమస్వ॥ ౩౦.

పదవిభాగము. కిం, భూయసా, ప్రలపితేన, యత్, ఏవ, కించిత్, పాపాత్వం, అల్పం, ఉరు, వా, తత్, అశేషం, ఏషః, జానన్, న, వా, శత సహస్ర పరార్ధ కృత్వః, యః, అకార్షం, ఏనం, అగతిం, కృపయా, క్షమస్వ.

అర్థము. భూయసా ప్రలపితేన కిం? = స్వామీ! నిరర్థకములైన పెక్కుమాటలేల? పాపాత్వం, పాపః పాపము అను అత్వాం = పేరు పొందినది, అల్పం వా = చిన్నది గాని, ఉరు వా = పెద్దది గాని, యత్ ఏవ కించిత్ = ఏదియుది యున్నదో? తత్ అశేషం = దానిని అంతను, ఏషః యః = ఏ వీడు, జానన్ వా = తెలిసిన వాడుగాగాని, న జానన్ వా = తెలియని వాడుగాగాని, శత సహస్ర పరార్ధ కృత్వః = నూఱువేలది, వేలకొలది పెక్కు పేనంతగా, అకార్షమ్ = చేసితినో (చేసినాడో), ఏనం = ఇట్టి యితనిని (దాసునిని) అగతిం = గతిలేని వానిని, కృపయా = దయతో, క్షమస్వ = క్షమింపుము.

అన్వయక్రమము. క్షమస్వ = క్షమింపుము. కః = ఎవరు? త్వం = నీవు (దేవరవారు) కం = ఎవనిని? ఏనం = ఇట్టి యితనిని. కయా = దేనితో? కృపయా = దయతో. త్వం అను ప్రథమాంత కర్తృ పదము, ఏనం, అను ద్వితీయాంత కర్మ పదము, క్షమస్వ, అను క్రియా పదము ఉన్నవి గనుక సకర్మక కర్తరి ప్రయోగము. ఏనం కథంభూతమ్? = ఇతడెట్టివాడు? అగతిం = గతిలేని వాడు. అకార్షమ్ = చేసితినో? కః = ఎవడు? యః = ఏవడు (దాసుడను) కిం = దేనిని? పాపాత్వం తత్ అశేషం = పాపము అను పేరు పొందిన దానినంతను, కథంభూతం = ఎట్టి పాపమును, ఉరు వా అల్పం వా = పెద్దదిగాని చిన్నదిగాని. యత్ ఏవ కించిత్ = ఏదియుది యున్నదో దానినంతను, కథంభూతః = ఎట్టివాడు? జానన్ వా, న జానన్ వా; తెలిసిన వాడుగాని, తెలియని వాడుగాని, కథం = ఎట్లు, కిం భూయసా ప్రలపితేన? = నిరర్థకములైన పెక్కుమాటలేల? ఏషః, అను ప్రథమాంత కర్తృపదము, పాపాత్వం అశేషం, అను ద్వితీయాంత కర్మ పదము, అకార్షమ్, అను క్రియాపదము ఉన్నవి గనుక సకర్మక కర్తరి ప్రయోగము.

శబ్దరూప సమాసములు. (కిమ్) అవ్యయము. "కిం పృచ్ఛాయాం జుగుప్సనే" ఇత్యమరః. (భూయసా) అవ్యయము "పురుభూః పురుభూయిష్ఠం స్ఫీతం భూయశ్చ భూరి చ" ఇత్యమరః. (ప్రలపితేన) ప్రలపితేన-ప్రలపితాభ్యాం-ప్రలపితైః. ప్రలపిత శబ్దః అకారాంత నపుంసకలింగః తృతీయైక వచనాంతః- "ప్రలాపోఽనర్థకం వచః" ఇత్యమరః. (యత్) యత్-యే-యాని. యచ్ఛబ్దః దకారాంత నపుంసక లింగః ప్రథమైక వచనాంతః. (ఏవ) అవ్యయము. (కించిత్) అవ్యయము "కించిదీష న్మనాగల్పే" ఇత్యమరః. (పాపాత్వమ్) పాపం ఇతి అత్వా యస్య తత్ పాపాత్వమ్,

షష్ఠీ బహువ్రీహి. పాపాన్యం-పాపాన్యే-పాపాన్యాని. పాపాన్యశబ్దః అకారాంత నపుంసక లింగః ద్వితీయైకవచనాంతః. (అల్పమ్) అల్పం-అల్పే-అల్పాని. అల్పశబ్దః అకారాంత నపుంసకలింగః ద్వితీయైకవచనాంతః. (ఉరు) ఉరు-ఉరుణీ-ఉరూణి. ఉరుశబ్దః ఉకారాంత నపుంసకలింగః ద్వితీయైకవచనాంతః. "విశంకటం పృథు బృహత్ విశాలం పృథులం మహత్. వడ్రోరు విపులమ్" ఇత్యమరః. (వా) అవ్యయము. (తత్) తత్-తే-తాని. తచ్ఛబ్దః దకారాంతః ~~పుంలింగః~~ నపుంసకలింగః ద్వితీయైకవచనాంతః. (అశేషమ్) నాస్తి శేషః అస్య ఇతి అశేషమ్. "విశ్వమశేషం కృత్స్నం సమస్త నిఖిలాఖిలాని నిశ్శేషమ్" ఇత్యమరః. అశేషం-అశేషే-అశేషాణి. అశేష శబ్దః అకారాంత నపుంసకలింగః ద్వితీయైకవచనాంతః. (ఏషః) ఏషః-ఏతౌ-ఏతే. ఏతచ్ఛబ్దః దకారాంతః పుంలింగః ప్రథమైకవచనాంతః. (జానన్) జానన్-జానన్తౌ-జానన్తః. జానన్ శబ్దః తకారాంతః పుంలింగః ప్రథమైకవచనాంతః. (న-హి) అవ్యయములు. (శతసహస్ర పరార్ధకృత్వః) అవ్యయము. అపరిమితకృత్వః. అనియర్థము. సంఖ్యలకు అవధిగా గ్రహింపబడునది. "పారే పరార్ధం గణనా యది స్యాత్" అనునది నైషధకావ్యమందు శ్రీహర్షుని వాక్కు. తైత్తిరీయ సంహితయందు ఏడవ కాండయందు. రెండవ ప్రశ్నమున. "శతాయ స్వాహా సహస్రాయ స్వాహా" అని యారంభించి, శతమ్-సహస్రమ్-అయుతమ్-నియుతమ్-ప్రయుతమ్-అర్బుదమ్-న్యర్బుదమ్-సముద్రమ్-మధ్యమ్-అన్తమ్-పరార్ధమ్. అని ఆగినది. (యః) యః-యౌ-యే. యచ్ఛబ్దః దకారాంతః పుంలింగః ప్రథమైకవచనాంతః. (అకార్షమ్) అకార్షం-అకార్ష్వ-అకార్ష్మ. డుకృఞ్-కరణే. ఇత్యస్మాద్ధాతోః పరస్మైపది లుఙ్. ఉత్తమపురుషైకవచనమ్. (ఏనమ్) ఏతం, ఏనం-ఏతౌ, ఏనౌ-ఏతాన్, ఏనాన్. ఏతచ్ఛబ్దః దకారాంతః పుంలింగః ద్వితీయైకవచనాంతః. (అగతిమ్) న విద్యతే గతిః యస్య సః అగతిః, తం. అగతిమ్. ప్రాదిబహువ్రీహి. అగతిం-అగతీ-అగతీన్. అగతిశబ్దః ఇకారాంతః పుంలింగః ద్వితీయైకవచనాంతః. (కృపయా) కృపయా-కృపాభ్యాం-కృపాభిః. కృపాశబ్దః ఆకారాంత స్త్రీలింగః తృతీయైకవచనాంతః. (క్షమస్వ) క్షమస్వ-క్షమేథాం-క్షమధ్వమ్. క్షమూష్-సహనే. ఇత్యస్మాద్ధాతోః. ఆత్మనేపది లోట్ మధ్యమపురుషైకవచనాంతః. "ప్రలపితేన నపుంసకే భావే క్తః" అనుటను బట్టి ప్రలాపేన. అని యర్థము. యత్+ఏవ, యదేవ. జశ్త్వసంధి. పాప+అన్యం పాపాన్యమ్. సవర్ణదీర్ఘసంధి. తత్+అశేషం, తదశేషమ్. జశ్త్వసంధి. పరార్ధకృత్వః+యః, పరార్ధకృత్వోయః, ఉత్వము. ఉత్వము గుణసంధి. యః+అకార్షం, యోఽకార్షమ్. ఉత్వము-ఉత్వము. గుణసంధి. పూర్వరూపసంధి.

ఛందోఽలంకారములు. వసంతతిలకావృత్తము త-భ-జ-జ-గగ లుండవలయును. హేత్వలంకారము. తెలిసియో తెలియకయో చేసినటువంటియును లెక్కింపరాని పాపమేల. కనుక భగవత్ ప్రాప్తికి మార్గము అవకాశము లేదు. వేఱొక ఉపాయమేదైన యున్నదా? అగతియై యున్నాను. కేవలము భగవంతుని కృపయే హేతువు. క్షమించుటయే కర్తవ్యము. అనుటవలన పాపము నశించుటకును కృపయే హేతువు.

భావము: క్షమాప్రార్థనమును చేయనిచో కృప ప్రసరింపదనుటను, కృప పర్యాప్తి కేడగనే కృప ప్రసరించుననుటను లోకములన చూచిన వారగుటవలన ఈశ్లోకమందు క్షమాప్రార్థన మొనరించుచున్నారు.

(భూయసా ప్రలపితేన కిమ్) 'కింబహునా' అను ప్రయోగమున్నదిగదా! దానినే ఈవిధముగా ప్రయోగించినారు. నేనే సందేహించుటయు, నేనే సమాధాన పడుటయును. పలు పనికిమాలిన పలుకులతో ఏమి లాభము! పాపము, అని పేరుందిన వానియందు చిన్నదానిని గాని, పెద్దదానిని గాని, ఒకదానిని గూడ విడువక అనేకములను బుద్ధి పూర్వకముగాను, కొన్నిటిని ప్రామాదికముగను పలుకోట్లనూరు వేలపర్యాయ దాసుడను చేసితిని. దీనిని నోరువిడచి విన్నవించుటయే గాని, వేరుగతిలేని దాసునిని అవసరమునెరుగుచు తనదైన దయచేతనే క్షమకు లక్ష్యముగా చేసి యనుగ్రహింపవలయును. అనుచున్నారు.

దేవ! త్వదీయ చరణ ప్రణయ ప్రవీణ
రామానుజార్య విషయీకృత మప్యహో మామ్,
భూయః ప్రధర్షయతి వైషయికో విమోహో
మత్కర్మణః కతర దత్ర సమాన సారమ్. ౨౦.

పదవిభాగము: దేవ, త్వదీయ చరణ ప్రణయ ప్రవీణ రామానుజార్య విషయీకృతం, అపి, అహో మాం, భూయః, ప్రధర్షయతి, వైషయికః, విమోహః, మత్కర్మణః, కతరత్, అత్ర, సమానసారమ్.

అర్థము: దేవ! = ఓ దేవా! త్వదీయ చరణప్రణయప్రవీణ రామానుజార్య విషయీకృతం అపి, త్వదీయ = నీయొక్క (దేవరవారి) చరణ = శ్రీపాదములందు, ప్రణయ = ప్రేమగలిగియుండుటయందు, ప్రవీణ = నిపుణులైన, రామానుజార్య = ఎంబెరుమానారుచేత (రామానుజుల చేత) విషయీకృతం అపి = అనుగ్రహింపబడిన (ఆశ్రయింపబడిన) వాడనైనను, మాం = దాసుడనైన నన్ను, భూయః = మిక్కిలి, వైషయికః = శబ్దాదివిషయములకు సంబంధించిన, విమోహః = వ్యామోహము, ప్రధర్షయతి = పరిభవించుచున్నది. అహో = అయ్యో! అత్ర = ఈలోకమందు మత్కర్మణః = నాకర్మమునకంటెను, సమానసారం = సమానమైన దృఢమైన కర్మము, కతరత్ = వేఱొకరికి కలదా?

ఆకాంక్ష: కతరత్ = వేఱొకటి కలదా? కిం = ఏది? సమాన సారం = సమానమైన దృఢమైన కర్మము. కస్మాత్ = దేనికంటె? మత్కర్మణః = నాకర్మమునకంటెను, కుత్ర = ఎక్కడ? అత్ర = ఈలోకమందు. అహో = అయ్యో! ప్రధర్షయతి = పరిభవించుచున్నది. కః = ఏది? వైషయికః విమోహః = శబ్దాదివిషయములకు సంబంధించిన వ్యామోహము, కిం = ఎవనిని? మాం = దాసుడనైన నన్ను కథం = ఎట్లు? భూయః = మిక్కిలి. మాం కథంభూతం అపి = ఎట్టివాడనైన నన్నుగూడ. త్వదీయ చరణ ప్రణయప్రవీణ రామానుజార్య విషయీకృతం అపి = దేవరవారి శ్రీపాదములందు ప్రేమ కలిగియుండుటయందు నిపుణులైన ఎంబెరుమానారులచే అనుగ్రహింపబడిన వాడనైనను, దేవ సంబోధనము, వైషయికో విమోహః, అను ప్రథమాంత కర్తృపదము మాం, అను ద్వితీయాంత కర్మపదము, భూయః ప్రధర్షయతి, యనుక్రియాపదము అన్వయించునుకే సకర్మక కర్తరి ప్రయో

శబ్దరూప సమాసములు. (దేవ) హే దేవ - హే దేవౌ - హే దేవాః. దేవ శబ్దః అకారాంతః పుంలిం
గః సంబోధన ప్రథమైక వచనాంతః. (హృదయ చరణ ప్రణయ ప్రవీణ రామానుజార్య
విషయీకృతమ్) తవ ఇమే హృదయా, షష్ఠీ తత్పురుషము, హృదయౌ చ తౌ చరణౌ చ,
హృదయ చరణౌ విశేషణ పూర్వపద కర్మధారయము, హృదయ చరణయోః ప్రణయః,
హృదయ చరణ ప్రణయః, సప్తమీ తత్పురుషము. హృదయ చరణ ప్రణయే ప్రవీణః,
హృదయ — ప్రవీణః. సప్తమీ తత్పురుషము హృదయ — ప్రవీణ శ్చాసౌ రామానుజార్యశ్చ.
హృదయ — రామానుజార్యః విశేషణ పూర్వపద కర్మధారయము హృదయ — రామానుజార్యేణ
విషయీకృతః, హృదయ — విషయీకృతః, తృతీయా తత్పురుషము. తం, హృదయ — విష
యీకృతమ్. విషయీకృతం - విషయీకృతౌ - విషయీకృతాన్, హృదయ చరణ ప్రణ
య ప్రవీణ రామానుజార్య విషయీకృత శబ్దః అకారాంతః పుంలింగః ద్వితీయైక వచనాం
తః. (అపి) అవ్యయము. (అహో) అవ్యయము. (మామ్) మాం, మా + ఆవాం, నౌ - అస్మాన్, నః. అస్మ
చ్ఛబ్దః దకారాంతః పుంలింగః ద్వితీయైక వచనాంతః. (భూయః) అవ్యయము. (ప్రధర్ష
యతి) ప్రధర్షయతి - ప్రధర్షయతః - ప్రధర్షయన్తి. ప్ర. ఇత్యుపసర్గ పూర్వక, ణిజ్ ధృష - ప్రాగ
ల్భ్యే, ఇత్యస్మాద్ధాతో ర్లట్ పరస్మైపది లట్ ప్రథమ పురుషైక వచనమ్. (వైషయి
కః) విషయేషు భవః వైషయికః, వైషయికః - వైషయికౌ - వైషయికాః. వైషయిక
శబ్దః అకారాంతః పుంలింగః ప్రథమైక వచనాంతః. (వ్యామోహః) వ్యామోహః - వ్యామో
హౌ - వ్యామోహాః. వ్యామోహ శబ్దః అకారాంతః పుంలింగః ప్రథమైక వచనాంతః. (మత్
కర్ణయోః) మమ కర్ణౌ, మత్కర్ణౌ, తయోః, మత్కర్ణయోః, షష్ఠీ తత్పురుషము. మత్కర్ణ
స్య - మత్కర్ణయోః - మత్కర్ణానామ్. మత్కర్ణ శబ్దః అకారాంతః పుంలిం
గః షష్ఠ్యేక వచనాంతః. (కతరత్) కతరత్ - కతరే - కతరాణి, కతర శబ్దః అకా
రాంత నపుంసకలింగః ప్రథమైక వచనాంతః. (అత్ర) తసిలంతావ్యయము. (సమాన
సారమ్) సమానః సారః యస్మిన్ తత్, సమాన సారమ్. సప్తమీ బహువ్రీహి, సమాన
సారం - సమాన సారే - సమాన సారాణి. సమాన సార శబ్దః అకారాంత నపుంసకలింగః
ప్రథమైక వచనాంతః. రామానుజ + ఆర్య. రామానుజార్య సవర్ణదీర్ఘ సంధి, అపి + అహో
అప్యహో. యణాదేశ సంధి. వైషయికః + వ్యామోహః + మత్కర్ణయోః. వైషయికో వ్యా
మోహో మత్కర్ణయోః, ఉత్వము - ఓత్వము. గుణ సంధి. కతరత్ + అత్ర, కత
రదత్ర. జశ్త్వ సంధి.

ఛందోఽలంకారములు. వసంత తిలక వృత్తము. త - భ - జ - జ - గగ లుండవలయును.
విభావనాలంకారము. "విభావనా వినాఽపిస్యాత్ కారణం కార్యజన్మచేత్".
శ్రీ మద్రామానుజుల అనుగ్రహమును పొందిన వస్తుగూడ వైషయిక వ్యామోహము
పరిభవించుట. విభావన. అనుగ్రహము పొందని వారిని వ్యామోహము పరిభవిం
చుట సహజము. ఇది అకారణము లే~~కు~~న్నను పుట్టినదగుట.

భావము. ఈ స్థితియందు ఆచార్య నామోచ్చారణము చేయుట శ్రేయస్కర
మని భావించి మొదటి విధముగా ఆ నామోచ్చారణమును చేయుచు
[illegible] వారి [illegible] పాదములందలి భక్తియే నిరూపకము

గల యుండెడు వారో (శ్రీమద్రామానుజులు) దాసుని నిర్హేతుకము
గా అనుగ్రహించియుండుట వలన దాసుని కొరకొదువయును లేదు,
అని యుంటిని. ఇట్లు దాసుడను పెద్ద అవలంబమును పొంది యుండినను
ఈ యజ్ఞానాంధకారావృతమైన భూమియందు, తన్మూలమున విషయవా
సనచేత శేషయుక్తమోహము దాసుని పరిభవించుచున్నది. "వు
దనకదన్నైర్న క్లిశ్యన్తే యతీశ్వర సంశ్రయాః" (యతిరాజసప్తతి) అని
యు, "కామాది దోషహర మాత్మ పదాశ్రితానాం" (యతిరాజవింశతి) అని
యు చెప్పునట్లు, ప్రసిద్ధి నందిన శ్రీమద్రామానుజుల పరిగ్రహమైన దాసు
నికి యీవిధముగా సంభవింపదగదు గదా? సంభవించుట వలన బల
వత్తరమైన కర్మము, నాకే అసాధారణము, అని తలచుకొనవలసియున్నది.
అనుచున్నారు. (అత్ర మత్కర్మణః సమాన సారం కతరత్) ఈ లోకమందు
నావలె ఘోర పాపములను చేసినవారున్నారా? అని భావము.

గర్భేషు నిర్భర నిపీడన ఖిన్నదేహః
క్షోదీయసోఽతి మహతోఽప్యఖిలస్య జంతోః।
జన్మాంతరాణ్యను విచింత్య పరస్వహస్రా
జ్ఞాత్వాహ మప్రతివిధి ర్విహతశ్చరామి ॥౨౧.

పదవిభాగము. గర్భేషు, నిర్భర నిపీడన ఖిన్నదేహః, క్షోదీయసః, అతిమహతః, అపి, అఖిలస్య, జంతోః, జన్మాంతరాణి, అనువిచింత్య, పరస్వహస్రాణి, అత్ర, అహం, అప్రతివిధిః, విహతః, చరామి.

అర్థము. క్షోదీయసః = మిక్కిలి క్షుద్రమైనదియు, అతిమహతః = మిక్కిలి పెద్దదిగాను యున్న, అఖిలస్య = సకలమైన, జంతోః అపి = జంతువు(ల) యొక్కయు, గర్భేషు = గర్భములందు, నిర్భర నిపీడన ఖిన్నదేహః, నిర్భర = భరించుటకు అలవికాని, నిపీడన = మిక్కిలి యొత్తిడి వలన, ఖిన్న = ఖేదింపబడిన, దేహః = శరీరము గల, అహం = నేను (దాసుడను) పరస్వహస్రాణి = పెక్కువేలు, జన్మాంతరాణి = ఇతర జన్మములను (గలుగబోవువానిని) అనువిచింత్య = చింతించి, అత్ర = ఈ పుట్టుకలందు అప్రతివిధిః = ఒకవిధమైన ప్రతిక్రియను గూడ యెఱుగనివాడనై, విహతః = మృతప్రాయుడనై, చరామి = సంచరించుచున్నాను.

ఆకాంక్ష. చరామి = సంచరించుచున్నాను. కః = ఎవడు? అహం = నేను (దాసుడను) కథంభూతః = ఎట్టివాడనై? విహతః = మృతప్రాయుడనై, అహం, అను ప్రథమాంతకర్తృపదము. చరామి, అను క్రియాపదమే యున్నది గనుక కర్మకర్తరి ప్రయోగము. అహం పునః కథంభూతః = నేనింకను ఎట్టివాడను? అప్రతివిధిః = ఒకవిధమైన ప్రతిక్రియను గూడ యెఱుగనివాడనై, కుత్ర = ఎచ్చట? అత్ర = ఈ పుట్టుకల విషయమందు, కిం కృత్వా = ఏమి చేసి, అనువిచింత్య = చింతించి. కాని = వేనిని? పరస్వహస్రాణి ~~జన్మాంతరాణి పెక్కువేలు జన్మము~~ జన్మాంతరాణి = పెక్కువేల ఇతర జన్మములను (గలుగబోవువానిని) అహం కథంభూతః = నేనెట్టివాడను? నిర్భర నిపీడన ఖిన్నదేహః = భరించుటకలవికాని మిక్కిలి యొత్తి
డిచే ఖేదింపబడిన శరీరము గలవాడను. కేషు = ఎందు, గర్భేషు = గర్భములందు

అపి - అదేనికి అఖిలస్య జంతోః అపి సకలమైన జంతువు(ల)యొక్క(యు), జంతోః దేహం ఛేత్తుం జంతువెట్టది! అతి మహతః - మిక్కిలి పెద్దదియు, క్షోదీయసః - మిక్కిలి క్షుద్రమైనదియునైనది.

శబ్దరూప సమాసములు. (గర్భేషు) గర్భే - గర్భయోః - గర్భేషు, గర్భశబ్దః అకారాంతః పుంలింగః సప్తమీబహువచనాంతః " గర్భో భ్రూణ ఇమౌ సమౌ ఇత్యమరః. (నిర్భర నిపీడన ఖిన్నదేహః) నిర్భరం చ తత్ నిపీడనం చ నిర్భర నిపీడనమ్. విశేషణపూర్వపద కర్మధారయము. నిర్భర నిపీడనేన ఖిన్నః నిర్భర నిపీడనఖిన్నః. తృతీయాతత్పురుషము. నిర్భరనిపీడనఖిన్నః దేహః యస్య సః, నిర్భర నిపీడన ఖిన్నదేహః. బహువ్రీహి. ఖిన్నదేహః - ఖిన్నదేహౌ - ఖిన్నదేహాః. నిర్భర నిపీడన ఖిన్నదేహశబ్దః అకారాంతః పుంలింగః ప్రథమైకవచనాంతః. (క్షోదీయసః) క్షోదీయసః - క్షోదీయసోః - క్షోదీయసామ్. క్షోదీయస్ శబ్దః సకారాంతః పుంలింగః షష్ఠ్యేకవచనాంతః. (అతిమహతః) అతిమహతః - అతిమహతోః - అతిమహతామ్. అతిమహచ్ఛబ్దః తకారాంతః పుంలింగః షష్ఠ్యేకవచనాంతః. (అపి) అవ్యయము. (అఖిలస్య) అఖిలస్య - అఖిలయోః - అఖిలానామ్. అఖిల శబ్దః అకారాంతః పుంలింగః షష్ఠ్యేకవచనాంతః. (జంతోః) జంతోః - జంత్వోః - జంతూనామ్. జంతు శబ్దః ఉకారాంతః పుంలింగః షష్ఠ్యేకవచనాంతః. (జన్మాంతరాణి) జన్మని జన్మని జన్మాంతరాణి. జన్మాంతరం - జన్మాంతరే - జన్మాంతరాణి. జన్మాంతరశబ్దః అకారాంత నపుంసకలింగః ద్వితీయా బహువచనాంతః. (అనువిచింత్య) అవ్యయము. (పరస్సహస్రాణి) పరస్సహస్రం - పరస్సహస్రే - పరస్సహస్రాణి. పరస్సహస్ర శబ్దః అకారాంత నపుంసకలింగః ద్వితీయా బహువచనాంతః. (అత్ర) అవ్యయము. (అహమ్) అహం - ఆవాం - వయమ్. అస్మచ్ఛబ్దః దకారాంతః పుంలింగః ప్రథమైకవచనాంతః. (అప్రతివిధిః) న విద్యతే ప్రతివిధిః యస్య సః, అప్రతివిధిః. నఞ్ బహువ్రీహి. అప్రతివిధిః - అప్రతివిధీ - అప్రతివిధయః. అప్రతివిధి శబ్దః ఇకారాంతః పుంలింగః ప్రథమైకవచనాంతః. (నిహతః) నిహతః - నిహతౌ - నిహతాః. నిహత శబ్దః అకారాంతః పుంలింగః ప్రథమైకవచనాంతః. (చరామి) చరామి - చరావః - చరామః. చర - గతిభక్షణయోః ఇత్యస్మాద్ధాతోః పరస్మైపది లట్ ఉత్తమ పురుషైకవచనమ్, క్షోదీయసః + అతిమహతః + అపి - క్షోదీయసోఽతిమహతోఽపి, ఉత్వము - ఉత్వము, సుబిసంధి - పూర్వరూప సంధి. అపి + అఖిలస్య, అప్యఖిలస్య! యణాదేశ సంధి. జన్మ + అంతరాణి. జన్మాంతరాణి. సవర్ణదీర్ఘ సంధి. జన్మాంతరాణి + అనువిచింత్య, జన్మాంతరాణ్యనువిచింత్య, యణాదేశ సంధి. పరస్సహస్రాణి + అత్ర, పరస్సహస్రాణ్యత్ర, యణాదేశ సంధి. అత్ర + అహం. అత్రాహమ్. సవర్ణదీర్ఘ సంధి. నిహతః + చరామి. నిహతశ్చరామి. శ్చుత్వసంధి.

ఛందోఽలంకారములు: వసంతతిలకావృత్తము. త-భ-జ-జ-గగలుండవలయును. విషాదనాలంకారము. "ఇష్టమూర్త విరుద్ధార్థ సంప్రాప్తిస్తు విషాదనమ్" భగవత్ప్రాప్తికై ఆచార్యులను ఆశ్రయించి మోక్షమార్గమున నడుచుచున్న తనకు, వివిధ జంతువులలో అనేక జన్మములను ఎత్తి గర్భములందలి బాధలననుభవించవలెయు పాపములను తలుచుకొని ప్రతిక్రియ చేయు కాలని తను అశక్తతకు విషాదమొందుట వలన, విషాదనాలంకారము.

భావము: ఈ శ్లోకము నుండి మూడు శ్లోకములతో సాంసారిక దుఃఖములు, తనకు మిక్కిలి సహింపరానివై యుండుటను మిక్కిలి నిర్వేదముతో

విన్నవించుచున్నారు. తలపులు తెలియయున్న వాకిళ్లలో దూరు పదార్థము వలె నేను దూరి బయటకు రాని గర్భము లేదు. అతిక్షుద్రమైన చీమలమొదలు కాని మిక్కిలి పెద్దవియైన యేనుగులు, సింహములు మొదలగు వానివఱకును గల సకల ప్రాణి వర్గముల గర్భములందు ప్రవేశించి " అత్యాల్పకేడు తిర్యక్ష్వపి స్థావరేషు భోజనైః। అతితాపి భరత్వర్థం వర్ధమానాతివేదనః॥ క్లేశాన్ప్రాప్నోతి మాతృకృతి జఠరాగ్నౌ తురతః॥" అనునట్లుగా, పెక్కువిధములైన క్లేశములను అనుభవించినంత మాత్రమేగాక, ఇంకను కలుగబోవు పెక్కువేనన్న జన్మములను గూర్చియును చింతించి, దీనికి మనచేత చేయుగల ప్రతిక్రియ యేమియును లేదే, యని జంకుచున్నాడను అనుచున్నారు.

భూయశ్చ జన్మసమయేషు సుదుర్వహాని

దుఃఖాని దుఃఖమతిరిచ్య కిమప్యజానన్।

మూఢోఽనుభూయ పునరేవ తు బాలభావాత్

దుఃఖోత్తరం నిజచరిత్రమముత్ర సేవే॥ 22.

ప్రతిపదార్థము. భూయః, చ, జన్మసమయేషు, సుదుర్వహాని, దుఃఖాని, దుఃఖం, అతిరిచ్య, కిం, అపి, అజానన్, మూఢః, అనుభూయ, పునః, ఏవ, తు, బాల ~~భావ~~ భావాత్, దుఃఖోత్తరం, నిజచరిత్రం, అముత్ర, సేవే.

అర్థము. భూయః చ = గర్భక్లేశములను అనుభవించిన పిదపగూడ. జన్మసమయేషు = గర్భమునుండి బయటపడు జననకాలములందు, సుదుర్వహాని = భరింపరాని, యని చెప్పదగినవి కాని, దుఃఖాని = బాధలను, అనుభూయ = అనుభవించి, దుఃఖం అతిరిచ్య = దుఃఖమును తప్పి, కిం అపి = ఏదైనను, అజానన్ = తెలియనివాడై, మూఢః = ఆ దుఃఖములను పోగొట్టుకొను ఉపాయమును తెలియనివాడుగాను ఉన్న దాసుడను, పునః ఏవ తు = ఇంకను, బాలభావాత్ = అవివేకము వలన, అముత్ర = పరలోకమందు, దుఃఖోత్తరం = దుఃఖమును కలుగజేయు, నిజచరిత్రం = తనకథయైన దృఢమైన పాపమును, సేవే = చేయుచునే యున్నాను.

తాత్పర్యము. సేవే = చేయుచునేయున్నాను. కః = అహం = నేను (దాసుడను) కిం చేసితి? నిజచరిత్రం = తనకథయైన దృఢమైన పాపమును. అహం అనుప్రథమాంత కర్తృపదము, నిజచరిత్రం, అను ద్వితీయాంత కర్మపదము, సేవే, యను క్రియాపదము ఉన్నవిగనుక సకర్మక కర్తరి ప్రయోగము. నిజచరిత్రం కథంభూతం = తనకథయైన పాపమెట్టిది? దుఃఖోత్తరం = దుఃఖమును కలుగజేయునది. కుత్ర = ఎక్కడ? అముత్ర = పరలోకమందు, కస్మాత్ = ఎందువలన? బాలభావాత్ = అవివేకము వలన, కదా = ఎప్పుడు? పునరేవ తు = ఇంకను, అహం కథంభూతః = నేనెట్టివాడను, మూఢః = ఆ దుఃఖములను పోగొట్టుకొను ఉపాయమును తెలియనివాడను, పునః కథంభూతః = ఇంకను ఎట్టివాడను, కిం అపి అజానన్ = ఏదైనను తెలియనివాడను. కిం ~~కృత్వా~~ ఏమి ~~చేసి~~, దుఃఖం అతిరిచ్య = ఆ దుఃఖమును తప్పి. కిం కృత్వా = ఏమి చేసి? అనుభూయ = అనుభవించి, కేనిని? దుఃఖాని = బాధలను, దుఃఖాని కథంభూతాని = దుఃఖములెట్టివి? సుదుర్

మునుండి బయటపడు జననకాలములందు, కదా: ఎవ్వుడు? భూయశ్చ: గర్భక్లేశములను అనుభవించిన పిదప కూడ.

శబ్దరూప సమాసములు. (భూయః, చ) అవ్యయములు, (జన్మ సమయేషు) జన్మనాం సమయాః, జన్మ సమయాః, తేషు, జన్మసమయేషు, షష్ఠీతత్పురుషము. సమయః- సమయౌ- సమయాః- సమయేషు. జన్మసమయ శబ్దః అకారాంతః పుంలింగః, సప్తమీబహువచనాంతః. (సుదుర్భగాని) సుష్ఠు దుఃఖితానీతి వక్తుం అశక్యాని సుదుర్భగాని, సుదుర్భగం- సుదుర్భగే- సుదుర్భగాని సుదుర్భగ శబ్దః అకారాంత నపుంసకలింగః ద్వితీయా బహువచనాంతః. (దుఃఖాని) దుఃఖం-దుఃఖే-దుఃఖాని, దుఃఖశబ్దః అకారాంతః నపుంసకలింగః ద్వితీయా బహువచనాంతః. (దుఃఖం) దుఃఖ శబ్దః అకారాంత నపుంసకలింగః ద్వితీయైకవచనాంతః. (అతిబ్యా) అవ్యయము, (కిం, అపి) అవ్యయములు (అజానన్) అజానన్-అజానన్తౌ- అజానన్తః, అజానత్ శబ్దః తకారాంతః పుంలింగః ప్రథమైకవచనాంతః. (మూఢః) మూఢః- మూఢౌ- మూఢాః. మూఢ శబ్దః అకారాంతః పుంలింగః ప్రథమైకవచనాంతః. (అనుభూయ) అవ్యయము. (పునః, ఏవ, తు,) అవ్యయములు. (బాలభావాత్) బాలస్య భావః, బాలభావః, తస్మాత్, బాలభావాత్, షష్ఠీతత్పురుషము. బాలభావాత్- బాలభావాభ్యాం- బాలభావేభ్యః. బాలభావ శబ్దః అకారాంతః పుంలింగః పంచమ్యేకవచనాంతః. (దుఃఖోత్తరమ్) దుఃఖం ఉత్తరం యస్మిన్ తత్, దుఃఖోత్తరమ్ సప్తమీ బహువ్రీహి. దుఃఖోత్తరం- దుఃఖోత్తరే- దుఃఖోత్తరాణి. దుఃఖోత్తర శబ్దః అకారాంత నపుంసకలింగః ద్వితీయైకవచనాంతః. (నిజచరిత్రమ్) నిజస్య చరిత్రమ్, నిజచరిత్రమ్. షష్ఠీ తత్పురుషము నిజచరిత్రం- నిజచరిత్రే- నిజచరిత్రాణి. నిజచరిత్ర శబ్దః అకారాంత నపుంసక లింగః ద్వితీయైకవచనాంతః. (అముత్ర) త్రలంతావ్యయము. "త్రైతస్మాదముత్ర భవాంతరే" ఇత్యమరః. (సేవే) సేవే, సేవావహే, సేవామహే. సేవ్య- సేవసే, ఇత్యాద్యాత్మనేపది లట్ ఉత్తమపురుషైకవచనాంతః. భూయః+చ, భూయశ్చ శ్చుత్వసంధి. అపి+అజానన్, అప్యజానన్, యణాదేశ సంధి. మూఢః+అనుభూయ. మూఢోనుభూయ. రుత్వము. ఉత్వము. గుణసంధి. పూర్వరూపసంధి. దుఃఖ+ఉత్తరమ్ దుఃఖోత్తరమ్. గుణ సంధి.

ఛందోఽలంకారములు. వసంతతిలకావృత్తము. త-భ-జ-జ-గగలుండవలెను. విషాదనాలంకారము "ఇష్టార్థ విరుద్ధార్థ సంప్రాప్తిస్తు విషాదనమ్" భగవత్ప్రాప్తిని కోరినను గర్భదుఃఖమునకు పిదప జననదుఃఖమును అనుభవించియు బాలభావము మూలముగా కలుగబోవు జన్మములకైన పాపములనే చేయుచున్నాను అని విషాదపడుచుండుట వలన విషాదనాలంకారము.

భావము. క్రింది శ్లోకమున చెప్పినట్లు గర్భవాస కాలమున పడు క్లేశములు అపారము. పిదప గర్భమునుండి బయటపడు కాలములందు పడు కష్టములును వివరించి చెప్పజాలనివి. అట్టి దుఃఖములను కూడ అనుభవించితిని. కొంచెమైన సుఖమును అనుభవించియున్న కదా, ఆ దుఃఖము, ఈ దుఃఖము, విశేషించి చెప్పవలెనా! దుఃఖములను తప్ప, వేరేమియును ప్రవృత్తి చెందలేదు. అవివేకము వలన నేను చేయుచున్న దంతయును పాపమే యగుటవలన ఇటుపైనున్న కాలమంతయును అనుభవింపబోవునదియు దుఃఖమే. ఇది వాస్తవము. అని సర్వేశ్వరునికి శీఘ్రముగా దయ కలుగు విధముగా ఆక్రందించినాడు, ఈ శ్లోకమందు.

భూయాంసి భూయ ఉపయన్ విధాని దుఃఖా
న్యస్వప్ను దుఃఖ మనుభూయ సుఖభ్రమేణ।
దుఃఖానుబంధమపి దుఃఖ విమిశ్ర మల్పం
క్షుద్రం జుగుప్సిత సుఖం సుఖమిత్యుపాసే॥ ౨౩.

పదవిభాగము భూయాంసి, భూయః, ఉపయన్, విధాని, దుఃఖాని, అన్వేక్ష్, స్వ దుఃఖం, అనుభూయ సుఖభ్రమేణ, దుఃఖానుబంధం, అపి, దుఃఖ విమిశ్రం, అల్పం, క్షుద్రం, జుగుప్సిత సుఖం, సుఖం, ఇతి, ఉపాసే.

అర్థము దేవా! భూయః = మరల, భూయాంసి = ~~పలు తెఱగులైన~~ అనేకములును, విధాని = పలు తెఱగులైన, దుఃఖాని = దుఃఖములను, ఉపయన్ = పొందుచున్న నేను, అన్వక్ష్ = తెలియని, దుఃఖం = దుఃఖమును గూడ, సుఖభ్రమేణ = సుఖము అనెడి భ్రాంతి చేత, అనుభూయ = అనుభవించి, దుఃఖానుబంధం = మఱియొక కాలమందు దుఃఖమును కలిగించునదియును, దుఃఖ విమిశ్రం = దుఃఖముతో కలసిన దియు, అల్పం = మిక్కిలి అల్పమైనదియును, ~~క్షుద్రం~~ శిష్టులు గర్హించునట్టిదియును, జుగుప్సితసుఖం = ——— క్షుద్రం = నీచమైన, వైషయిక సుఖమునుగూడ, సుఖం ఇతి = సత్యమైన సుఖము అని, ఉపాసే = భావించుచున్నాను.

ఆకాంక్ష. ఉపాసే = భావించుచున్నాను. కః = అహం = నేను, కిం = దేనిని? క్షుద్రం జుగుప్సితసుఖం = అపి = నీచమైన శిష్టులు గర్హించునట్టి వైషయిక సుఖమును గూడ, కిమితి = ఏమని? సుఖం ఇతి = సుఖము సత్యమైనదని, అహం, అను ప్రథమాంత కర్తృపదము. జుగుప్సితసుఖమపి, అను ద్వితీయాంత కర్మపదము. ఉపాసే, అను క్రియాపదము అన్వియించు నకర్మక కర్తరి ప్రయోగము. జుగుప్సిత సుఖం కథంభూతం? ఆ గర్హించు సుఖమెట్టిది? అల్పం = మిక్కిలి అల్పమైనది. పునః కథంభూతం = ఇంకను ఎట్టిది? దుఃఖ విమిశ్రం = దుఃఖముతో కలసినది. పునః కథంభూతం = ఇంకను ఎట్టిది. దుఃఖానుబంధం = మఱియొక కాలమందు దుఃఖమును కలిగించునది. కిం కృత్వా = ఏమి చేసి, అనుభూయ = అనుభవించి, కిం అపి = దేనిని గూడ, అన్వక్ష్ దుఃఖం = తెలియని దుఃఖమును గూడ, కేన = దేని చేత, సుఖభ్రమేణ = సుఖమనెడి భ్రమ చేత, కథంభూతః = ఎట్టివాడనై, ఉపయన్ = పొందుచున్న నేను, కాని = వేనిని, విధాని భూయాంసి దుఃఖాని = అ విధములైన అనేక దుఃఖములను, కథం = ఎట్లు? భూయః = మఱల.

శబ్దరూప సమాసములు. (భూయాంసి) భూయః - భూయసీ - భూయాంసి, భూయస్ శబ్దః సకారాంత నపుంసక లింగః ద్వితీయా బహువచనాంతః. (భూయః) భూయస్ శబ్దః సకారాంత నపుంసక లింగః ప్రథమైక వచనాంతః. (ఉపయన్) ఉపయన్ - ఉపయన్తౌ - ఉపయన్తః - ఉపయన్ శబ్దః తకారాంత పుంలింగః ప్రథమైక వచనాంతః. (విధాని) విధం - విధే - విధాని.

వివిధ శబ్దః అకారాంతః పుంలింగః ద్వితీయా బహువచనాంతః (దుఃఖాని) దుఃఖం, దుః
ఖే-దుఃఖాని, దుఃఖ శబ్దః అకారాంత నపుంసక లింగః ద్వితీయా బహువచనాంతః.
(అన్వితే) అన్వితం- అన్వితే- అన్వితాని అన్విత శబ్దః అకారాంత నపుంసకలింగః ద్వితీయైకవ
చనాంతః (చ) అవ్యయము. (దుఃఖమ్) దుఃఖం- దుఃఖే- దుఃఖాని. దుఃఖ శబ్దః అకా
రాంత నపుంసకలింగః ద్వితీయైకవచనాంతః (అనుభూయ) అవ్యయము. (సుఖ
భ్రమేణ) సుఖమితి భ్రమః సుఖభ్రమః తేన, సుఖభ్రమేణ. భ్రమేణ- భ్రమా
భ్యాం- భ్రమైః. సుఖభ్రమ శబ్దః అకారాంతః పుంలింగః తృతీయైకవచనాంతః, సం
భావనాపూర్వపద కర్మధారయము. (దుఃఖానుబంధమ్) దుఃఖ ~~స్య~~ అనుబంధః
~~దుఃఖానుబంధః~~ యస్మిన్ తత్, దుఃఖానుబంధమ్. బహువ్రీహి ~~సమాసము~~. అనుబంధం-
అనుబంధే- అనుబంధాని. దుఃఖానుబంధ శబ్దః అకారాంత నపుంసకలింగః
ద్వితీయైకవచనాంతః. (అపి) అవ్యయము. (దుఃఖ విమిశ్రమ్) దుఃఖేన విమిశ్రమ్
దుఃఖ విమిశ్రమ్. విమిశ్రం- విమిశ్రే- విమిశ్రాణి. దుఃఖ విమిశ్ర శబ్దః అకారాంత
నపుంసకలింగః ద్వితీయైకవచనాంతః. తృతీయా తత్పురుషము. (అల్పమ్) అల్పం-
అల్పే- అల్పాని. అల్ప శబ్దః అకారాంత నపుంసకలింగః ద్వితీయైకవచనాంతః.
(క్షుద్రం) క్షుద్రం- క్షుద్రే- క్షుద్రాణి. క్షుద్ర శబ్దః అకారాంత నపుంసకలింగః ద్వితీయై
కవచనాంతః (బహుప్రీత సుఖమ్) బహుప్రీతం చ తత్ సుఖం చ బహుప్రీత
సుఖమ్. విశేషణ పూర్వపద కర్మధారయము. సుఖం- సుఖే- సుఖాని. బహు
ప్రీత సుఖ శబ్దః అకారాంతః నపుంసక లింగః ద్వితీయైకవచనాంతః (సుఖమ్)
సుఖ శబ్దః అకారాంత నపుంసకలింగః ద్వితీయైకవచనాంతః (ఇతి) అవ్య
యము. (ఉపాసే) ఉపాసే- ఉపాసావహే- ఉపాసామహే. ఉప, ఇత్యుపసర్గపూ
ర్వక ఆస-ఉపవేశనే. ఇత్యస్మాద్ధాతోః ఆత్మనేపది లట్ ఉత్తమపురుషైకవచనమ్.
భూయః + ఉపయన్, భూయ ఉపయన్, విసర్గలోపసంధి. దుఃఖాని+అన్వితే,
దుఃఖాన్యన్వితే, యణాదేశ సంధి, అన్వితే+చ. అన్వితేచ. శ్చుత్వసంధి.
దుఃఖ + అనుబంధం, దుఃఖానుబంధమ్. సవర్ణదీర్ఘ సంధి. ఇతి+ఉపాసే,
ఇత్యుపాసే. యణాదేశ సంధి.
ఛందోఽలంకారములు: వసంతతిలక వృత్తము. త-భ-జ-జ-గ-గ గణలు.
"ఇష్టార్థ విరుద్ధార్థ సంప్రాప్తిస్తు
ద్వలయేన.. విషాదనాలంకారము.." 
విషాదనము. సుఖభ్రమములో ఇంకను దుఃఖములనే కలిగించు
వివిధ దుఃఖములను అనుభవించి, బహుప్రీత సుఖమైన వైషయి
క సుఖమును క్షుద్రము, అల్పము, అనియు చూడక సుఖమే యని భావిం
చుచు యున్నాను. అనుటవలన ఇష్టార్థమని విషాదమును పొందుచు
న్నాడు.

భావము. తిరుమాత్ర ప్రబంధమున "పేర్చి పాలగన్ అదు అగుమా" అను పాశురమందు 'అడు' అనెడి సంకేత పదముచేత వివక్షితమైన యౌవనదశయందు గల సంభవములను ఈ శ్లోకము చెప్పుచున్నది. మహా విరక్తాగ్రేసరులైన కూరత్తాళ్వాన్ విషయమున ఇట్టి వార్తలకు సంబంధము కొంచెమైనను లేదు. మన వంటివారు అనుసంధింపవలయునని యింతయును అనుసంధించుచున్నారు, అని గ్రహింపదగును. (భూయాంసి భూయ ఉపయన్ వివిధాని దుఃఖాని) క్రింది రెండు శ్లోకములందు చెప్పబడినంత మాత్రమే గాక, ఇంకను అనేక విధములైన దుఃఖములను గూడ అనుభవించితిని. తాత్కాలికముగా సుఖమువలె తోచి తరువాత పెద్దదుఃఖముగా మారియున్నట్టివానిని గూడ అనుభవించితిని. దుఃఖములతో సంబంధముగలిగి దుఃఖముతో కలసినవియు, తుచ్ఛములు, బుసప్పదునవియునైన అతి క్షుద్ర సుఖములను గూడ ఉత్తమసుఖములని భ్రాంతిపడి అందు తగులియున్నాను, అనుచున్నారు.

లోలద్భి రింద్రియ హయై రపథేషు నీతో
దుష్ప్రాప దుర్భగ మనోరథ మథ్యమానః।
విద్యాధనాభిజన జన్మ మదేన కామ
క్రోధాదిభిశ్చ హతధీ ర్న శమం ప్రయామి॥ ౨౮.

పదవిభాగము, లోలద్భిః, ఇంద్రియ హయైః, అపథేషు, నీతః, దుష్ప్రాప, దుర్భగ మనోరథ మథ్యమానః, విద్యాధనాభిజన జన్మ మదేన, కామక్రోధాదిభిః, చ, హతధీః, న, శమం, ప్రయామి.

అర్థము, దేవా! లోలద్భిః = చంచలములైన, ఇంద్రియ హయైః = ఇంద్రియములనెడి గుఱ్ఱములచేత, అపథేషు = తప్పుదారులందు, నీతః = తీసికొనిపోబడినవాడనై, దుష్ప్రాప దుర్భగ మనోరథ మథ్యమానః, దుష్ప్రాప = పొందుటకు తగని, దుర్భగ = వ్యర్థములైన, మనోరథ = అభిప్రాయముల చేత, మథ్యమానః = పీడింపబడుచున్నవాడనై, విద్యాధన అభిజన జన్మ మదేన, విద్యా = విద్య, ధన = సంపద, అభిజన = వంశాధిక్యము, జన్మ = పుట్టుక, ~~జన్మ~~ మదేన = పొగరుచేత, కామ క్రోధాదిభిః చ = కామము-క్రోధము మొదలైన దుర్గుణముల చేతను హతధీః = చెడిన బుద్ధిగలవాడనై, శమం = ఇంద్రియ జయమును, న ప్రయామి = చేయజాలనివాడనై యున్నాను.

ఆకాంక్ష, న ప్రయామి = చేయజాలనివాడనై యున్నాను. కః = ఎవడు? అహం = నేను, కం = దేనిని, శమం = ఇంద్రియ నిగ్రహమును, అహం అను ప్రథమాంత కర్తృపదము, శమం, ద్వితీయాంత కర్మపదము, న ప్రయామి అను క్రియాపదము, ఉన్నవి గనుక సకర్మక కర్తరి ప్రయోగము. అహం కథంభూతః = నేనెట్టివాడను? హతధీః = చెడిన బుద్ధిగలవాడను, కైః = వేని చేతను, కామక్రోధాదిభిః = కామము-కోపము మొదలైన దుర్గుణముల చేతను, పునః కేన = ఇంకను దేనిచేత, విద్యాధనాభిజన జన్మమదేన = విద్య, ధనము, వంశము-పుట్టుక అను పొగరుచేత, పునః కథంభూతః = ఇంకను ఎట్టివాడను? ~~మథ్యమానః = పీడింపబడుచున్నవాడను~~ దుష్ప్రాప దుర్భగ మనోరథ మథ్యమానః = పొందుటకు అలవికాని వ్యర్థములైన అభిప్రాయముల చేత పీడింపబడుచున్నవాడను.

పునః కథం భూతః ఇంకను ఎట్టివాడను, నీతః = తీసికొని పోబడిన వాడను, కైః - చేని
చేత, ఇంద్రియహార్యైః - ఇంద్రియములనెడి గుఱ్ఱములచేత, ఇంద్రియహార్యైః కథంభూ
తైః - ఇంద్రియములనెడి గుఱ్ఱము లెట్టివి లోలాబ్ధిః చంచలములైనవి. శేషం-వినయం
[illegible] చెడుదారులందు.
శబ్ద రూప సమాసములు. (లోలాబ్ధిః) లోలతా - లోలాభ్యాం - లోలాబ్ధిః. లోల శబ్దః త
కారాంతః పుంలింగః తృతీయాబహువచనాంతః. (ఇంద్రియ హార్యైః) ఇంద్రియాణ్యేవ
హార్యాః ఇంద్రియ హార్యాః, తైః. ఇంద్రియహార్యైః. ఏవార్థకపూర్వపదకర్మధారయము.
ఇంద్రియహార్యేణ - ఇంద్రియహార్యాభ్యాం - ఇంద్రియహార్యైః. ఇంద్రియహార్య శబ్దః అకా
రాంతః పుంలింగః తృతీయాబహువచనాంతః. (ఉపధిషు) ఉంధాః నభవతీతి ఉపధ
ము, తేషు, ఉపధిషు. నఞ్ తత్పురుషము. ఉపధే - ఉపధయోః - ఉపధేషు. ఉపధ శ
బ్దః అకారాంత నపుంసకలింగః సప్తమీబహువచనాంతః" ఉపంథా వ్యపథం
తుల్యే " ఇత్యమరః. (నీతః) నీతః - నీతౌ - నీతాః. నీత శబ్దః అకారాంతః పుంలింగః
ప్రథమైకవచనాంతః. (దుష్ప్రాప దుర్లభ మనోరథ మథ్యమానః) దుష్ప్రాపాః దుర్లభా
శ్చ తే మనోరథాశ్చ దుష్ప్రాప దుర్లభ మనోరథాః, విశేషణోభయపదకర్మధారయము,
దుష్ప్రాప దుర్లభ మనోరథైః మథ్యమానః, దుష్ప్రాప దుర్లభ మనోరథ మథ్యమానః. తృ
తీయా తత్పురుషము. మథ్యమానః - మథ్యమానౌ - మథ్యమానాః. దుష్ప్రాప దుర్లభ మ
నోరథ మథ్యమాన శబ్దః అకారాంతః పుంలింగః ప్రథమైకవచనాంతః. (విద్యాధనా
భిజన జన్మ మదేన) విద్యా చ ధనం చ అభిజనశ్చ జన్మ చ విద్యాధనాభిజన జన్మాని,
విద్యాధనాభిజనజన్మభ్యః మదః, విద్యాధనాభిజన జన్మమదః. తేన, విద్యాధనాభిజ
న జన్మ మదేన, ద్వంద్వము, పంచమీ తత్పురుషము. మదేన - మదాభ్యాం - మదైః. విద్యా-
మద శబ్దః అకారాంతః పుంలింగః తృతీయైకవచనాంతః. (కామక్రోధాదిభిః) కా
మశ్చ క్రోధశ్చ కామక్రోధౌ, ద్వంద్వము. కామక్రోధౌ ఆదియస్యాంతే కామక్రోధాద
యః, తైః, కామక్రోధాదిభిః. షష్ఠీ బహువ్రీహి. కామక్రోధాదినా, కామక్రోధా
భ్యాం - కామక్రోధాదిభిః. కామక్రోధాది శబ్దః ఇకారాంతః పుంలింగః తృతీ
యాబహువచనాంతః. (వి) ఉత్పాదనము (వాతధీః) వాతాధీః యస్య సః వాత
ధీః, షష్ఠీ బహువ్రీహి. వాతధీః - వాతధియౌ - వాతధియః. వాతధీ శబ్దః ఈకారాం
తః పుంలింగః ప్రథమైకవచనాంతః. (వ) ఉత్పాదనము (ప్రయాసః) ప్రయాస-
ప్రయాసౌ - ప్రయాసాః. ప్ర. ఇత్యుపసర్గ పూర్వక యా ధాతోః. ఇ ఘస్ ప్రత్యయాత్
వర్ణ్యాపదిలాప [illegible] ప్రథమైకవచనాంతః. నీతః + దుష్ప్రాప, నీతో దుష్ప్రాప,
ఉత్వము ఓత్వము, గుణసంధి, ధన + అభిజన, ధనాభిజన, సవర్ణదీర్ఘసంధి. క్రోధాది
భిః + చ, క్రోధాదిభిశ్చ, శ్చుత్వసంధి.

ఛందోఽలంకారములు. వసంతతిలకావృత్తము, త - భ - జ - జ - గగలుండును,
విషాదనాలంకారము. 'ఇష్టమైన వస్తువు విరుద్ధార్థ సంప్రాప్తిస్తు విషాదనమ్' చంచలేం
ద్రియాశ్వములచే చెడుదారులందు [illegible] తీసికొని పోబడుచు
[illegible]

భావము: కర్మేంద్రియములైదును, జ్ఞానేంద్రియములైదును, వీనికి నాయకుడు పదకొండవ మనస్సు ఈ పదునొకండింద్రియములను పదునొకండు సర్పములవలె కనుపించిన వారల యుండెదరట వారు మార్గములందు లాగికొనుచు పోవుచుండగా! ఈ కష్టములకు తోడు కన్న, ముసలితనము కనిక, పాప మనోరథములు, దుర్లభ విషయములందు తాపత్రయ పడుకొను కష్టములు, ఇవికాక, విద్యామదము - ధనమదము - ఉత్తమ వంశమదములతోను కామ - క్రోధ - ఈర్ష్యా - మోహాది గుణములతోను కలుగు కష్టములు అవధిలేనివి, వీనివలన మతిచెడి యింద్రియవశములై అవకాశము లేక సతమతమగుచున్నారని వైరాగ్యపదిక పలుకుచున్నారు.

మొట్టమొదట కర్మేంద్రియములైదును పుట్టుకతోనే ఒంటి మనస్సుతో కూడిన ~~జ్ఞానేంద్రియ~~ కర్మేంద్రియ సంస్కార ప్రాప్తులై (పూర్వజన్మ కర్మవశమైన ప్రవృత్తి గలవారును, పంచేంద్రియములైన మదత్రయములను దుర్లభములైన కోరికలను దాటించు వారును వినవలసినవారు లేని విశేషించి పేరు పొందిన ఉత్తముల అనుసంధానము, విజ్ఞాన్యులైనవారంతా వారు పలుకవలసిన విధమేమో తెలియుటయేవలయునగదా!

లబ్ధేషు దుర్లభతరేష్వపి వాంఛితేషు
జాతా సహస్రగుణితా ప్రతిలంభనేఽపి।
వ్యర్థీకృతేష్వపి చ తేషు సమూలఘాతం
వర్ధిష్ణురేవ నను కామ్యతి హంత! తృష్ణా। శ్లో. ౨౯.

పదవిభాగము: లబ్ధేషు, దుర్లభతరేషు, అపి, వాంఛితేషు, జాతా, సహస్రగుణితా, ప్రతిలంభనే, అపి, వ్యర్థీకృతేషు, అపి, చ, తేషు, సమూలఘాతం, వర్ధిష్ణుః, ఏవ, న, ను, కామ్యతి, హంత, తృష్ణా,

అర్థము: దేవా! లబ్ధేషు = సులభముగా లభింపదగిన వియు, దుర్లభతరేషు ~~అపి~~, లభించుటకు కష్టమైనవియునైన వాంఛితేషు అపి = ఇష్టవస్తువులందును ~~కూడ~~, జాతా = జన్మించిన, తృష్ణా = అభిలాష, సహస్రగుణితా ప్రతిలంభనే అపి = వేలరెట్లు అధికముగా ఫలము లభించినను ~~...~~, తేషు = ఆవస్తువులందు వ్యర్థీకృతేషు = విఫలములచేత, సమూలఘాతం = మొదలంట ~~...~~, హతేషు అపి = ~~...~~ చెడిపోయినప్పటికిని, వర్ధిష్ణుః ఏవ = పెరుగుచున్నదేగాని, నను కామ్యతి = తగ్గిపోవుట లేదు. హంత! = అయ్యో!

అన్వయము: నను కామ్యతి హంత = తగ్గిపోవుట లేదు, అయ్యో! కాం, ఏది, తృష్ణా = ఆశ, కేషు = వేనియందు, వాంఛితేషు = ఇష్టవస్తువులయందు, కథంభూతః ఏవ. ఎట్టిదగుచునే, వర్ధిష్ణుః ఏవ = పెరుగుచున్నదేగాని, తృష్ణా అను ప్రథమాంత కర్తృపదము, నను కామ్యతి అను క్రియాపదమే యున్నది గనుక అకర్మక కర్తరిప్రయోగము. వాంఛితేషు కథంభూతేషు అపి = ఇష్టవస్తువులైనప్పుడును సమూలఘాతం హతేషు అపి = ఇష్టవస్తువులు మొదలంట చెడిపోయినవైనప్పటికిని, కైః = వేని చేత? వ్యర్థీకృతేషు = విఫలములచేత, కేషు = వేనియందు, తేషు = ఆవస్తువులందు, కస్మిన్ అపి = ఏదైనను, సహస్రగుణితా ప్రతిలంభనే అపి = వేయిరెట్లు అధిక ఫలము లభించినను. ~~...~~ వృత్తా కథంభూతా:

ఆశ పుట్టుచు: జాతా. జన్మించినది, తేషు: వానియందు లభ్యేషు దుర్లభతరేషు వాంఛితేషు అపి: సులభముగా లభింపదగినవియు లభించుటకు కష్టమైనవియు నైన యిష్ట వస్తువులందును.

శబ్ద రూప సమాసములు (లభ్యేషు) లబ్ధుం యోగ్యాని లభ్యాని. తేషు. లభ్యేషు. లభ్యే - లభ్యయోః - లభ్యేషు. లభ్య శబ్దః అకారాంత నపుంసకలింగః సప్తమీ బహువచనాంతః. (దుర్లభ తరేషు) దుర్లభ తరే- దుర్లభ తరయోః- దుర్లభ తరేషు దుర్లభ తర శబ్దః అకారాంత నపుంసక లింగః సప్తమీ బహువచనాంతః. (అపి) అవ్యయము. (వాంఛితేషు) వాంఛితే- వాంఛితయోః- వాంఛితేషు. వాంఛిత శబ్దః అకారాంత నపుంసకలింగః సప్తమీ బహువచనాంతః. (జాతా) జాతా- జాతే- జాతాః. జాతా శబ్దః ఆకారాంత స్త్రీలింగః ప్రథమైక వచనాంతః. (సహస్ర గుణ తత్ ప్రతిలంభనే) తేషాం ప్రతిలంభనం, తత్ ప్రతిలంభనం. షష్ఠీ తత్పురుషము. సహస్రగుణాతః తత్ ప్రతిలంభనం. సహస్రగుణ తత్ప్రతిలంభనం, తస్మిన్, సహస్రగుణ తత్ప్రతిలంభనే, లంభనే- లంభనయోః- లంభనేషు. సహస్రగుణ తత్ ప్రతి లంభన శబ్దః అకారాంత నపుంసక లింగః సప్తమ్యేక వచనాంతః (అపి) అవ్యయము. (విఘ్నైః) విఘ్నేన- విఘ్నాభ్యాం- విఘ్నైః- విఘ్న శబ్దః అకారాంతః పుంలింగః తృతీయా బహువచనాంతః. (హతేషు) హతే- హతయోః- హతేషు హత శబ్దః అకారాంత నపుంసకలింగః సప్తమీ బహువచనాంతః. (అపి, చ) అవ్యయములు. (తేషు) తస్మిన్- తయోః- తేషు. తచ్ఛబ్దః దకారాంత నపుంసక లింగః సప్తమీ బహువచనాంతః. (సమూలఘాతమ్) మూలేన సహ వర్తత ఇతి సమూలం, నఞ్ తత్పురుషము. సమూలం చ తత్ ఘాతం చ, సమూల ఘాతమ్. సమూల ఘాతం- సమూల ఘాతే- సమూల ఘాతాని. సమూల ఘాత శబ్దః అకారాంత నపుంసకలింగః ప్రథమైక వచనాంతః (వర్ధిష్ఠః) వర్ధిష్ఠః- వర్ధిష్ఠౌ- వర్ధిష్ఠాః. వర్ధిష్ఠ శబ్దః అకారాంతః పుంలింగః ప్రథమైకవచనాంతః. "[illegible] వర్ధనః" ఇత్యమరః (వ, న, తు) అవ్యయములు, (కామ్యతి) కామ్యతి- కామ్యతః- కామ్యన్తి, కము-[illegible] ఇత్యస్మాద్ధాతోః పరస్మైపది లట్ ప్రథమ పురుషైక వచనాంతః (హన్త) అవ్యయము (తృష్ణా) తృష్ణా తృష్ణే- తృష్ణాః. తృష్ణా శబ్దః ఆకారాంత స్త్రీలింగః ప్రథమైక వచనాంతః. తృష్ణ స్పృహా పిపాసే ద్వే ఇత్యమరః. దుర్లభ తరేషు + అపి, తరేష్వపి, యణాదేశ సంధి హతేషు + అపి, హతేష్వపి. యణాదేశ సంధి,

ఛందోఽలంకారములు. వసంత తిలకావృత్తము. త-భ-జ-జ-గ-గలుండును. విషాదనాలంకారము "ఇష్యమాణ విరుద్ధార్థ సంప్రాప్తిస్తు విషాదనమ్" ఇష్యమాణము, జనవత్ ప్రాప్తి, విరుద్ధార్థ సంప్రాప్తి తృష్ణా వృద్ధి, అది [illegible] యుండి వర్ధిష్ఠమైయుండుట.

భావము. క్రింది శ్లోకమున "దుష్ప్రాప దుర్లభ మనోరథ మధ్యమానః" అను దానిని యూ

లుగా నుండును, సులభములైన వస్తువులును అపేక్షితములై యుండును, దుర్లభములైన వస్తువులును అపేక్షితములై యుండును. ఇట్లు రెండు విధములుగా నున్న వస్తువులందును కలిగెడి ఆశ, పైపైన పెరిగి పోవుచుండునే గాని నశింపదు. అపేక్షితమైన ఒక వస్తువు తెలియక చేతికందినచో 'ఇచ్ఛాయాః విషయసిద్ధ్యా వినాశః' అని శాస్త్రజ్ఞులు చెప్పుచుండిరి. అపేక్షిత వస్తు విషయకమైన ఆశ, అప్పుడు నశించిపోవలెను గదా! అది జరుగదు. 'ఇంకను కావలయును, ఇంకను కావలయును' అని పైకిపైకి పెరుగుచునే యుండును. అపేక్షిత వస్తువులు, అనేక విఘ్నముల చేత మొదలంటు నశించినచో? అప్పుడైనను "ఇది వ్యర్థమైన ఆశ. ఇది వదలివేయదగినదే" అను వైరాగ్యము కలవచ్చును గదా! అదియును కలుగదు. అప్పుడు కూడ ఆశ, పెరుగుచుండునే గాని తగ్గదు. ఇది ఆశయొక్క స్వభావము.

ఇది క్రింది శ్లోకమునకు శేషభూతమగుటవలన "న శమం ప్రయామి" అని యిచట చెప్పినదే యిచటకూడ ప్రధానక్రియగా మనస్సులో అనుసంధింపదగియున్నది.

త్వత్కీర్తన స్తుతి నమస్కృతి వేదనేషు
శ్రద్ధా న భక్తిరపి శక్తిరథో న చేచ్ఛా।
నైవానుతాపమతిరేష్వకృతేషు కిం ను
భూయానహో పరికరః ప్రతికూల పక్షే॥ ౧౬.

పదవిభాగము. త్వత్కీర్తన స్తుతి నమస్కృతి వేదనేషు, శ్రద్ధా, న, భక్తిః, అపి, శక్తిః, అథో, న, చ, ఇచ్ఛా, న, ఏవ, అనుతాపమతిః, ఏషు, అకృతేషు, కిం, ను, భూయాన్, అహో, పరికరః, ప్రతికూల పక్షే.

అర్థము. దేవా! త్వత్కీర్తన స్తుతి నమస్కృతి వేదనేషు, త్వత్ = నీ యొక్క కీర్తన = నామములను కీర్తించుట, స్తుతి = గుణములను స్తుతించుట, నమస్కృతి = నమస్కారము, వేదనేషు = ధ్యానము అనువానియందు, (నాకు) శ్రద్ధా = శ్రద్ధ, న = లేదు, భక్తిః అపి = భక్తియును, శక్తిః = శక్తి (సమర్థత) అథో = తరువాత, ఇచ్ఛా చ = కోరికయును, నాకు లేదు. ఏషు = క్రింద చెప్పబడిన, అకృతేషు = కీర్తనాదులు చేయబడనివైనను, అనుతాపమతిః = పశ్చాత్తాప బుద్ధియును, నైవ = లేనే లేదు. కిం ను = ఇదేమో! అహో! ప్రతికూల పక్షే = ప్రతికూలమైన పక్షమందే, భూయాన్ = బలమైన పరికరః = సామగ్రి యున్నది.

ఆకాంక్ష. పరికరః = సామగ్రి, పరికరః కథంభూతః = సామగ్రి యెట్టిది, భూయాన్ = బలమైనది. కస్మిన్ = ఎందు? ప్రతికూల పక్షే = ప్రతికూలమైన పక్షమందే. కిం ను, ఇదేమో నైవ = లేనే లేదు. కః = ఏది? అను తాపమతిః = పశ్చాత్తాప బుద్ధియును, కస్య = ఎవనికి? మమ = నాకు, కేషు సత్సు = ఏవి యున్నను, ఏషు (అ)కృతేషు సత్సు

క్రింద చెప్పబడిన కీర్తనాదులు చేయబడనిచోనను, సంతేషు కాఽపి? ఇచ్ఛా చ కాఽపి
కయును, కదా = ఎప్పుడు. అథ = తరువాత, పునః కాఽపి = ఇంకను ఏదియేదు, శక్తిః
సత్త్వ, పునః కాఽపి = ఇంకను ఏదియగు భక్తిః అపి = భక్తియును, పునః కా = ఇం
కను ఏది? శ్రద్ధా = శ్రద్ధయును లేదు. శేషం = శేషియందు; త్వత్కీర్తన స్తుతి నమ
స్కృతి సేవనేషు = నీయొక్క కీర్తనము - స్తుతించుట - నమస్కరించుట - ధ్యానించు
ట అను వానియందు. సా అను స్త్రీ యయొ, శ్రద్ధా, భక్తిః, ఇచ్ఛా, శక్తిః అను ప్రథమాం
త కర్తృపదములే యున్నవి గనుక అకర్మక కర్తరి ప్రయోగము.

శ్రద్ధా శబ్దరూప సమాసములు. (త్వత్కీర్తన స్తుతి నమస్కృతి సేవనేషు) తవ కీర్త
నం త్వత్కీర్తనం. షష్ఠీ తత్పురుషము. త్వత్కీర్తనం చ స్తుతిశ్చ, నమస్కృతిశ్చ సేవనం చ,
త్వత్కీర్తన స్తుతి నమస్కృతి సేవనాని, తేషు, త్వత్కీర్తన స్తుతి నమస్కృతి
సేవనేషు, ద్వంద్వము. సేవనే - సేవనయోః - సేవనేషు, త్వత్కీర్తన స్తుతి నమస్కృతి
సేవన శబ్దః అకారాంత నపుంసక లింగః సప్తమీ బహువచనాంతః (శ్రద్ధా) శ్ర
ద్ధా, శ్రద్ధే - శ్రద్ధాః - శ్రద్ధా శబ్దః ఆకారాంత స్త్రీలింగః ప్రథమైక వచనాంతః (న) అవ్య
యము (భక్తిః) భక్తిః - భక్తీ - భక్తయః. భక్తి శబ్దః ఇకారాంత స్త్రీలింగః ప్రథమై
క వచనాంతః. (అపి) అవ్యయము. (శక్తిః) శక్తిః - శక్తీ - శక్తయః శక్తి శబ్దః ఇకారాం
తః స్త్రీలింగః ప్రథమైక వచనాంతః. (అథో) అవ్యయము, (న-చ) అవ్యయములు
(ఇచ్ఛా) ఇచ్ఛా - ఇచ్ఛే - ఇచ్ఛాః. ఇచ్ఛా శబ్దః ఆకారాంత స్త్రీలింగః ప్రథమైక
వచనాంతః. (న, ఏవ) అవ్యయములు (అనుతాప మతిః) అనుతాపేమతిః అను
తాప మతిః సప్తమీ తత్పురుషము. మతిః - మతీ - మతయః. అనుతాప
మతి శబ్దః ఇకారాంత స్త్రీలింగః ప్రథమైక వచనాంతః. (ఏషు) ఏస్మిన్ - ఏన
యోః, ఏనయోః - ఏషు, ఇదం శబ్దః మకారాంత నపుంసక లింగః సప్తమీ
బహువచనాంతః. (అకృతేషు) అకృతే - అకృతయోః - అకృతేషు - అకృత శబ్దః
అకారాంత నపుంసక లింగః సప్తమీ బహువచనాంతః (కిం, ము) అవ్యయములు
(భూయాన్) భూయాన్ - భూయాంసౌ - భూయాంసః. భూయస్ శబ్దః సకారాంతః పుంలింగః
ప్రథమైక వచనాంతః. (అపి) అవ్యయము. (పరికరః) పరికరః - పరికరౌ - పరికరాః,
పరికర శబ్దః అకారాంతః పుంలింగః ప్రథమైక వచనాంతః. "పరికరః పర్యంక పరి
వారయోః" ఇత్యమరః (ప్రతికూల పక్షే) ప్రతికూలశ్చాసౌ పక్షశ్చ ప్రతికూల పక్షః తస్మిన్
ప్రతికూల పక్షే, విశేషణ పూర్వపద కర్మధారయము. పక్షే - పక్షయోః - పక్షేషు. ప్రతికూల
పక్ష శబ్దః అకారాంతః పుంలింగః సప్తమ్యేక వచనాంతః. న + ఏవ, నైవ, వృద్ధిసంధి. నైవ +
అనుతాపమతిః నైవానుతాపమతిః సవర్ణదీర్ఘ సంధి ఏషు + అకృతేషు, ఏష్వకృతేషు,
యణాదేశ సంధి

ఛందోఽలంకారములు. వసంత తిలకా వృత్తము. త-భ-జ-జ-గ-గలుండవలయును. విషా
దనాలంకారము. "ఇష్టార్థాద్విరుద్ధార్థ సంప్రాప్తిస్తు విషాదనమ్" ఇష్టార్థము భగ
వత్ప్రాప్తి విరుద్ధములు. భగవత్కీర్తనాదులందు ఇచ్ఛ, భక్తి-శక్త్యాదులు లేకపోవుట ప్రాప్తాప
[illegible]

భావము: "ఆనుకూల్యస్య సంకల్పః ప్రాతికూల్యస్య వర్జనమ్," అను రెండింటియందు ప్రాతికూల్యవర్జనము లేదు అను విషయమును క్రింది వివరముగా చెప్పినారు, ఇందు అనుకూల్యసంకల్పము గూడ లేదు, అనుచున్నారు. తిరునామ సంకీర్తనమును చేయుట, తిరుకల్యాణ గుణములను కీర్తించుట, నమస్కరించుట, ధ్యానించుట, అను వానియందు భక్తియు లేదు శ్రద్ధయు లేదు. సమ్మతయు లేదు. ఇచ్ఛయును లేదు. అయ్యో! ఇవి లేకయును అను పాపబుద్ధియైన ఉన్నదా? యున్నచో అదియును లేదు. "యన్ముహూర్తం క్షణం వాపి వాసుదేవో న చింత్యతే, సా హానిః తన్మహచ్ఛిద్రం సా భ్రాంతిః సాచ విక్రియా" అనియు, "ఏకస్మిన్నప్యతిక్రాంతే ముహూర్తే ధ్యానవర్జితే, దస్యుభిర్ముషితేనేవ యుక్తమాక్రందితుం నృణామ్" అనియు చెప్పిన విధముగా ఒక క్షణకాలము వ్యర్థముగా గడచినను సర్వస్వమును పోగొట్టుకొనినవానివలె మొత్తుకొని మొత్తుకొని యేడ్చుటయే కర్తవ్యము. పశ్చాత్తాపగంధమైనను లేక కదా నేను ఉన్నది!

మొదటి పాదమందు చివర 'కిం ను, కింతు' అను రెండు విధములైన పాఠము కూడ కన్పించుచున్నది. (కింను ఇది యేమి అని వాచ్యము?) "కింతు" అనే ను పాఠము కూడ ఒక విధముగా పొసగును. (ప్రతికూల పక్షే భూయాన్ సంకరః) ఈ శ్లోక వ్యాఖ్యయందే అనుకూల పక్షమందు సామగ్రి కొంతగా నుండుటయు ప్రతికూల పక్షమందు సామగ్రి పుష్కలముగా నుండుటయు చూచుచున్నాము గదా! అనుట.

ఏతేన వై సువిదితం బత మామకీనం
దౌరాత్మ్యమ ప్రతివిధేయ మపారమార్య!
సంమూర్ఛతోఽప్యపదమస్మి యతస్త్వదీయ
నిస్సీమ భూమ కరుణామృత వీచి హారాః ॥ 97.

పదవిభాగము: ఏతేన వై, సువిదితం, బత, మామకీనం, దౌరాత్మ్యం, అప్రతివిధేయం, అపారం, ఆర్య, సంమూర్ఛతః, అపి, అపదం, అస్మి, యతః, త్వదీయ నిస్సీమ భూమ కరుణామృత వీచి హారాః.

అర్థము! ఆర్య = సర్వశ్రేష్ఠా! సంమూర్ఛతః = అంతట వ్యాపించిన, త్వదీయ నిస్సీమ భూమ కరుణామృత వీచి హారాః, త్వదీయ = నీదైన, నిస్సీమ = హద్దు దాటిన, భూమ = మాహాత్మ్యముగల, కరుణామృత = దయయను అమృత ప్రవాహమందలి, వీచి = అలలలో ఏర్పడిన, హారాః అపి = గాని కెరటములు. యతః = ఎందువలన, అపదం = అపాత్రముగా, అస్మి = అనుచున్నానో నాయొక్క [illegible] ప, అప్రతివిధేయం = ప్రతీకారము లేని [illegible], అపారం = అంతము లేని, దౌరాత్మ్యం = దౌష్ట్యము, సువిదితం బత = తమకే ఏ, మామకీనం = నాదైన, దౌరాత్మ్యం = దౌష్ట్యము, సువిదితం బత = సుప్రసిద్ధమైనదే గదా!

ఆకాంక్ష: సువిదితం బత = సుప్రసిద్ధమైనదే గదా. కిం = ఏది? దౌరాత్మ్యం = దౌష్ట్యము. దౌరాత్మ్యం కీదృశం? దౌష్ట్యగ్రాహ్యకుట్టి మామకీనం = నాదైనది. దౌరాత్మ్యం కథం భూతం? దౌష్ట్య

స్త్రీ మొత్తబడి అపారం అంతము లేనిది. పునః కథంభూతం ఇంకను ఎట్టిది? అప్రతివిధేయం ప్రతీకారము లేనిది. కేన? దేని చేత? ఏతేన- ఇందు చేత, అపదం అస్మి పాత్రము కాని వాడనగుచున్నాను, కుతః ఎందు వలన? యతః ఎందు వలననో, కస్య అపి దేనికిని (త్వదీయ నిస్సీమ) నిస్సీమ భూమ కరుణామృత వీచి వాహోః హద్దు దాటిన మాహాత్మ్యము గల దయయను అమృతప్రవాహమందలి అలలతో ఏర్పడిన గాలికి, కథంభూతస్య ఆగాని మొత్తబడి సమ్మూర్ఛతః అంతట వ్యాపించినది. ఈశ, సంబోధనము.

శబ్దరూప సమాసములు: (ఏతేన) ఏతేన, ఏనేన, ఏతాభ్యాం- ఏతైః. ఏతచ్ఛబ్దః దకారాంతః ~~పుంలి~~ నపుంసకలింగః తృతీయైక వచనాంతః. (అపి) అవ్యయము. (సువిదితమపి) సువిదితం- సువిదితే- సువిదితాని. సువిదిత శబ్దః అకారాంత నపుంసకలింగః ప్రథమైకవచనాంతః (అపి) అవ్యయము. (మామకీనమ్) మమ ఇదం, మామకీనమ్. మామకీనం- మామకీనే- మామకీనాని, మామకీన శబ్దః అకారాంత నపుంసకలింగః ప్రథమైక వచనాంతః. (దౌరాత్మ్యమ్) దురాత్మనః భావః దౌరాత్మ్యమ్, దౌరాత్మ్యం- దౌరాత్మ్యే- దౌరాత్మ్యాని. దౌరాత్మ్య శబ్దః అకారాంత నపుంసకలింగః ప్రథమైక వచనాంతః. (అప్రతివిధేయమ్) న ప్రతివిధేయం, అప్రతివిధేయమ్ నఞ్ తత్పురుషము. అప్రతివిధేయం- అప్రతివిధేయే- అప్రతివిధేయాని. అప్రతివిధేయ శబ్దః అకారాంత నపుంసకలింగః ప్రథమైక వచనాంతః. (అపారమ్) న విద్యతే పారం యస్య తత్ అపారమ్, నఞ్ బహువ్రీహి. అపారం- అపారే- అపారాణి- అపార శబ్దః అకారాంత నపుంసకలింగః ప్రథమైక వచనాంతః. (ఈశ) హే ఈశ- హే ఈశౌ- హే ఈశాః. ఈశ శబ్దః అకారాంతః పుంలింగః సంబోధన ప్రథమైకవచనాంతః. (సంమూర్ఛతః) సంమూర్ఛతః- సంమూర్ఛతోః- సంమూర్ఛతామ్, సంమూర్ఛత్ శబ్దః తకారాంతః పుంలింగః షష్ఠ్యేక వచనాంతః. (అపి) అవ్యయము. (అపదమ్) న పదం, అపదమ్, నఞ్ తత్పురుషము. అపదం- అపదే- అపదాని. అపద శబ్దః అకారాంత నపుంసకలింగః ప్రథమైక వచనాంతః. (అస్మి) అస్మి- స్వః- స్మః. అస- భువి. ఇత్యస్మాద్ధాతోః పరస్మైపది లట్ ఉత్తమపురుషైక వచనమ్, (యతః) అవ్యయము. (త్వదీయ నిస్సీమ భూమ కరుణామృత వీచి వాహోః) నిస్సీమశ్చాసౌ భూమా చ నిస్సీమ భూమా, విశేషణ పూర్వపద కర్మధారయము. త్వదీయః ~~...~~ నిస్సీమ భూమా (కరుణా) ~~త్వదీయ నిస్సీమ భూమాచ త్వదీయ నిస్సీమ భూమా. త్వదీయ ...~~ యస్యాస్సా త్వదీయా- కరుణా, త్వదీయా- కరుణైవ అమృతవీచిః, త్వదీయా- కరుణామృత వీచిః. అవధారణా పూర్వపద కర్మధారయము. త్వదీయా- వీచిః వాయుః. త్వదీయా- వీచి వాయుః. తస్య. త్వదీయ- వీచి వాహోః, షష్ఠీ తత్పురుషము. వాహోః- ~~...~~ వాహ్వోః- వాయూనామ్. త్వదీయ- వాయు శబ్దః ఉకారాంతః పుంలింగః షష్ఠ్యేక వచనాంతః. సంమూర్ఛతః+ అపి, సంమూర్ఛతోఽపి 3 రుత్వము. ఉత్వము. గుణసంధి. పూర్వరూప సంధి. అపి+ అపదం. అప్యపదమ్ యణాదేశ సంధి. కరుణా+ అమృత, కరుణామృత. సవర్ణదీర్ఘ సంధి.

ఛందోఽలంకారములు: వసంతతిలకా వృత్తము త-భ-జ-జ-గగ యతి 8 లయను. విషాదనాలంకారము: " ఇష్యమాణ విరుద్ధార్థ సంప్రాప్తిస్తు విషాదనమ్" భగవత్ కరుణామృత మనదే ఇష్యమాణము. విరుద్ధము, పాపము కాకపోవుట. దౌరాత్మ్యము.

భావము. ప్రాతికూల్యముగా నున్నప్పటికిని యింకను చెప్పుచున్నారు. సర్వేశ్వరా! నీ యొక్క ఎల్లదాటిన కరుణా సముద్రపు టలల గాలి, అంతటను నిరంతరముగా ప్రాపించుచుండగా, అగాధయును దాసుని మీద సోకకున్నందున నా పాపము యెంత కేనిదియనియు ప్రతీకారమునకే నిది, యనియు నిశ్చయించుటకు అభ్యంతరము లేదు, అనుచున్నారు.

ఐశ్వర్య వీర్య కరుణా గరిమ క్షమాద్యాః
స్వామిన్! అకారణ సుహృత్త్వ ముఖా విశేషాత్,
సర్వే గుణా స్స్వవిషయా స్తవ మామపార
ఘోరాఘ పూర్ణ మగతిం నిహతం సమేత్య. 28.

పదవిభాగము. ఐశ్వర్య వీర్య కరుణా గరిమ క్షమాద్యాః, స్వామిన్, అకారణ సుహృత్త్వం, ముఖ విశేషాత్, సర్వే, గుణాః, స్వవిషయాః, తవ, మాం, అపార ఘోరాఘ పూర్ణం, అగతిం, నిహతం, సమేత్య.

అర్థము. స్వామిన్! స్వామీ! తవ = నీయొక్క (దేవరవారియొక్క) ఐశ్వర్య వీర్య కరుణా గరిమ క్షమాద్యాః, ఐశ్వర్య = ఐశ్వర్యము, వీర్య = వీర్యము, కరుణా = దయ, క్షమా = ఓర్పు, ఆద్యాః = మొదలైనవియును, ముఖ = ముఖ్యమైన, విశేషాత్ = విశేషముగా, అకారణ సుహృత్త్వం = అవ్యాజమైన స్నేహము, సర్వే = అన్ని, గుణాః = గుణములు, అపార ఘోరాఘ పూర్ణం, అపార = అంతులేని, ఘోర = ఘోరములైన, అఘ = పాపముల చేత, పూర్ణం = నిండిన, అగతిం = గతిలేనివాడనైన, నిహతం = మృతప్రాయుడనైన, మాం = నన్ను (దాసుని) సమేత్య = లభించి, స్వవిషయాః = విషయములతోగూడినవి యగుచున్నవి. (గుణగలవియగుచున్నవి)

ఆకాంక్ష. స్వవిషయాః = విషయములతో గూడినవి యగుచున్నవి. కే = ఏవి? సర్వేగుణాః = అన్ని గుణములు. కస్య = ఎవని యొక్క, తవ = నీయొక్క (దేవరవారియొక్క) గుణాః కే = గుణములేవి? ఐశ్వర్య వీర్య కరుణా గరిమ క్షమాద్యాః = ఐశ్వర్యము వీర్యము దయ యొక్క గొప్పతనము, ఓర్పు మొదలైనవి. కదా = ఎప్పుడు? ముఖ = ముఖ్యమైన విశేషాత్ = విశేషముగా కిం = ఏది? అకారణ సుహృత్త్వం = అవ్యాజమైన స్నేహము కిం కృత్వా = ఏమి చేసి? సమేత్య = లభించి, కం = ఎవనిని? మాం = నన్ను (దాసుని) మాం కథం భూతం = నేనెట్టి వాడను? నిహతం = మృతప్రాయుడను, పునః కథం భూతం = ఇంకను ఎట్టివాడను? అగతిం = గతిలేనివాడను. పునః కథం భూతం = ఇంకను ఎట్టివాడను, అపార ఘోరాఘ పూర్ణం = అంతులేని క్రూరములైన పాపముల చేత నిండినవాడను.

శబ్దరూప సమాసములు (ఐశ్వర్య వీర్య కరుణా గరిమ క్షమాద్యాః) ఐశ్వర్యం చ వీర్యం చ కరుణా గరిమా చ (కరుణాయాః గరిమా, కరుణా గరిమా) క్షమా చ, ఐశ్వర్య వీర్య కరుణా గరిమ క్షమాః ద్వంద్వ సమాసము ఐశ్వర్య — క్షమా ఆద్యాః యేషాం తే ఐశ్వర్య వీర్య కరుణా గరిమ క్షమాద్యాః. ఆద్యః - ఆద్యౌ - ఆద్యాః. ఐశ్వర్య - క్షమాద్య శబ్దః అకారాంతః పుంలింగ ప్రథమా బహువచనాంతః (స్వామిన్) హే స్వామిన్ - హే స్వామినౌ - హే స్వామినః. స్వామిన్ శబ్దః నకారాంతః పుంలింగః సంబోధన ప్రథమైకవచనాంతః (అకారణ సుహృత్త్వం) న విద్యతే కారణం యస్మిన్ తత్ అకారణం. [illegible] నఞ్ బహువ్రీహి. అకారణం చ తత్ సుహృత్త్వం చ, అకారణ సుహృత్త్వం విశేషణ పూర్వపద కర్మధారయము

సుహృత్త్వం - సుహృత్త్వే - సుహృత్త్వాని. అకారాంత సుహృత్త్వ శబ్దః అకారాంత నపుంసకలింగః ప్రథమైకవచనాంతః. (అథ) అప్పుడు (విశేషతో) విశేషతః - విశేషాభ్యాం - విశేషేభ్యః. విశేషశబ్దః అకారాంతః పుంలింగః పంచమ్యేకవచనాంతః - (సర్వే) సర్వః - సర్వౌ - సర్వే, సర్వశబ్దః అకారాంతః పుంలింగః ప్రథమా బహువచనాంతః. (గుణాః) గుణః - గుణౌ - గుణాః, గుణశబ్దః అకారాంతః పుంలింగః ప్రథమా బహువచనాంతః. (సవిషయాః) విషయేణ సహ వర్తన్తే ఇతి సవిషయాః, తుల్యయోగ బహువ్రీహి. సవిషయః - సవిషయౌ - సవిషయాః. సవిషయశబ్దః అకారాంతః పుంలింగః ప్రథమా బహువచనాంతః - (తవ) తవ, తే - యువయోః, వాం - యుష్మాకం, వః. యుష్మచ్ఛబ్దః దకారాంతః పుంలింగః షష్ఠ్యేకవచనాంతః. (మామ్) మాం + మా - ఆవాం, నౌ - అస్మాన్, నః, అస్మచ్ఛబ్దః దకారాంతః పుంలింగః ద్వితీయైకవచనాంతః. (ఘోర ఘనాఘ పూర్ణమ్) ఘోరంబు ఐన తో ఓఘంబు. ఘోర ఘనాఘం, విశేషణోభయ కర్మధారయము. ఘోర ఘనాఘైన పూర్ణః. ఘోర ఘనాఘ పూర్ణః, తృతీయా తత్పురుష సమాసం. ఘోర ఘనాఘపూర్ణమ్. పూర్ణం - పూర్ణే - పూర్ణాని. ఘోర ఘనాఘ పూర్ణ శబ్దః అకారాంతః పుంలింగః ద్వితీయైకవచనాంతః. (అగతిమ్) న ~~గతిః~~ విద్యతే గతిః యస్యాః అగతిః, తాం. అగతిమ్ నఞ్ బహువ్రీహి. అగతిం - అగతీ - అగతీన్. అగతి శబ్దః ఇకారాంతః పుంలింగః ద్వితీయైకవచనాంతః. (నిహతమ్) నిహతం - నిహతౌ - నిహతాన్. నిహత శబ్దః అకారాంతః పుంలింగః ద్వితీయైకవచనాంతః (సమత్ర) అప్పుడమ్మ. క్షమా + అద్రిః, క్షమాద్రిని. సవర్ణదీర్ఘ సంధి ఘోర + ఓఘ, ఘోరౌఘ. సవర్ణదీర్ఘ సంధి.

ఛందోలంకారములు వసంతతిలకావృత్తము. త-భ-జ-జ-గగ లు గణములు, విషాదనాలంకారము. ఇష్టమగు విరుద్ధార్థ సంప్రాప్తి విషాదనమ్. ఇష్టమౌతాము. భగవత్ ప్రాప్తి. విరుద్ధము తాను భగవంతుని కల్యాణ గుణములకు గుడి కావలసిన అవసరము.

భావము. ఇంతకు ముందు విస్తృతముగా విన్నవించిన దానిని తెలిసిన సర్వేశ్వరుడు, "కూరేశా! మీరు ఇట్లు పరవశులై యుండినచో నన్ను ఏమి చేయుమందురు; నాకు నేనేమి మంచి చేయగలను? అని యడిగెను. స్వామీ! నీ కల్యాణ గుణములన్నియు లక్ష్యముగా నుండుటకు నాయందే కదా సాఫల్యమున్నది! గుణములు పుష్కలముగా ఉన్న వారియందు నీ గుణములన్నియు ప్రసరించుటకే అవకాశము? నాయందైనచో నిస్సందేహముగా ప్రసరింపవచ్చును కదా! అనుచున్నారు.

ఈ పతనుని యందు తెంచ శాస్త్రమును ఎదురుచూడకుండుటకు కావలసిన విశ్వాసమును, సంకల్పాను గుణములకు తగిన వీర్యమును, దుఃఖమును సహించియుండ బాలునికి తగిన కరుణయును, దోషములందు దృష్టి పడకయుండుటకు తగిన ఓర్పును, మిగిలిన ఆశ్రిత వాత్సల్య సౌశీల్యాదులైన అన్నిగుణములును మిగిలిన వారియందు లక్ష్యము కానుండక నాయందే లక్ష్యమును పొంది యుండును కదా. అందువలననే నాకు ఒక కొరతయును లేదు. ~~నాకు~~ నీకును ఉపేక్షింపదగదు కదా! అనుచున్నారు.

త్వత్పాద సంశ్రయణ హేతుషు సాధికారాన్
ఉద్యుంజతశ్చరిత కృత్స్నవిధీంశ్చ తాంస్తాన్ ।
త్వం రక్షసీతి మహిమా న తవాలమేష
మాం చేదనీదృశమనన్యగతిం న రక్షేః ॥ ౨౨ ॥

పదవిభాగము. త్వత్ పాద సంశ్రయణ హేతుషు, సాధికారాన్, ఉద్యుంజతః, చరిత కృత్స్న విధీన్, చ, తాన్, తాన్, త్వం, రక్షసి, ఇతి, మహిమా, న, తవ, అలం, ఏషః, మాం, చేత్, అనీదృశం, అనన్యగతిం, న, రక్షేః.

అర్థము. సర్వేశ్వరా! త్వత్ పాద సంశ్రయణ హేతుషు = నీ (దేవరవారి) శ్రీపాదములను ఆశ్రయించుటకు సాధనములైన కర్మయోగాదుల యందు, సాధికారాన్ = అధికారముతో కూడినవారును, ఉద్యుంజతః = వానిని అనుష్ఠించుటకు ప్రయత్నించువారును, చరితకృత్స్న విధీన్ చ = వాని నన్నిటిని అనుష్ఠించి ముగించినవారును ఐన, తాన్ తాన్ = వారి వారిని, త్వం = నీవు, రక్షసి = రక్షించుచున్నావు, ఇతి = అను, తవ = నీయొక్క, ఏషః = ఈ, మహిమా = గొప్పతనము, అనీదృశం = అట్టివారిలో చేరనివాడను, అనన్యగతిం = వేరు గతిలేనివాడను ఐన, మాం = దాసుడనైన నన్ను, న రక్షేః చేత్ = రక్షింపవైతివేని, న అలం = [illegible] కాదు (విలువ లేకపోవును.)

తాత్పర్యము. న అలం = విలువలేకపోవును. కథం చేత్ = ఎట్లయినచో? న రక్షేః చేత్ = రక్షింపవైతివేని, కః = ఏది, ఏషః మహిమా = ఈ గొప్పతనము - కస్య = ఎవని యొక్క, తవ = నీయొక్క, కం న రక్షేః చేత్ = ఎవనిని రక్షింపవైతివేని? మాం = దాసుడనైన నన్ను, కథంభూతం = నేనెట్టివాడను? అనన్యగతిం = వేరుగతిలేనివాడను. పునః కథంభూతం = ఇంకను ఎట్టివాడను? అనీదృశం = అట్టివారిలో చేరనివాడను. తవ మహిమా కః = నీయొక్క గొప్పతనమేమి? తాన్ తాన్ త్వం రక్షసి ఇతి = వారివారిని నీవు రక్షించుచున్నావు అనునది. ~~[illegible]~~ తాన్ తాన్ కథంభూతాన్ = వారు వారెట్టివారు? చరితకృత్స్న విధీన్ = వానినన్నిటిని అనుష్ఠించి ముగించినవారు, పునః కథంభూతాన్ = ఇంకను ఎట్టివారు? ఉద్యుంజతః = వానిని అనుష్ఠించుటకు ప్రయత్నించువారు, పునః కథంభూతాన్ = ఇంకను ఎట్టివారు? సాధికారాన్ = అధికారముతో కూడినవారు. కేషు = వేనియందు? త్వత్ పాద సంశ్రయణ హేతుషు = దేవరవారి శ్రీపాదములను ఆశ్రయించుటకు సాధనములైన కర్మయోగాదుల యందు.

శబ్దరూప సమాసములు. (త్వత్ పాద సంశ్రయణ హేతుషు) తవ పాదౌ త్వత్పాదౌ, షష్ఠీ తత్పురుషము. త్వత్ పాదయోః సంశ్రయణం, త్వత్పాద సంశ్రయణం, షష్ఠీ తత్పురుషము. త్వత్పాదసంశ్రయణస్య హేతవః, త్వత్ పాద సంశ్రయణ హేతవః, తేషు, త్వత్పాద సంశ్రయణ హేతుషు. షష్ఠీ తత్పురుషము. హేతౌ [illegible]
[illegible] త్వత్ పాద సంశ్రయణ హేతుషు, [illegible] పుంలింగః

సప్తమీ బహువచనాంతః. సాధికారాన్ = అధికారేణ సహితాః సాధికారాః, తాన్,
సాధికారాన్ మల్లాయోగ బహువ్రీహి. సాధికారం - సాధికారౌ - సాధికారాన్. సాధికార శబ్దః
అకారాంతః పుంలింగః ద్వితీయా బహువచనాంతః. (ఉద్యుంజతః) ఉద్యుంజతం -
ఉద్యుంజంతౌ - ఉద్యుంజతః, ఉద్యుంజచ్ఛబ్దః తకారాంతః పుంలింగః ద్వితీయా
బహువచనాంతః. (చరితకృత్స్నవిధీన్) కృత్స్నశ్చ విధయశ్చ కృత్స్నవిధయః. విశేష
ణపూర్వపద కర్మధారయము. చరితాః కృత్స్నవిధయః యేషాం తే చరితకృత్స్నవిధయః,
తాన్, చరితకృత్స్నవిధీన్, షష్ఠీ బహువ్రీహి. విధిం - విధీ - విధీన్, చరితకృత్స్నవిధి శబ్దః
ఇకారాంతః పుంలింగః ద్వితీయా బహువచనాంతః. (చ) అవ్యయము (తాన్, తాన్) తం -
తౌ - తాన్, తచ్ఛబ్దః దకారాంతః పుంలింగః ద్వితీయా బహువచనాంతః. (త్వం) త్వం - యువాం - యూయమ్. యుష్మచ్ఛబ్దః దకారాంతః పుంలింగః ప్రథమైక వచనాంతః. (రక్షసి) రక్ష
సి - రక్షథః - రక్షథ. రక్ష - పాలనే, ఇత్యస్మాద్ధాతోః పరస్మైపది లట్ మధ్యమ పురుషైకవ
చనాంతః. (ఇహ) అవ్యయము. (మహిమా) మహిమా - మహిమానౌ - మహిమానః మహిమన్
శబ్దః నకారాంతః పుంలింగః ప్రథమైక వచనాంతః. (న) అవ్యయము. (తవ) తవ, తే - యువ
యోః, వాం, యుష్మాకం, వః. యుష్మచ్ఛబ్దః దకారాంతః పుంలింగః షష్ఠ్యేక వచనాంతః,
(అలం) అవ్యయము. (ఏషః) ఏషః - ఏతౌ - ఏతే ఏతచ్ఛబ్దః దకారాంత పుంలింగః ప్రథ
మైక వచనాంతః. (మాం) మాం, మా - ఆవాం, నౌ - అస్మాన్, నః అస్మచ్ఛబ్దః దకారాంతః పుంలింగః
ద్వితీయైక వచనాంతః. (చేత్) అవ్యయము. (అనీదృశమ్) న ఈదృశః అనీదృశః,
తం, అనీదృశమ్, నఞ్ తత్పురుషము. అనీదృశం - అనీదృశౌ - అనీదృశాన్, అనీదృశశబ్దః
అకారాంతః పుంలింగః ద్వితీయైక వచనాంతః. (అనన్యగతిమ్) న అన్యగతిః అనన్య
గతిః, తం, అనన్యగతిమ్, నఞ్ తత్పురుషము. అనన్యగతిం - అనన్యగతీ - అనన్యగతీన్,
అనన్యగతి శబ్దః ఇకారాంతః పుంలింగః ద్వితీయైక వచనాంతః. (చ) అవ్యయము (రక్షః)
రక్ష - రక్షతం - రక్షత. రక్ష - పాలనే ఇత్యస్మాద్ధాతోః పరస్మైపది విధిలిఙ్ మధ్యమ పురుషైక
వచనము. ఉద్యుంజతః + చరిత, ఉద్యుంజతశ్చరిత, శ్చుత్వసంధి. విధీన్ + చ, విధీం
శ్చ, అనునాసికానుస్వారములు ఆగమములు. తాన్ + త్వం, తాంస్త్వం, (ఛత్వము) రక్షసి +
ఇహ, రక్షసీహ సవర్ణదీర్ఘసంధి. తవ + అలం, తవాలము సవర్ణదీర్ఘసంధి, ఏషః + మాం,
ఏష మాం, విసర్గలోపము. చేత్ + అనీదృశం, చేదనీదృశమ్, జశ్త్వసంధి.

ఛందోలంకారములు. వసంతతిలకావృత్తము. త-భ-జ-జ-గగలుండవలయును.
ఆక్షేపాలంకారము. "ఆక్షేపః స్వయముక్తస్య ప్రతిషేధో విచారణాత్" కర్మయోగాదులను
నిర్వహించినవారిని తపనయనాద్యధికార సహితులను ఉద్యోగపరులను ఆత్మసాధన
ములను నిరంతరముగా ఆచరించిన మోక్షులను రక్షించుచున్నావు. అనగా కావున
నేను, అనన్యగతియు ఏమి యోగ్యతలు లేని నన్ను రక్షింపకున్నచో నీ విలువ తెల్పద
గును. అనుట ఆక్షేపము. నన్ను రక్షించినచో ఆ మహిమ నిలువగలది. వేదోక్త
విధులు మొదలగునవి నన్ను రక్షింపనిచో నీవు గూడ రక్షింపవలెనను నిషేధము గర్భితము.

భావము. మోక్ష సాధనములుగా శాస్త్రములందు చెప్పబడిన వానిని అనుష్ఠించిన
వారిని రక్షించుట, మరి ఏమి లేని వారిని రక్షించుటే యది. ఆ నాకు ఒక ప్రత్యయమున్నది,
అని సర్వోత్తమునిభావముగా తోచు, స్వామీ! ఇట్టి ఒక శ్రుతమును పూనకొనుట,
[illegible]

చేరుకొనుటకు సాధనములైన కర్మయోగాద్యుపాయములను అనుష్ఠించుటకు యోగ్యత గలవారిని, అనుష్ఠించు ప్రయత్నము గలవారిని, వానినన్నిటిని క్రమముగా అనుష్ఠించి ముగించినవారిని, రక్షించుదువనియు, ఇవి యేవియును లేక అనన్యగతికులైన నన్ను ఉపేక్షించుదువనియు, వేరొకరి యభిప్రాయమైన యెడల నీకుగల రక్షకత్వ ప్రసిద్ధికి విలువ లేకపోవునుగదా! అది కృత ప్రతి కృతము అనునది కాని రక్షణము గాదా అనుచున్నారు.

యా కర్మణా మధికృతిర్య ఇహోద్యమస్తే
ష్వప్యేష్వనుష్ఠితి రశేష మిదం హి పుంసామ్।
త్వామంతరేణ న కథంచన శక్య మాప్తు
మేవంచ తేషు మయి చాస్తి న తే విశేషః॥ 100.

పదవిభాగము. యా, కర్మణాం, అధికృతిః, యః, ఇహ, ఉద్యమః, తేషు, అపి, ఏషు, అనుష్ఠితిః, అశేషం, ఇదం, హి, పుంసాం, త్వాం, అంతరేణ, న, కథంచన, శక్యం, ఆప్తుం, ఏవం, చ, తేషు, మయి, చ, అస్తి, న, తే, విశేషః.

అర్థము. సర్వేశ్వరా! కర్మణాం= కర్మయోగము మొదలైన అనుష్ఠానములకు, అధికృతిః= అధికారము యా= ఏది యున్నదో, తేషు= వానియందు, ఉద్యమః= ప్రయత్నించుటయును, యః= ఏది కలదో, ఏషు= వీనియందు, అనుష్ఠితిః అపి= అనుష్ఠించుటయును, ఇదం అశేషం= ఇది యంతయు, పుంసాం= మానవులకు, ఇహ= ఈ లోకమందు, త్వాం అంతరేణ= నీవు లేక (నీ సహాయము లేకుండ) కథంచన= ఒక విధముగానైనప్పటికిని, ఆప్తుం= పొందుటకు, న శక్యం= సాధ్యము కాదు. ఏవం చ= ఇందువలననే, తేషు= వారి యందును, మయి చ= నాయందును, తే= నీకు, న విశేషః= వ్యత్యాసము లేదు.

ఆకాంక్ష. న విశేషః= వ్యత్యాసము లేదు. కస్య= ఎవనికి? తే= నీకు. కస్మిన్= ఎవని (యందు)? తేషు, మయి చ= వారియందును నాయందును. కుతః= ఎందువలన? ఏవం చ= ఇందువలననే, న శక్యం= సాధ్యము కాదు. కిం కర్తుం= ఏమి చేయుటకు? ఆప్తుం= పొందుటకు. కథం= ఎట్లు? కథంచన= ఒకవిధముగానైనప్పటికిని. కం అంతరేణ= ఎవరు లేక? త్వాం అంతరేణ= నీవు లేక. కుత్ర= ఎక్కడ? ఇహ= ఈ లోకమందు. కేషాం= ఎవరికి? పుంసాం= మానవులకు. కిం= ఏది? ఇదం అశేషం= ఇది యంతయు. కాపి= ఏదియును? అనుష్ఠితిః అపి= అనుష్ఠించుటయును. కేషు= వేనియందు? ఏషు= వీనియందు, యః= ఏది కలదో, ఉద్యమః= ప్రయత్నించుటయును. కేషు= వేనియందు? తేషు= వానియందు, యా= ఏదియున్నదో? అధికృతిః= అధికారము. కేషాం= వేనికి? కర్మణాం= కర్మయోగము మొదలగు అధికారములకు.

శబ్దరూప సమాసములు. (యా) యా-యే-యాః యచ్ఛబ్దః దకారాంతః స్త్రీలింగః ప్రథమైక వచనాంతః। (కర్మణాం) కర్మణః-కర్మణోః-కర్మణామ్. కర్మశబ్దః నకారాంత నపుంసకలింగః షష్ఠీ బహువచనాంతః. (అధికృతిః) అధికృతిః-అధి

కృత- అధికృతయః అధికృతి శబ్దః ఇకారాంత స్త్రీలింగః ప్రథమైక వచనాంతః.
(యః) యః - యౌ - యే యచ్ఛబ్దః దకారాంతః పుంలింగః ప్రథమైక వచనాంతః.
(ఇహ) కాంతాన్వయము (ఉద్యమః) ఉద్యమః - ఉద్యమౌ - ఉద్యమాః - ఉద్యమ శబ్దః
అకారాంతః పుంలింగః ప్రథమైక వచనాంతః. (తేషు) తస్మిన్ - తయోః - తేషు. తచ్ఛ-
బ్దః దకారాంత నపుంసకలింగః సప్తమీ బహు వచనాంతః. (అపి) అవ్యయము, (ఏషు)
అస్మిన్ - అనయోః, ఏనయోః - ఏషు, ఇదం శబ్దః మకారాంతః పుంలింగః సప్తమీ బహువ
చనాంతః. (అనుస్మృతిః) అనుస్మృతిః - అనుస్మృతీ - అనుస్మృతయః అనుస్మృతి శబ్దః ఇకారాంత
స్త్రీలింగః ప్రథమైక వచనాంతః. (అశేషం) న విద్యతే శేషః ~~అశేషం~~ అశేషమ్,
నఞ్ బహువ్రీహి. అశేషం - అశేషే - అశేషాణి. అశేష శబ్దః అకారాంత నపుంసక
లింగః ప్రథమైక వచనాంతః. (ఇదమ్) ఇదం - ఇమే - ఇమాని. ఇదం శబ్దః మ
కారాంత నపుంసక లింగః ప్రథమైక వచనాంతః. (హి) అవ్యయము. (పుంసామ్) పుం
సః - పుంసోః - పుంసామ్ పుంస్ శబ్దః సకారాంతః పుంలింగః షష్ఠీ బహు వచనాంతః.
(త్వాం) త్వాం, త్వా - యువాం, వాం - యుష్మాన్, వః యుష్మచ్ఛబ్దః దకారాంతః పుంలింగః
ద్వితీయైక వచనాంతః (అంతరేణ) అవ్యయము. 'అంతరాంతరేణ యుక్తే' (2.3.4)
అను సూత్రముచేత 'అంతరేణ' అను దానితో యోగమున్నందున 'త్వాం' అని ద్వితీ
యా విభక్తి వచ్చినది. (న-కథంచన) అవ్యయములు (శస్త్రమ్) శస్త్రం - శస్త్రే - శస్త్రా
ణి - శస్త్ర శబ్దః అకారాంత నపుంసక లింగః ప్రథమైక వచనాంతః (అత్ర)
తు యున్నంతా వ్యయము (ఏకంచ) అవ్యయములు (తేషు) తస్మిన్ - తయోః
తేషు. తచ్ఛబ్దః దకారాంతః పుంలింగః సప్తమీ బహు వచనాంతః. (మయి)
మయి - ఆవయోః - అస్మాసు. అస్మచ్ఛబ్దః దకారాంతః పుంలింగః సప్తమ్యే
క వచనాంతః. (చ) అవ్యయము. (అస్తి) అస్తి - స్తః - సన్తి. అస - భువి.
ఇత్యస్మాద్ధాతోః పరస్మైపది లట్ ప్రథమ పురుషైక వచనాంతః. (న) అ
వ్యయము. (తే) తవ, తే - యువయోః, వాం - యుష్మాకం, వః; యుష్మచ్ఛ
బ్దః దకారాంతః పుం లింగః ప్రథమైక వచనాంతః. (విశేషః) విశేషః - విశే
షౌ - విశేషాః. విశేష శబ్దః అకారాంతః పుంలింగః ప్రథమైక వచనాంతః.
ఇహ + ఉద్యమః ఇహోద్యమః. గుణసంధి. తేషు + అపి. తేష్వపి. అపి +
ఏషు. అప్యేషు. ఏషు + ~~అపి. ఏష్వపి~~. అనుస్మృతిః ఏష్వనుస్మృతిః యణా
దేశసంధి. చ + అస్తి. చాస్తి. సవర్ణదీర్ఘసంధి.
శబ్దాలంకారములు. వసంత తిలకా వృత్తము. త-భ-జ-జ-గగలుండ
వలయును. సమాలంకారము; 'సమం స్యాద్వర్ణనం యత్ర ద్వయోరప్యనురూ
పయోః' కర్మయోగాదులను అనుష్ఠించుటకు ప్రయత్నించువారికి నీ సంకల్ప
ము తోడైనది శస్త్రము కాదు. ఆ యోగాదులను చేయని నాకును, వారికిని,
నీ మనస్సున వ్యత్యాసమేమియును, లేదు, అనుట వలన సమాలంకారము.
[illegible] నీ యందు [illegible] వారిని నీవు రక్షించుచు, అని చెప్పుకొనవచ్చు

ముగా తోచగా. ఇందు సమాధానము నిచ్చుచున్నారు. క్రింది శ్లోకమున చెప్పబడిన కర్మ యోగాద్యనుష్ఠాన యోగ్యత గాని అనుష్ఠించుట యందు ఉద్యోగించుటయో, అను ష్ఠించు ముగించుటయో, అన్నియును నీ (దేవరవారి) సంకల్పము వలన తప్ప నాకు లభింపగదా! దేవరవారి కృప వలననగదా ముగింపవలయును! అది దాసుని యందును, కొంత లేక యుంటుట వలన వారియందును దాసుడైన ~~దాసునకు~~ నాయందును ప్ర త్యానము లేదు గదా!

కర్మ యోగాదులలో ఏదైననాకదాని బట్టి నిన్ను లభింపనున్నారను, ఎంత కైంకర్యములను చేసినను "స ప్రీతాకలం ఫలాయ" అనుటచేత నీవు నన్ను సంతసించినప్పుడుగాని ఫలము చేకూరుటకు ప్రాప్తి లేదు అనునది దాసు డను చెప్పవలయునా? క్షణభంగురములును అచేతనములును నైన క్రియా కలాపములు స్వతంత్రముగా ఫలములను ఈయలేవు గదా! ఆ అచేతన క్రియా కలాపములు నీ మనస్సునందు దయను కలుగజేసి దానిద్వారా ఫలప్రదములు కావ లయునే గాని నీ దయను ఎదురుచూడక ఫలమును లభింపజేయజాలనపుడు, నీ కృపయే (అనుగ్రహమే) దాసునికి అవలంబముగా నుండుటకు భ్యంతరమేమి? అన్నా ది సిద్ధమైన యుపాయము సిద్ధముగా నుండగా, అన్యథా సిద్ధమైన సాధ్యోపాయము లందు తలనుంచి తడబడుటెందుకు! అనుచున్నారు.

నిర్బంధ ఏష యది తే యదశేష వైధ
సంసేవినాం వరద! రక్షసి నేతరాంస్త్వమ్,
తర్హి త్వమేవ మయి శక్త్యధికార వాంఛాః
ప్రత్యూహ శాన్తి మితరచ్చ విధేహి విశ్వమ్. 101.

పదవిభాగము, నిర్బంధః, ఏషః, యది, తే, యత్, అశేష వైధ సంసేవినః, వరద, రక్షసి, న, ఇతరాన్, త్వం, తర్హి, త్వం, ఏవ, మయి, శక్త్యధికార వాంఛాః, ప్రత్యూహశాంతిం, ఇతరత్, చ, విధేహి, విశ్వమ్.

అర్థము. వరద- వరములనిచ్చు స్వామీ! అశేష వైధ సంసేవినః- అశేషం- సమస్తమైన వైధం- శాస్త్రములందు ~~సంసేవినః~~ యందు విధింపబడినదానిని, సంసేవినః- అనుష్ఠించు వారిని. రక్షసి- రక్షించుచున్నావు. ఇతరాన్- ఇతరులను, న రక్షసి- రక్షించుట లేదు, ఇతి- అనునది, యత్- ఏదియున్నదో ఏషః- ఇది, తే- నీకు (దేవరవారికి) నిర్బంధః యది- నిర్బంధమై యున్నచో, తర్హి- అప్పుడు, శక్త్యధికార వాంఛాః, శక్తి- శక్తిని, అధికారః- అధికారమును, వాంఛాః- అపేక్షను, ప్రత్యూహ శాంతిం- ప్రతిబంధక నివృత్తిని దొడ్డు దను. ఇతరత్- ఇతరములైన అపేక్షితములైన, విశ్వంచ- అన్నిటిని గూడ, త్వం ఏవ- నీవే, మయి- నాయందు, విధేహి- దయనొసగజేయుము.

అకాంక్ష. విధేహి- ఉండునట్లుగా చేయుము. కః- ఎవడు? త్వం ఏవ- నీవే, (దేవర వారే) కిం- దేనిని? ఇతరత్, విశ్వంచ- ఇతరములైన అపేక్షితములైన అన్నిటిని గూడ, పునః కాః- ఇంకను దేనిని? ప్రత్యూహశాంతిం- ప్రతిబంధకమును పోగొట్టుటను, పునః కాః- ఇం కను దేనిని? శక్త్యధికార వాంఛాః- శక్తిని- అధికారమును- అపేక్షలను, కస్మిన్- ఎవనియం దు? మయి- నాయందు. (దాసుని యందు) త్వం. అను ప్రథమాంత కర్తృపదము, శక్త్యధికారవాం ఛాః, ప్రత్యూహశాంతిం, ఇతరత్ విశ్వంచ, అను ద్వితీయాంత కర్మ పదములు మూడును, విధేహి, అను క్రియాపదము నన్ని వినను, త్రికర్మక కర్తరి ప్రయోగము. కదా, ఎప్పుడు? తర్హి- అప్పుడు, కః యది- ఏది యున్నచో? నిర్బంధః యది- నిర్బంధమై యున్నచో, కః- ఏషః- ఇది, కస్య నిర్బంధః, తే- నీకు (దేవరవారికి) ఏషః కః- ఇది యేది? అశేష వైధ సంసేవినః

రక్షసి. ఇతరాన్ న రక్షసి. ఇతి యత్, సమస్త శాస్త్రములందు విధింపబడిన వానిని అను ష్ఠించు వారినే రక్షించుచున్నావు. ఇతరులను రక్షించుటలేదు, అనునది, వరద్యా సంబోధనము,

శబ్దరూప సమాసములు. (నిర్బంధః) నిర్బంధః - నిర్బంధౌ - నిర్బంధాః. నిర్బంధ శబ్దః అకారాంతః పుంలింగః ప్రథమైకవచనాంతః. (ఏషః) ఏషః - ఏతౌ - ఏతే. ఏతచ్ఛబ్దః దకారాంతః పుంలింగః ప్రథమైకవచనాంతః. (యత్) అవ్యయము. (తే) తవ, తే - యువయోః, వాం - యుష్మాకం, వః. యుష్మచ్ఛబ్దః దకారాంతః పుంలింగః షష్ఠ్యేకవచనాంతః. (యత్) యత్ - యే - యాని. యచ్ఛబ్దః దకారాంత నపుంసకలింగః ప్రథమైకవచనాంతః. (అశేష వైధ సంసేవినః) అశేషాని చ వైధాని, అశేషవైధాని. విశేషణ పూర్వపద కర్మధారయము. అశేషవైధానాం సంసేవా, అశేషవైధసంసేవా. అశేషవైధసంసేవా ఏతేషాం అస్తీతి, అశేషవైధసంసేవినః తాన్, అశేషవైధ సంసేవినః, సంసేవినం - సంసేవినౌ - సంసేవినః. అశేష వైధ సంసేవిన్ శబ్దః నకారాంతః పుంలింగః ద్వితీయా బహువచనాంతః, (వరద) వరాన్ దదాతీతి వరదః. హే వరద - హే వరదౌ హే వరదాః వరదశబ్దః అకారాంతః పుంలింగః సంబోధన ప్రథమైకవచనాంతః. (రక్షసి) రక్షసి - రక్షథః - రక్షథ. రక్ష పాలనే, ఇత్యస్మాద్ధాతోః పరస్మైపది లట్ మధ్యమపురుషైకవచనాంతః. (న) అవ్యయము. (ఇతరాన్) ఇతరం - ఇతరౌ - ఇతరాన్, ఇతర శబ్దః అకారాంతః పుంలింగః ద్వితీయా బహువచనాంతః. (త్వమ్) త్వం - యువాం - యూయమ్, యుష్మచ్ఛబ్దః దకారాంతః పుంలింగ ప్రథమైక వచనాంతః. (తర్హి) అవ్యయము. (త్వమ్) పైవలెనే. (ఏవ) అవ్యయము. (మయ) మయా - ఆవాభ్యాం - అస్మాభిః. అస్మచ్ఛబ్దః దకారాంతః పుంలింగః తృతీయైకవచనాంతః. (శక్త్యధికార వాంఛాః) శక్తేః అధికారస్య వాంఛా చ శక్త్యధికార వాంఛాః, తాః, శక్త్యధికార వాంఛాః. ద్వంద్వము. వాంఛాం - వాంఛే - వాంఛాః. శక్త్యధికార వాంఛా శబ్దః ఆకారాంత స్త్రీలింగః ద్వితీయా బహువచనాంతః (ప్రత్యూహ శాన్త్యై) ప్రత్యూహానాం శాన్తిః, ప్రత్యూహశాన్తిః. తాం ప్రత్యూహశాన్తిం. షష్ఠీ తత్పురుషము, "విఘ్నోఽన్తరాయః ప్రత్యూహః" ఇత్యమరః. (ఇతరత్) ఇతరత్ - ఇతరే - ఇతరాణి ఇతర శబ్దః అకారాంత నపుంసకలింగః ద్వితీయైకవచనాంతః. (చ) అవ్యయము. (విధేహి) విధేహి, విధత్తాత్ - విధత్తం - విధత్త. వి-ఇత్యుపసర్గపూర్వక డుధాఞ్ - ధారణపోషణయోః. ఇత్యస్మాద్ధాతోః పరస్మైపది లోట్ మధ్యమపురుషైకవచనాంతః. (విశ్వమ్) విశ్వం - విశ్వే - విశ్వాని. విశ్వ శబ్దః అకారాంతః ~~పుంలింగ~~ నపుంసకలింగః ద్వితీయైకవచనాంతః. నిర్బంధః + ఏషః, నిర్బంధ ఏషః. విసర్గలోపసంధి. యత్ + అశేష. యదశేష. జశ్త్వసంధి. సంసేవినః + వరద. ఉత్వము. ఓత్వము. గుణసంధి. సంసేవినో వరద, న + ఇతరాన్, నేతరాన్. గుణసంధి ఇతరాన్ + త్వం. ఇతరాంస్త్వమ్. అనునాసికానుస్వార పూర్వక సకారాదేశము. శక్తి + అధికార. శక్త్యధికార. యణాదేశసంధి. ఇతరత్ + చ. ఇతరచ్చ. శ్చుత్వసంధి.

ఛందోఽలంకారములు. వసంతతిలకావృత్తము. త-భ-జ-జ-గ-గలుండవలయును. అనుజ్ఞాలంకారము. "దోషస్యాభ్యర్థనానుజ్ఞా తత్రైవ గుణదర్శనాత్" శక్త్యధికార వాంఛలను, ప్రత్యూహ శాంతిని, ఇతరాపేక్షితములను నీవే వారియందుండునట్లు

వేయుము. అనుట అభ్యర్థనము. యోగ్యతలను సంపాదించిన వారిని రక్షించుట నీకు నిర్బంధమైనట్లు ~~ఆ~~ అనుట వలన ఆయోగ్యతలను తానుగా సంపాదింపజాలుకొనకపోవుట దోషము.

భావము: "ప్రాప్తకాలాంతర పరిత్యాగ హేతుకః, అజ్ఞానాశక్తి ... స్వరూప విరోధమే ప్రధాన హేతువు" (శ్రీవచన భూషణం 115) అను దివ్యసూక్తి ప్రకారము ఇతరోపాయములను స్వరూప విరోధములు అని వదలిపెట్టి, ఆకించన్యము-అనన్యగతిత్వము స్వరూపములుగా గల వారిని సర్వేశ్వరుడు వదలక రక్షించును. అను ప్రసిద్ధి యొకటి యున్నది. ఆ ప్రసిద్ధికి తగినట్లు భగవత్ప్రవృత్తి విరోధి స్వప్రవృత్తి నివృత్తి యను ప్రవృత్తి నిష్ఠయందు మన యాచార్యులు ఉని యుందురు. ఇతరోపాయములును శాస్త్రములందు విహితములై యుండుట వలన, వానిని అనుష్ఠించినగాని ఫలము నీయము, అని సర్వేశ్వరుని అభిప్రాయముండినచో అప్పుడు. ఆకించనులుగను అనన్యగతులుగను ఉన్న అధికారులు చేయదగినదేది? ఆ యుపాయాంతరములను అనుష్ఠింపవలసినదేనా? అను ఒక సందేహమేర్పడును. దానికి పరిహారమును ఈ శ్లోకము తెలుపుచున్నది.

స్వరూప విరుద్ధములైన యుపాయాంతరములను అనుష్ఠించినగాని రక్షింపము, అను ఒక నిర్బంధమును పెట్టుకొను ప్రసక్తి లేదు, నిరంకుశ స్వాతంత్ర్యుడైన వాడు ఎట్టి నిర్బంధము నైనను పెట్టుకొనవచ్చును గనుక 'అట్టి నిర్బంధము మనకు ఉన్నది గదా' అని నీవు చెప్పితివేని అంగోపాంగ సహితమైన అంత ... కావలయునను భావమున్నదా? అంతయును నీవే కల్పించి తన నిర్బంధము ఒకవిధముగా పాటింపబడినది, యని యనుకొని రక్షింపుము. అని సర్వేశ్వరుడు తనకును మాకు మాటను చెప్పుటకవకాశము లేనట్లు విన్నవించి స్తవము గూడ ముగించినారు.

## ముగింపు తనియన్

వ్యాఖ్యాం కుర్వన్ నిగమ ~~శిరసాం~~ శిరసాం అర్థమత్యన్తగూఢం
శ్రీవైకుంఠస్తుతి మకృత యః శ్రేయసే సజ్జనానామ్,
కూరాధీశం గురుతరదయా దుగ్ధసింధుం తమీడే
శ్రీవత్సాంకం శ్రుతిమత గురుభ్రాతృ శైలైకధామ ||

పదవిభాగము: వ్యాఖ్యాం, కుర్వన్, నిగమ శిరసాం, అర్థం, అత్యన్తగూఢమ్, శ్రీవైకుంఠ, స్తుతిం, అకృత. యః, శ్రేయసే, సజ్జనానాం, కూరాధీశం, గురుతరదయా, దుగ్ధసింధుం, తం, ఈడే, శ్రీవత్సాంకం, శ్రుతిమత గురుభ్రాతృ శైలైకధామ.

అర్థము: నిగమ శిరసాం = వేదాంతముల యొక్క (ఉపనిషత్తుల యొక్క)

అస్మిన్ = లోపల, నిగూఢం = రహస్యముగానున్న, అర్థం = అర్థమును, వ్యక్తీకర్తుం = విశదీకరింప దలచిన వారమును, సజ్జనానాం = సత్పురుషుల యొక్క, శ్రేయసే = శ్రేయస్సు కొఱకు, శ్రీవైకుంఠ స్తవం = శ్రీవైకుంఠ స్తవమును, యః = ఎవరము(లు) అకృత = చేసినా(చేసితిమో) తం = ఆ, గురుతర దయాదుగ్ధ సింధుం, గురుతర = మిక్కిలి గొప్పదియైన దయా = దయ యనెడి, దుగ్ధ సింధుం = పాలసముద్రమైన వారమును(లు) శ్రుతిమత గురు పాత్ర శీలైక ధామ్నః శ్రుతిమత = శాస్త్ర సిద్ధమైన గురు = ఆచార్యుల యొక్కయు పాత్ర = శిష్యుల యొక్కయు శీల = స్వభావలక్షణములకు, ఏక = ముఖ్యమైన, ధామ = నివాసస్థానమైన వారము(లు) కూర = కూరము, అను అగ్రహారమునకు. అధీశం = నిర్వాహకుడైన (యైన) శ్రీవత్సాంకం = శ్రీవత్సచిహ్న మిశ్రులను (కూరత్తాళ్వాను) ఈడే = స్తుతించుచున్నాము.

ఆకాంక్ష: ఈడే = స్తుతించుచున్నాను. కః = ఎవరు? అహం = దాసుడనైన నేను, కం = ఎవరిని? శ్రీవత్సాంకం = శ్రీవత్సచిహ్న మిశ్రులను (కూరత్తాళ్వాను) అహం, అను ప్రథమాంత కర్తృపదము, శ్రీవత్సాంకం అను ద్వితీయాంత కర్మపదము, ఈడే, అను క్రియాపదము అన్వయించుట వలన కర్తరి ప్రయోగము, శ్రీవత్సాంకం కథంభూతం = శ్రీవత్సచిహ్న మిశ్రులు ఎట్టివారు? కూరాధీశం = కూరము అను అగ్రహారమునకు నిర్వాహకులైనవారు, పునః కథంభూతం = ఇంకను ఎట్టివారు? శ్రుతిమత గురు పాత్ర శీలైక ధామం = శాస్త్ర సిద్ధమైన ఆచార్యుల యొక్కయు, శిష్యుల యొక్కయు స్వభావ లక్షణములకు ముఖ్యమైన నివాస స్థానమైన వారు, పునః కథంభూతం = ఇంకను ఎట్టివారు, గురుతర దయాదుగ్ధ సింధుం = మిక్కిలి గొప్పదైన, దయ యనెడి పాల సముద్రమైన వారు, పునః కథంభూతం = ఇంకను ఎట్టివారు, తం = అట్టివారు, అకృత = చేసినారో(చేసితిరో) కః = ఎవరు(లు) యః = ఎవరు?(లు) కాం = దేనిని? శ్రీవైకుంఠ స్తవం = శ్రీవైకుంఠ స్తవమును, కస్మై = దేనికొఱకు, శ్రేయసే = శ్రేయస్సు కొఱకు, కేషాం = ఎవరి యొక్క, సజ్జనానాం = సత్పురుషుల యొక్క, కిం కర్తుకామః = ఏమి చేయుచున్న వారలై వ్యక్తీకర్తుకామః = విశదీకరింప దలచిన వారలై, కం = దేనిని? అర్థం = అర్థమును, అర్థం కథంభూతం = ఎట్టి అర్థమును? అస్మిన్ నిగూఢం = లోపల రహస్యముగా నున్నట్టిది. కేషాం = వేని యొక్క నిగమ శిరసాం = వేదాంతముల యొక్క (ఉపనిషత్తుల యొక్క),

శబ్దరూప సమాసములు. (వ్యక్తీకర్తుకామః) వ్యక్తీకర్తుకామ - వ్యక్తీకర్తుకామాః వ్యక్తీకర్తృన్నః, వ్యక్తీకర్తృభ్యః: తకారాంతః పుంలింగః ప్రథమా బహువచనం

తః. (నిగమశిరసాం) నిగమానాం శిరాంసి, నిగమశిరాంసి షష్ఠీతత్పు
రుషము, తేషాం, నిగమశిరసాం, నిగమశిరస-నిగమశిరసో-నిగ
మశిరసాం- నిగమశిరశ్శబ్దః సకారాంత నపుంసకలింగ షష్ఠీబహు
వచనాంతః. (అర్థం) అర్థం-అర్థౌ-అర్థాన్. అర్థశబ్దః అకారాంతః పుం
లింగః ద్వితీయైకవచనాంతః. "అర్థోఽభిధేయ రై వస్తు ప్రయోజన నివృ
త్తిషు" ఇత్యమరః. (అన్యః) అన్యాయము (నిగూఢం) నిగూఢం-నిగూఢౌ-
నిగూఢాన్, నిగూఢశబ్దః అకారాంతః పుంలింగః ద్వితీయైకవచనాంతః.
(శ్రీవైకుంఠస్తవం) శ్రీవైకుంఠస్య స్తవః, శ్రీవైకుంఠస్తవః, తం, శ్రీవైకుంఠ
స్తవం, షష్ఠీతత్పురుషము. స్తవం-స్తవౌ-స్తవాన్, శ్రీవైకుంఠస్తవశబ్దః అకారాం
తః పుంలింగః ద్వితీయైకవచనాంతః. (అకృత) అకృత-అకృషాతాం-
అకృషత, డుకృఞ్- కరణే, ఇత్యస్మాద్ధాతోః ఆత్మనేపది లుఙ్ ప్రథమపురు
షైకవచనాంతః. (యః) యః-యౌ-యే, యచ్ఛబ్దః దకారాంతః పుం
లింగః ప్రథమైకవచనాంతః. (శ్రేయసే) శ్రేయసే- శ్రేయోభ్యాం-శ్రేయోభ్యః,
శ్రేయశ్శబ్దః సకారాంతః నపుంసకలింగః చతుర్థ్యేకవచనాంతః. (సజ్జనా
నాం) సంతశ్చ తే జనాశ్చ సజ్జనాః, విశేషణ పూర్వపదకర్మధారయ
ము. సజ్జనస్య-సజ్జనయోః-సజ్జనానాం. సజ్జనశబ్దః అకారాంతః పుం
లింగః షష్ఠీబహువచనాంతః. (కూరాధీశమ్) కూరస్య అధీశః, కూరా
ధీశః. తం, కూరాధీశమ్. షష్ఠీతత్పురుషము. కూరాధీశం-కూరాధీశౌ-కూ
రాధీశాన్, కూరాధీశశబ్దః అకారాంతః పుంలింగః ద్వితీయైకవచనాంతః.
(గురుతరదయాదుగ్ధసింధుమ్) గురుతరా చ సా దయా చ, గురుతరద
యా, విశేషణ పూర్వపద కర్మధారయము. గురుతరదయైవ దుగ్ధసింధుః,
గురుతరదయాదుగ్ధసింధుః, అవధారణాపూర్వపద కర్మధారయము. తం,
గురుతరదయాదుగ్ధసింధుమ్. సింధుం- సింధూ-సింధూన్, గు
రుతరదయాదుగ్ధసింధుశబ్దః ఉకారాంతః పుంలింగః ద్వితీయైక
వచనాంతః. (తం) తం-తౌ-తాన్, తచ్ఛబ్దః దకారాంతః పుంలింగః ద్వి
తీయైకవచనాంతః. (ఈడే) ఈడే- ఈడావహే- ఈడామహే. ఈడ స్తుతౌ,
ఇత్యస్మాద్ధాతోః ఆత్మనేపది లట్ ఉత్తమపురుషైకవచనాంతః. (శ్రీ
వత్సాంకమ్) శ్రీవత్సః అంకః యస్య సః శ్రీవత్సాంకః. షష్ఠీబహువ్రీహి. శ్రీ
వత్సాంకం-శ్రీవత్సాంకౌ- శ్రీవత్సాంకాన్, శ్రీవత్సాంకశబ్దః అకారాంతః పుం
లింగః ద్వితీయైకవచనాంతః. (ప్రతిమతసురుచ్యాత్మశైలైకధామ)
సురుచీ చాత్మ చ సురుచ్యాత్మే. ద్వంద్వము. సురుచ్యాత్మయోః శైలం,

గురుచ్ఛాత్ర శీలం. షష్ఠీతత్పురుషము. శ్రుతీనాం మతం, శ్రుతిమతము. షష్ఠీత
త్పురుషము శ్రుతిమతంచ తత్ గురుచ్ఛాత్ర శీలంచ, శ్రుతిమత గురు
చ్ఛాత్ర శీలం, ~~గురు~~ శ్రుతిమత — శీలస్య ఏకం ధామ, శ్రుతిమత గురు
చ్ఛాత్ర శీలైకధామ, షష్ఠీతత్పురుషము, ఏకంచ తత్ ధామచ ఏకధామ,
విశేషణ పూర్వపద కర్మధారయము ధామ - ధామనీ - ధామాని, శ్రుతిమత —
శీలైక ధామని శబ్దః నకారాంత నపుంసకలింగ ప్రథమైకవచనాంతః. "గృహ
దేహ త్విట్ ప్రభావా ధామాని" ఇత్యమరః. కూర + అధీశం, కూరాధీశము సవ
ర్ణదీర్ఘ సంధి. గురు + ఛాత్ర, గురుచ్ఛాత్ర 'ఛే చ' (6-1-71) అను సూత్రముచే,
హ్రస్వమునకు ఛకారము పరమైనదగాన తుగాగమము ~~వ~~ వచ్చినది. మంచా

భావము. (వేదాంతములందు) వేదాంతములందు నిగూఢమై యున్న భావములను వివరించ
దలచి సత్పురుషుల తెలియునట్లు శ్రీవైకుంఠస్తవమును అనుగ్రహించిన
వారును, గొప్ప దయా సముద్రులును, శాస్త్ర సిద్ధమైన ఆచార్యలక్షణము
లను శిష్యలక్షణములను ~~కలవారున్న~~ ముఖ్యావస్థ నొందిన వారును, అగు
కూరత్తాళ్వానును స్తుతించుచున్నాను, అని భావము.

## ఆళ్వాన్ తనియన్

ఆర్యాంచో యత్పద సరసిజ ద్వంద్వమాశ్రిత్య పూర్వే
మూర్ధ్నా యస్యాన్వయముపగతా దేశికా ముక్తిమాపుః।
సోఽయం రామానుజ మునిరపి స్వీయ ముక్తిం కరస్థాం
యత్సంబంధాదమనుత కథం వర్ణ్యతే కూరనాథః॥

పదవిభాగము. ఆర్యాంచః, యత్పద సరసిజద్వంద్వం, ఆశ్రిత్య, పూర్వే, మూర్ధ్నా,
యస్య, అన్వయం, ఉపగతాః, దేశికాః, ముక్తిం, ఆపుః, సః, అయం, రామానుజ
మునిః, అపి, స్వీయ ముక్తిం, కరస్థాం, యత్సంబంధాత్, అమనుత, కథం,
వర్ణ్యతే, కూరనాథః.

అర్థము. ఆర్యాంచః = తరువాతి వారు, యత్పద సరసిజ ద్వంద్వం, యతః = ఏ రా
మానుజుల యొక్క, పద సరసిజ ద్వంద్వం = శ్రీపాద పద్మముల రెంటిని, ఆశ్రి
త్య = ఆశ్రయించి, పూర్వే = పూర్వులైన, దేశికాః = ఆచార్యులు, యస్య = ఏ రామాను
జుల యొక్క, మూర్ధ్నా = శిరస్సుచేత, అన్వయం = సంబంధమును, ఉపగతాః =
పొందిన వారై, ముక్తిం = మోక్షమును, ఆపుః = పొందిరో, సః = ఆ, అయం = ఈ రామా
నుజ మునిః అపి = శ్రీ రామానుజ మునియును, యత్ సంబంధాత్, యతః = ఏ కూ
రత్తాళ్వానుల యొక్క, సంబంధాత్ = సంబంధము వలన, స్వీయ ముక్తిం, స్వీయః =
తనదైన, ముక్తిం = మోక్షమును, కరస్థాం = చేతి యందు ఉన్నదానినిగా, అమనుత =
భావించెనో (అట్టి) కూరనాథః = కూరత్తాళ్వాను, కథం = ఏవిధముగా, వర్ణ్యతే = వర్ణిం

పబడును! వర్తింపబడుటకు అసాధ్యము, అని భావము.

ఆకాంక్ష. కథం వర్త్స్యతి? ఎట్లు వర్తింపబడును; కః = ఎవడు(రు) కూరనాథః కూరత్తాళ్వాను, కూరనాథః, అను ప్రథమాంత కర్తృ పదము. కథం వర్త్స్యతి అను క్రియాపదము ఉన్నది గనుక అకర్మక కర్తరి ప్రయోగము. అనుసంధానించిన? కః = ఎవరు(రు) సః అయం రామానుజ మునిః అపి = ఆ యతిరాజ రామానుజ మునియును, కాందేనిని స్వీయ ముక్తిం = తమదైన మోక్షమును, కథంభూతాం = ఎట్టిదానినిగా, కరస్థాం = చేతియందు ఉన్నదానినిగా, రామానుజ మునిః, అను ప్రథమాంత కర్తృపదము, స్వీయ ముక్తిం, కరస్థాం, అను ద్వితీయాంత కర్మపదము అనుసంధ, అను క్రియాపదము, ఉన్నది గనుక సకర్మక కర్తరి ప్రయోగము. కస్మాత్ = ఏం మూలమున? యత్ సంబంధాత్ = ఏ కూరత్తాళ్వానుల సంబంధమువలన, ఆపుః = పొందిరో కే = ఎవరు పూర్వదేశికాః = పూర్వులైన ఆచార్యులు, కాందేనిని, ముక్తిం = మోక్షమును, కథంభూతాః = ఎట్టివారై ఉపగతాః = పొందినవారై, కం = దేనిని అన్వయం = సంబంధమును కేన = దేనిచేత మూర్ధ్నా = శిరస్సు చేత, కస్య = ఎవని యొక్క, యస్య = ఏ రామానుజుల యొక్క, కింకృత్వా = ఏమి చేసి, ఆశ్రిత్య = ఆశ్రయించి, కిం = దేనిని యత్పదసరసిజద్వంద్వం = ఏ రామానుజుల యొక్క శ్రీపాదపద్మముల జంటని, కే = ఎవరు అత్యాంచః = తరువాతివారు, పూర్వదేశికాః, అను ప్రథమాంత కర్తృపదము, ముక్తిం, అను ద్వితీయాంత కర్మపదము ఆపుః అను క్రియాపదము ఉన్నది గనుక సకర్మక కర్తరి ప్రయోగము. అత్యాంచః అను ప్రథమాంత కర్తృపదము ~~యత్పదసరసిజద్వంద్వం~~ ముక్తిం, అను ద్వితీయాంత కర్మపదము ఆపుః, అను క్రియాపదము ఉన్నది గనుక సకర్మక కర్తరి ప్రయోగము

శబ్దరూప సమాసములు, (అత్యాంచః) అత్యాచ్ - అత్యాంచౌ - అత్యాంచః అత్యాచ్ శబ్దః చకారాంతః పుంలింగః ప్రథమా బహువచనాంతః. (యత్పదసరసిజద్వంద్వం) యస్య పదే, యత్పదే. షష్ఠీతత్పురుషము. యత్పదే ఏవ సరసిజే యత్పదసరసిజే. అవధారణాపూర్వపదకర్మధారయము, యత్పదసరసిజయోః ద్వంద్వం, యత్పదసరసిజద్వంద్వం షష్ఠీతత్పురుషము. ద్వంద్వం - ద్వంద్వే - ద్వంద్వాని, యత్పదసరసిజద్వంద్వ శబ్దః అకారాంతః నపుంసకలింగః ద్వితీయైకవచనాంతః. (ఆశ్రిత్య) అవ్యయము. (పూర్వే) పూర్వః - పూర్వౌ - పూర్వే, పూర్వాః. పూర్వశబ్దః అకారాంతః పుంలింగః ప్రథమా బహువచనాంతః. (మూర్ధ్నా) మూర్ధ్నా - మూర్ధభ్యాం - మూర్ధభిః. మూర్ధన్ శబ్దః నకారాంతః ~~స్త్రీ~~ పుంలింగః తృతీయైకవచనాంతః. "ఉత్తమాంగం శిరశ్శీర్షం మూర్ధా నా మస్తకోఽస్త్రియామ్" ఇత్యమరః. (యస్య) యస్య - యయోః - యేషాం. యత్ శబ్దః దకారాంతః పుంలింగః షష్ఠ్యేకవచనాంతః. (అన్వయం) అన్వయం - అన్వయౌ - అన్వయాన్, అన్వయశబ్దః అకారాంతః పుంలింగః ద్వితీయైకవచనాంతః. (ఉపగతాః) ఉపగతః - ఉపగతౌ - ఉపగతాః. ఉపగత శబ్దః అకారాంతః పుంలింగః ప్రథమా బహువచనాంతః. (దేశికాః) దేశికః - దేశికౌ - దేశికాః. దేశిక శబ్దః అకారాంతః పుంలింగః ప్రథమా బహువచనాంతః. (ముక్తిం) ముక్తిం - ముక్తీ - ముక్తీః. ముక్తి శబ్దః ఇకారాంతః స్త్రీలింగః ద్వితీయైకవచనాంతః. (ఆపుః)

ఆప - ఆపతుః - ఆపుః. ఆప్ల్ - వ్యాప్తౌ ఇత్యస్మాద్ధాతోః పరస్మైపది లిట్ ప్రథమపురుష బహువచనమ్. (సః) సః - తౌ - తే. తచ్ఛబ్దః దకారాంతః పుంలింగః ప్రథమైకవచనాంతః. (అయమ్) అయం - ఇమౌ - ఇమే. ఇదం శబ్దః మకారాంతః పుంలింగః ప్రథమైకవచనాంతః. (రామానుజ మునిః) మునిః - మునీ - మునయః. రామానుజ ముని శబ్దః ఇకారాంతః పుంలింగః ప్రథమైకవచనాంతః. (ఆపి) అవ్యయము (స్వీయ ముక్తిమ్) స్వీయా చ సా ముక్తిశ్చ స్వీయముక్తిః. తాం, స్వీయముక్తిమ్, స్వీయముక్తీ - స్వీయముక్తీః. స్వీయముక్తి శబ్దః ఇకారాంత స్త్రీలింగః ద్వితీయైకవచనాంతః. (కరస్థామ్) కరే తిష్ఠతీతి కరస్థా, తాం. కరస్థామ్. ఉపపద సమాసము. కరస్థాం - కరస్థే. కరస్థాః. కరస్థా శబ్దః ఆకారాంత స్త్రీలింగః ద్వితీయైకవచనాంతః. (యత్సంబంధాత్) యస్య సంబంధః, యత్సంబంధః. తస్మాత్, యత్సంబంధాత్. షష్ఠీ తత్పురుషము. సంబంధాత్ - సంబంధాభ్యాం - సంబంధేభ్యః. యత్సంబంధ శబ్దః అకారాంతః పుంలింగః పంచమ్యేకవచనాంతః. (అమనుత) అమనుత - అమన్వాతాం - అమన్వత. మను - అవబోధనే ఇత్యస్మాద్ధాతోః పరస్మైపది లఙ్ ప్రథమపురుషైకవచనమ్. (కథం) అవ్యయము (వక్ష్యతే) వక్ష్యతే - వక్ష్యేతే - వక్ష్యన్తే. వక్ష - వచనే ఇత్యస్మాద్ధాతోః కర్మణి ఆత్మనేపది లట్ ప్రథమైకవచనమ్. (కూరనాథః) కూరస్య నాథః, కూరనాథః. షష్ఠీ తత్పురుషము. కూరనాథః - కూరనాథౌ - కూరనాథాః. కూరనాథ శబ్దః అకారాంతః పుంలింగః ప్రథమైకవచనాంతః. అద్యైవ + యతిః, అద్యైవ యతిః తుల్యము అత్వము. గుణసంధి, యస్య + అన్వయం, యస్యాన్వయం. సవర్ణదీర్ఘ సంధి. ఉపగతాః + దేశికాః ఉపగతాదేశికాః, దేశికాః + ముక్తిం, దేశికాముక్తిమ్. విసర్గలోపము. సః + అయం, సోఽయమ్ తుల్యము. అత్వము. గుణసంధి పూర్వరూపసంధి, సంబంధాత్ + అమనుత, సంబంధాదమనుత, జశ్త్వసంధి.

ఛందస్సు అలంకారము. మందాక్రాన్తా వృత్తము. "మందాక్రాంతా జలధిషడగైర్మ్భౌ నతౌ తాద్గురూ చేత్" మ - భ - న - త - త - గ గలుండును. 4-6-7 అక్షరములు యతిస్థానములు. తద్గుణాలంకారము. "వస్తుతా యది వస్తుగుణైకస్యానేక సంశ్రయః" * శ్రీమద్రామానుజుల శిష్యసంబంధము వలన పూర్వులను వారి శ్రీపాద సంబంధము వలన తమ వారి వారును ముక్తిని పొందుట. అట్టి రామానుజులు కూరేశుల సంబంధము వలన తమ ముక్తిని కరస్థముగా తలంచు కొనుట. అను, అనేక త్రితత్వము నున్నది.

భావము తమ శిష్యులను తమ శ్రీపాదముల సంబంధము వలనను, తమ పూర్వాచార్యులను తమ (తమకు) శిష్యసంబంధము వలనను ఉజ్జీవింపజేసిన (ఎంపెరుమానారు) శ్రీ రామానుజులు కూడ కూరత్తాళ్వారుల సంబంధము వలననే తమకు ముక్తి నిశ్చయము, అని భావించినట్లు ఇతిహాసమున్నది. అట్టి కూరత్తాళ్వాన్, గొప్పతనమును మనము, ఏమని వర్ణింపగలము? వెయ్యి నోళ్ళు కలదనుకొను ఆదిశేషుడే గాక అని మన మాటలకు మించిన పెద్ద యశస్సు గలవారు గదా వారు!